teachinns.com
Text with Technology

Sanskrit

Last Minute Suggestion

[500 Most Important Key Points]

१. 'ब्रह्मवेद' इति संज्ञा भवति – अथर्ववेदस्य । अपि च 'अथर्वाङ्गिरसवेदः', 'भैषज्यवेदः', 'छन्दोवेदः', 'महीवेदः', 'क्षात्रवेदः', 'भृग्वाङ्गिरसवेदः', 'लोकवेदः' इत्यादिभिः नामभिः अभिधीयन्ते ।

२. सांख्यायनश्रौतसूत्रं सम्बन्धयुक्तं भवति – ऋगेदेन । आश्वलायनश्रौतसूत्रमपि ऋग्वेदस्य श्रौतसूत्रम् । सांख्यायनस्य अपरं नाम कौषीतकि अस्ति ।

३. निरुक्तमते अन्तरीक्षस्थानीया देवता भवति – रुद्रः । अपि च वायुर्वाइन्द्रो वान्तरिक्ष-स्थानः । अग्निः - पृथिवीस्थानीयः । सूर्यो द्युस्थानः ।

४. ऋग्वेदस्य सोम / पवमानमण्डलं भवति – नवममण्डलम् । प्रथमं दशमं च प्रकीर्णमण्डलम् । अष्टममण्डलम् / उद्गातृमण्डलम् । द्वितीय – सप्तममण्डलम् वंशमण्डलम् ।

५. ऋग्वेदे यम - यमी (१०/१०), संवादसूक्तमुपलभ्यते – दशममण्डले अपि च दशममण्डले अस्ति – पुरुरवा-उर्वशीसंवादसूक्तम् (१०/९५), सरमा–पणिसंवादसूक्तम् (१०/१०८) ।

६. पतञ्जलिमते अथर्ववेदस्य शाखासंख्या – नव । ऋग्वेदस्य – एकविंशति, यजुर्वेदस्य – एकशतम्/एकाधिकं शतम् वा, सामवेदस्य – सहस्रम् ।

७. यास्ककृते निरुक्ते अध्यायाः सन्ति – द्वादश । दुर्गासिंहमते – द्वादश । तत्कृते निरुक्तम् 'द्वादशाध्यायी' इति नाम्ना अभिधीयते ।

८. आपस्तम्बश्रौतसूत्रं कृष्णयजुर्वेदेन सम्बन्धयुक्तम् । अपि च – कात्यायन, वौधायन, वैखानस, भारद्वाज, कठ. सत्याषाढ, मैत्री इत्यादयः ।

९. आरण्यकं नास्ति – अथर्ववेदस्य । ऋग्वेद: – ऐतरेय, शांखायन । यजुर्वेद: – वृहदारण्यक, तैत्तिरीय,मैत्रायणी । सामवेद: – तवलकार, छान्दोग्य ।

१०. 'देवताध्यायब्राह्मण्म्' सम्वन्धयुक्तं भवति – सामवेदस्य । अपि च – प्रौढब्राह्मणम्, षडविंशब्राह्मणम्, सामविधानब्राह्मणम्, आर्षेयब्राह्मणम्, उपनिषद्ब्राह्मणम्, संहितोपनिषद्ब्राह्मणम्, वंशब्राह्मणम्, जैमिनीयब्राह्मणम् च सन्ति ।

११. 'पुष्पसूत्रम्' इति प्रातिशाख्यम् सामवेदेन सम्वन्धयुक्त: । अपि च नारदीयशिक्षा-प्रातिशाख्यम्, ऋक्तन्त्रप्रातिशाख्यम् च ।

१२. 'अग्निर्होता कविक्रतु:' इति मन्त्रांशे 'कविक्रतु:' इत्यस्य सायणसम्मतार्थ: – क्रान्तप्रज्ञ: ।

१३. 'सांमनस्यसूक्तम्' सम्बन्धयुक्तं भवति – अथर्ववेदस्य । अपि च 'आयुष्यसूक्तम्', 'शान्तिकमन्त्र:', 'पौष्टिकमन्त्र:', 'आभिचारिकमन्त्र:', 'प्रायश्चित्तमन्त्रश्च सन्ति ।

Teachinns.com Text with Technology

१४. माक्समूलरमते ऋग्वेदस्य प्रारम्भ: कालो भवति – १२०० ई.पू. । ओयेवार – १५०० ई.पू., ज्याकोवी – ४५०० – २५०० ई.पू., तिलक – ६००० – ४००० ई.पू., उइन्टारनित्स – २५०० ई.पू. ।

१५. सांख्यनये सृष्टिक्रमे प्रकृते: आदिपरिणाम: बुद्धि: भवति ।

१६. सत्कार्यवादसाधकत्वं नास्ति – समानाभिहारात् । साधकत्वं अस्ति – असदकरणात्, उपादानग्रहणात्, सर्वसम्भवाभावात्, शक्तस्य-शक्यकरणात्, कारणभावाच्च ।

१७. 'प्रदीपवच्चार्थतो वृत्तिः' भवति – गुणत्रयस्य ।

सत्त्वम्	प्रीतिः	प्रकाशः	लघुप्रकाशकः
रजः	अप्रीतिः	प्रवृत्तिः	उपष्टम्भकं चलञ्च
तमः	विषादः	नियमः	गुरुवरणकम्

१८. सांख्यमते जगतः कारणम् प्रकृतिः / मूलप्रकृतिः / अविकृतिः / अव्यक्तम् च ।

१९. विक्षेपशक्तिर्भवति अज्ञानस्य । अज्ञानस्य शक्तिद्वयम् – आवरणः विक्षेपश्चेति ।

२०. विवर्तो नाम वेदान्तसारे – अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा । विकारः – सतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा ।

२१. तत्त्वसाक्षात्कारोपायमध्ये न गण्यते – आसनम् । गण्यते – श्रवणं मननं निदिध्यास-नञ्चेति ।

२२. न्यायवैशेषिकमते पदार्थाः सप्त । 'द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्तपदार्थाः।

२३. तर्कसंग्रहमते कारणं कार्यस्य नियतपूर्ववृत्तिः । 'कार्यनियतपूर्ववृत्ति कारणम्' । कारणं त्रिविधम् – क) समवायिकारणम् – 'यत् समवेतं कार्यमुत्पद्यते तत् समवायिकारणम्' । यथा – तन्तवः पटस्य, पटश्च स्वगतरूपादेः । ख) असमवायिकारणम् – कार्येण कारणेन वा सह एकस्मिन् अर्थे समवेतं सत् कारणम् असमवायिकारणम् । यथा – तन्तुसंयोगः पटस्य, तन्तुरूपं पटरूपस्य । ग) निमित्तकारणम् – तद् उभयभिन्नं कारणम् निमित्तकारणम् । यथा- तुरी वेमादिकं पटस्य ।

२४. तर्कसंग्रहानुसारतः प्रागभावस्य लक्षणं भवति – अनादिः सान्तः । प्रध्वंसाभावः - सादिरनन्तः प्रध्वंसः । अत्यन्ताभावः - त्रैकालिकसंसर्गावच्छिन्न प्रतियोगिताकोऽत्यन्ता-भावः । अन्योन्याभावः - तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकोऽन्योन्याभावः । यथा – पटो न घटः ।

२५. रघुवंशस्य वशिष्ठाश्रमवर्णनं वर्णितमस्ति प्रथमसर्गे । अत्र दिलीप-सुदक्षिणा, कामधेनोः सुरभिः, सुरभिकन्यायाः नन्दिन्याः च वर्णना अस्ति ।

२६. अपहारवर्मा इति चरित्रं वर्णितमस्ति दशकुमारचरिते । **उपहारवर्मा, अपहारवर्मा, राजवाहनः, मित्रगुप्तः, मन्त्रगुप्तः, अर्थपालः, विश्रुतः, पुष्पोद्भवः, प्रमितिः, सोमदत्तश्चेति** ।

२७. 'अभिज्ञानशकुन्तलम्' नाटकस्य उपजीव्यमस्ति – महाभारतस्य आदिपर्वः । अपि च पद्मपुराणमपि अस्य उपजीव्यम् ।

२८. उत्तररामचरितस्य प्रथमोऽङ्कः चित्रदर्शनम् । यथाक्रमेण – **चित्रदर्शनम्, पञ्चवटी-प्रवेशम्, छाया, कौशल्याजनकयोगः, कुमारविक्रमम्, कुमारप्रत्यभिज्ञानम्, सम्मेलनम्/ गर्भाङ्काभिधानञ्च** ।

२९. 'स्वप्नवासवदत्तम्' नाटके पञ्चमांङ्कः स्वप्नाङ्कः इत्यनेन आख्यायते । नाट्यकारः भासविरचितः षष्ठांकविशिष्टं सर्वश्रेष्ठं नाटकम् ।

३०. हर्षवर्धनस्य भगिनी आसीत् – राज्यश्री । हर्षवर्धनस्य पितरौ आसीत् – यशोमती प्रभाकरवर्धनश्च । भ्राता - राज्यवर्धनः ।

३१. राक्षसस्य मुद्रा प्राप्यते चन्दनदासगृहात् । मुद्राराक्षसनाटकस्य रचयिता विशाखदत्तः, सप्ताङ्कः - मुद्रालाभः, राक्षसविचारः, कृतकलहः, राक्षसोद्योगः, राक्षसनिकारः, राक्षसनिर्वेदः, राक्षसनिग्रहश्च ।

३२. शकुन्तलायाः अङ्गुरीयकं स्खलितमभवत् शचीतीर्थे । पञ्चमांके दृश्यते ।

३३. 'सतां हि सन्देहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः' इत्युक्तिः दुष्यन्तस्य । प्रथमांके दृश्यते ।

३४. 'पदसंघटना रीतिः' इति वामनस्य उक्तिः । 'पदसंरचना रीतिः' इति विश्वनाथस्य उक्तिः ।

३५. 'गङ्गायां घोषः' इत्यत्र व्यञ्जनया बुध्यते – शैत्यपावनत्वाद्यतिशयः । अभिधा – जलप्रवाहः, लक्षणा – गङ्गातटः ।

३६. 'योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तपदोच्चयः वाक्यम्' । आकाङ्क्षा – 'पदस्य पदान्तरव्यतिरेकप्रयुक्ताननुभावकत्वम्' । यथा – गौरश्वः पुरुषो हस्ती । योग्यता – 'अर्थाबाधो योग्यता' । यथा – वह्निना सिञ्चति । सन्निधि –'पदानाम् अविलम्बेनोच्चारणम्' । यथा – गाम् आनयः ।

३७. रसो न भवति – उत्साहः । अपि च रति-हास-शोक-क्रोध-भय-जुगुप्सा-विस्मय-शमाः रसो न भवति ।

३८. नाट्यसन्धयः पञ्च । यथा – मुखम्, प्रतिमुखम्, गर्भः, विमर्षः, उपसंहृतिः निर्वहणं वा ।

३९. महाकाव्यस्य नायको भवति धीरोदात्तः । अपि च क्षत्रियः सद्वंशो भवेत् । अङ्गीरसो भवति शृङ्गारः वीरः शान्तः नामको वा ।

४०. 'घि'सञ्ज्ञाविधायकं सूत्रमस्ति – 'शेषो घ्यसखि' । सखिभिन्नम् इ-कारान्तः उ-कारान्तश्च घि-संज्ञा भवति । यथा – अग्निः, साधुः इत्यादयः ।

४१. वृद्धिसंज्ञाविधायकं सूत्रम् अष्टाध्यायाम् – 'वृद्धिरादैच्' । आदैच् वृद्धिसंज्ञः स्यात् । आ,ऐ,औ इत्यस्य वृद्धिसंज्ञा भवति ।

४२. 'कर्तृकर्मणोः कृति' इति सूत्रेण विहिता विभक्तिः षष्ठी । कृद्योगे कर्तरि कर्मणि च षष्ठी स्यात् । यथा – कृष्णस्य कृतिः, जगतः कर्ता कृष्णः ।

४३. 'जटाभिस्तापसः' इत्यत्र तृतीयाविभक्तिः स्यात् 'इत्थम्भूतलक्षणे' इति सूत्रेण । कञ्चित् प्रकारं प्राप्तस्य लक्षणे तृतीया स्यात् ।

४४. 'शाकपार्थिवः' इत्यत्र समासो भवति कर्मधारयः समासः । 'शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानम्' (वा.) । यथा – शाकप्रियः पार्थिवः = शाकपार्थिवः ।

४५. 'भूतबलिः' इत्यत्र समासो भवति चतुर्थी तत्पुरुषः । 'चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः' । यथा – गवे हितम् = गोहितम्, गवे सुखम् = गो सुखम्, गवे रक्षितम् = गो रक्षितम् इत्यादयः ।

४६. इन्दो-आर्यभाषासु त्रीणि स्तरानि । प्राचीनभारतीया आर्यभाषा (१५००-५००ई.पू.), मध्यभारतीया आर्यभाषा (५००-१००ख्रीः), आधुनिकभारतीया आर्यभाषा (१००० ख्रीष्टाव्दात् सम्प्रतिकालम्) ।

४७. भारोपीयभाषावर्गे नास्ति तेलेगुभाषा । अत्र अस्ति – संस्कृत-हिन्दी- अवेस्ता-फारसी-स्लाविक-वाल्टिक-लिथुयानियन-ल्याटिन-ग्रीक-जार्मानिक- केल्टिक-तोखारी-आयरिश-अंरेजी-इत्यादयः ।

४८. सतमवर्गे न विद्यते ग्रीकभाषा । अत्र अस्ति – भारत-ईरानी, वाल्टो-स्लाविकी, आर्मानी, अल्वनी च ।

४९. मैत्रायणीसंहिता कृष्णयजुर्वेदेन सह सम्बन्धा वर्तते । अपि च तैत्तिरीयसंहिता, कठसंहिता, कपिष्ठलसंहिता च वर्तन्ते ।

५०. उषाः भवति रात्र्याः कन्यका । तत्कृते दिवोदुहिता इति नाम्ना अभिधीयते । अपि च रेवती, ऋतवरी, गोमती, नेत्री, पुराणी, सुभगा, विश्ववारा, हिरण्यवर्णा, अमृता, युवतिः च इत्यादयः ।

५१. स्वराद्युच्चारणबोधकग्रन्थः शिक्षाग्रन्थः । अत्र वर्ण-स्वर-मात्रा-बल-साम-सन्ताना इत्यादयः विषयाणाम् आलोचना सन्ति ।

५२. **'अतिथिदेवो भव'** इति तैत्तिरीयोपनिषदि उपलभ्यते । अपि च अत्र सन्ति – **'मातृदेवो भव' । 'पितृदेवो भव' । 'आचार्यदेवो भव' । 'यान्यनवद्यानि कर्माणि' । 'तानि सेवितव्यानि' ।**

५३. 'वंशब्राह्मणम्' सामवेदेन सम्बद्धम् । प्रश्न:(१०) ।

५४. 'विद्ययामृतमश्नुते' इति ईशोपनिषदि उपलभ्यते । अपि च – 'सम्भूत्याऽमृतमश्नुते' अत्र अस्ति ।

५५. 'वृहद्देवता' ग्रन्थस्य प्रणेता शौणक: । 'चरणव्यूह:', 'ऋक्प्रातिशाख्यम्' च ग्रन्थस्य अपि प्रणेता अस्ति ।

५६. 'विष्णु:' देवता त्रेधा विचक्रमाणा भवति ।'विचक्रमाणस्त्रेधोरुगाय:' ।

५७. 'खाडिति कृत्वा' अस्य गतिसंज्ञा न । गतिसंज्ञा - 'गतिश्च' । यथा – अलंकृत्य, कणेहत्य, तिरोभूय इत्यादय: ।

teachinns.com Text with Technology

५८. अनियमे नियमकारिणी परिभाषा अस्ति । **'अनियमे नियमकारिणी या सा परिभाषा'** । 'संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च।
अतिदेशोऽधिकारश्च षड्-विधं सूत्रलक्षणम्॥'

५९. 'विप्राय गां प्रतिशृणोति आशृणोति वा' इत्यत्र 'प्रत्याङ्भ्यां श्रुव: पूर्वस्य कर्ता' इति सूत्रेण चतुर्थीविभकि: विहिता । एवम् – देवदत्ताय गां प्रतिशृणोति आशृणोति वा ।

६०. 'येनांगविकार:' इति सूत्रं तृतीयाविभक्ति-विधायकम् । अपि च – 'अपवर्गे तृतीया', 'सहयुक्तेऽप्रधाने', 'इत्थम्भूतलक्षणे', 'हेतौ' च इत्यादिभिः सूत्रैः तृतीयाविभक्तिर्भवति ।

६१. 'वारणार्थानामीप्सित:' इति सूत्रेण अपादानसंज्ञा विधीयते । अपि च 'भीत्रार्थानां भयहेतु:', 'पराजेरसोढ:', 'जनिकर्तु: प्रकृति:' च इत्यादिभिः सूत्रैः अपादानसंज्ञा भवति ।

६२. 'जस्' इदं सर्वनामस्थानम् । 'सुडनपुंसकस्य' । सर्वनामस्थानम् – सु, औ, जस्, अम्, औट् ।

६३. 'पाणिनि' शब्दस्य उपधा भवति न्-कारस्य । 'अलोऽन्तात्पूर्व उपधा' । अन्त्यादल: पूर्वो वर्ण उपधासंज्ञ: । प् आ ण् इ न् इ – न्-कारस्य उपधा भवति ।

६४. पैशाच्या प्राकृतभाषया **'वृहत्कथामञ्जरी'** ग्रन्थ: विरचित: । गुणाढ्यविरचित: 'वृहत्कथा'मपि भवति ।

६५. 'इ'-कार भवति सम्मुखस्वरध्वनि: । अपि च – ए, अ इत्यादय: । पश्चात्स्वर: अस्ति – उ, ओ, आ ।

६६. ग्रिम्-ध्वनिसूत्रं प्रथमत: R.RASK (1787-1832) विदुषा उद्भावितम् ।

६७. परार्थानुमाने पञ्चावयववाक्ये 'धूमत्वाद्' इति वाक्यमस्ति हेतु: । प्रतिज्ञा – पर्वतो वह्निमान्, उदाहरणम् – यो यो धूमवान् स स वह्निमान्, उपनयः – तथा चायम्, निगमनम् – तस्मात्तथा ।

६८. अग्ने: विकृतिरस्ति जलम् । आकाशात् वायु:, वायोः तेज:, तेजसः जलम्, जलात् पृथिवी ।

६९. अपवर्ग: ज्ञानेन सिद्धति । मोक्ष: / कैवल्यमपि अस्ति ।

७०. 'यत्र धूमस्तत्राग्नि:' इति साहचर्यनियम: व्याप्ति: । 'यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्राग्निरिति साहचर्यनियमो व्याप्ति:' – तर्कसंग्रहः ।

७१. अकर्तृत्वमस्य धर्मः पुरुषस्य । अपि च साक्षित्वम्, कैवल्यम्, माध्यस्थ्यम्, द्रष्टृत्वं च इत्यादयः पुरुषस्य धर्मः ।

७२. 'सांख्यकारिका' इति ग्रन्थस्य नामान्तरमस्ति सांख्यसप्ततिः । अपि च सुवर्णसप्ततिः, हिरण्यसप्ततिः ।

७३. पञ्चकर्माणि सन्ति तर्कसंग्रहमते । 'उत्क्षेपणाऽपक्षेपणाऽकुञ्चनप्रसारण-गमनानि पञ्चकर्माणि' । 'चलनात्मकं कर्म' ।

७४. 'संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानस्य कारणम् उपमानप्रमाणम् ।'उपमितिकरणम् उपमानम्' । संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञानम् उपमितिः । तत्करणं सादृश्यज्ञानम् । यथा – गोसदृशो गवय ।

७५. षट्सु रसेषु कपिशस्य गणना न भवति । रसाः - 'मधुराम्ल-लवण-कटु-कषाय-तिक्तभेदात् षड्-विधाः' ।

७६. क्रियाशक्तिमान् कार्यरूपः कोशः प्राणमयः । विज्ञानमयः ज्ञानशक्तिमान् कर्तृरूपः, मनोमयः इच्छाशक्तिमान् करणरूपः ।

७७. अभिनयः चतुर्विधः। 'आङ्गिको वाचिकश्चैव आहार्यः सात्त्विकस्तथा' ।

७८. 'एक एव भवेदङ्गी शृङ्गारो वीर एव वा' नाटके अस्ति । अपि च 'नाटकं ख्यातवृत्तं स्यात् पञ्चसन्धिसमन्वितम् । प्रख्यातवंशो राजर्षिधीरोदात्तः प्रतापवान् । गोपुच्छाग्रसमाग्रन्तु वन्धनं तस्य कीर्तितम्' ॥

७९. रुढावुपादानलक्षणायाः सारोपायाः उदाहरणम् – अश्वः श्वेतो धावति । रुढिलक्षणलक्षणा – कलिङ्गः साहसिकः ।

८०. भासस्य रूपकेषु प्रस्तावना स्थापनेत्युच्यते । अपि च ' नान्द्यन्ते तत: प्रविशति सूत्रधार:' । ' राजसिंह: प्रशास्तु न: भरतवाक्यम्' ।

८१. प्रासङ्गिकं प्रदेशस्थं चरितं प्रकरी मता । यथा – कुलपत्यङ्के रावणस्य जटायुसंवाद: । अर्थप्रकृतय: पञ्च – 'बीजं विन्दु: पताका च प्रकरी कार्य्यमेव च' ।

८२. कुन्देन्दुसुन्दरच्छाय: श्रीनारायणदैवत: रस: शान्त: ।

८३. अद्भुतरसस्य स्थायिभाव: विस्मय: ।

रस:	शृङ्गार:	हास्य:	करुण:	रौद्र:	वीर:	भयानक:	वीभत्स्य:	शान्त:
स्थायिभाव:	रति:	हास:	शोक:	क्रोध:	उत्साह:	भयम्	जुगुप्सा	शम:

Teachinns.com Text with Technology

८४. उच्छ्वासः – हर्षचरितम्, पीठिका – दशकुमारचरितम्, अङ्क: - मृच्छकतिकम्, सर्ग: - रघुवंशस्य ।

८५. अर्थोपक्षेपकानां संख्या पञ्च । यथा – विष्कम्भक:, प्रवेशक:, चूलिका, अङ्कावतार:, अङ्कमुखञ्च ।

८६. 'किरातार्जुनीयम्' इति महाकाव्ये सर्गसंख्या अष्टादश । रचयिता भारवि: । वृहत्रय्यां परिगण्यते ।

८७. शांख्यायनशाखाया: सम्बन्ध: वर्तते ऋग्वेदेन । अपि च शाकलशाखा, वाष्कलशाखा, आश्वलायनशाखा, माण्डूकायनशाखा अपि वर्तन्ते ।

८८. 'द्राह्यायनश्रौतसूत्रम्' सामवेदस्य विद्यते । अपि च लाट्यायणश्रौतसूत्रम्, मशकसूत्रम्, खादिरश्रौतसूत्रम्, जैमिनीयश्रौतसूत्रम् अपि वर्तन्ते ।

८९. 'एतद्वचो जरितर्मापि मृष्ठा, आ यत्ते घोषानुत्तरायुगानि' – इति मन्त्रांशो विश्वामित्र-नदीसूक्ते वर्तते ।

९०. 'यो रध्रस्य चोदिता य: कृशस्य' – इन्द्रसूक्तम् । 'राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम्' – अग्निसूक्तम् । 'चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्ने:' – सूर्यसूक्तम् । 'यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवम्' – शिवसङ्कल्पसूक्तम् ।

९१. वेदेषु एव प्रयुज्यते प्रत्यय: अस्ति अध्यै । वेदे लेट् ल्-कारमपि व्यवहार: दृश्यते ।

९२. 'यस्मान्न ऋते विजयन्ते' इत्यत्र 'यस्मात्' पदेन गृह्यते इन्द्र: ।

९३. ऋग्वेदस्य तृतीयमण्डले 'विश्वामित्र-नदीसंवादसूक्तम्' (३/३३) विद्यते । अत्र ऋषि: – विश्वामित्र: । देवता – विपाट्, शुतुद्री । छन्द: - पङ्क्ति:, त्रिष्टुप्, उष्णिक् । मन्त्रसंख्या – १३ ।

९४. 'स जातो अत्यरिच्यत' इत्यत्र 'स:' पदेन पुरुष: गृह्यते ।'यो अच्युतच्युत' इत्यत्र 'य' पदेन इन्द्र: गृह्यते ।

९५. सामवेदीया: षड्ज-मध्यम-पञ्चमस्वरा: स्वरितस्वरे अन्तर्भवति । उदात्त: – निषादगान्धारौ । अनुदात्त: – ऋषभधैवतौ ।

teachinns.com Text with Technology

९६. 'वृहती' छन्दसि अक्षराणां संख्या ३६ विद्यते । अपि च गायत्री – २४, उष्णिक् – २८, अनुष्टुप् – ३२, पङ्क्ति: – ४०, त्रिषुप् ४४, जगती – ४८,

९७. 'अतिजगती' छन्दसि अक्षराणां संख्या ५२ विद्यते । अपि च शक्वरी – ५६, अतिशक्वरी ६०, अष्टि: – ६४, अत्यष्टिः ६८, धृति: – ७२, अतिधृति – ७६ ।

९८. 'उत्कृति:' छन्दसि अक्षराणां संख्या १०४ विद्यते । अपि च कृति: – ८०, प्रकृति: – ८४, आकृति: – ८८, विकृति : – ९२, संस्कृति: – ९६, अभिकृति: – १०० ।

९९. 'इष्टियागः' अस्ति 'दर्शपूर्णमासयागः' । दर्श – अमावस्या, पूर्ण – पूर्णिमा । दर्शपूर्णमासयागः आरम्भो भवति पूर्णिमातिथौ ।

१००. 'वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वयाः' इत्यत्र 'नु' विद्यते उपमार्थीयः । अपि च इव, न, चित् – उपमार्थे प्रयोज्यते ।

१०१. ऋक्संहितायाः समुपलब्धेषु भाष्येषु प्रथमो तथा प्राचीनः भाष्यकारः विद्यते स्कन्दस्वामी । अपि च नारायणः, उद्गीथः, हस्तामलकः, वेङ्कटमाधवः, लक्ष्मणः, धानुङ्कयज्वा, आनन्दतीर्थः, आत्मानन्दः, सायणाचार्यः, रावणः, मुद्गलः, चतुर्वदस्वामी, देवस्वामी, दयानन्दसरस्वती इत्यादयः ।

१०२. ऋक्प्रातिशाख्यस्य पटलसंख्या – १८ । प्रथमम् – संज्ञा–परिभाषापटलम्, द्वितीयम् – संहितापटलम्, तृतीयम् – स्वरपटलम्, चतुर्थम् – संहितापटलम्, पञ्चमम् – नतिपटलम्, दशमम् – क्रमपटलम्, द्वादश – सीमापटलम्, षोडशतः अष्टादश – छन्दःपटलम् ।

teachins.com Text with Technology

१०३. 'पराजेरसोढः' इत्यनेन सूत्रेण अपादानकारकं भवति । अपि च 'आख्यातोपयोगे', 'भीत्रार्थानां भयहेतुः', 'वारणार्थानामीप्सितः', 'भुव प्रभवः' इत्यादयः ।

१०४. 'प्रातिपदिकम्' इति संज्ञा 'अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्' इति सूत्रेण विधीयते । अपि च 'कृत्तद्धितसमासाश्च' सूत्रेण अपि भवति ।

१०५. 'प्रगृह्यम्' इति संज्ञाविधायकं सूत्रम् 'ओत्' अपि च 'ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम्', 'अदसो मात्', 'सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे' इत्यादयः ।

१०६. 'ब्राह्मणेनावश्यं शब्दा ज्ञेयाः' कथनमिदं पतञ्जलिना लघुव्याकरणप्रयोजनस्य विषये कृतम् ।

१०७. 'लोपागमवर्णविकारज्ञो हि सम्यग् वेदान् परिपालयिष्यति' कथनमिदं पतञ्जलिना रक्षाव्याकरणप्रयोजनस्य विषये कृतम् ।

१०८. 'न सर्बैर्लिङ्गेर्न च सर्वाभिर्विभक्तिभिर्वेदे मन्त्रा निगदिता:' कथनमिदं पतञ्जलिना ऊहव्याकरणप्रयोजनस्य विषये कृतम् ।

१०९. 'ब्राह्मणेन निष्कारणो धर्म: षडङ्गो वेदोऽध्येयो ज्ञेयश्च' कथनमिदं पतञ्जलिना आगमव्याकरणप्रयोजनस्य विषये कृतम् ।

११०. 'स्थूलपृषतीमाग्निवारुणीमनड्वाहीमालभेत' कथनमिदं पतञ्जलिना असन्देहव्याकरणप्रयोजनस्य विषये कृतम् ।

१११. पतञ्जलिमतानुसारं शब्द: - प्रतीतपदार्थको लोके ध्वनि: शब्द: । अथवा येनोच्चारितेन सास्नालाङ्गूलककुदखुरविषाणिनां सम्प्रत्ययो भवति स शब्द: ।

Leachins.com Text with Technology

११२. पाणिनीय।शिक्षानुसारं स्वराणां संख्या एकविंशति: । यथा – अ आ आ३,इ ई ई३,उ ऊ ऊ३,ऋ ॠ(दीर्घ) ॠ(प्लुत), ऌ, ए ए३,ओ ओ३, ऐ ऐ३,औ औ३ ।

११३. 'समीकरणम्' ध्वनिपरिवर्तनस्य वर्तते । अपि च अगम:, लोप:, विकार:, विपर्यय:, विषमीकरणम्, स्वरभक्ति:, समाक्षरलोप:, महाप्राणीकरणम्, अल्पप्राणीकरणम्, घोषीकरणम्, अघोषीकरणम्, अनुनासिकीकरणम् इत्यादय: ।

११४. 'हिब्रूभाषा' सामी-हामीपरिवारस्य भाषऽस्ति । अपि च अक्कादी, अरवी, इराक, फिलिस्तीन, सिरिया, मिस्त्र, मिस्त्री, वर्वर इत्यादय: ।

११५. बन्तूपरिवार: 'आफ्रिका' खण्डस्य भाषापरिवारोऽस्ति । अपि च सुडानीपरिवार:,होतेन्तोत वुशमैनीपरिवार: आफ्रिकाखण्डे स्त: ।

११६. अर्थसंग्रहे प्रत्ययस्य लिङ्शेन शाब्दीभावना प्रोक्ता । 'तत्र पुरुष प्रवृत्ति अनुकूलो भावयितुर्व्यापार विशेष: शाब्दीभावना' । साध्य – आर्थीभाव

११७. न ा, साधन – लिङादिज्ञानम्, इतिकर्त्यव्यता – अर्थवादज्ञाप्य प्राशस्त्यमितिकर्त्यव्यता ।

११८. अर्थसंग्रहमते 'शब्दसामर्थ्यम्' इत्यनेन लिङ्गम् प्रमाणं लक्षितम् । लिङ्गप्रमाणं विनियोगविधे: सहकारी अस्ति ।

११९. तर्कसंग्रहदीपिकानुसारं स्पर्शानुमेय: वायो: पदार्थ: । 'स्पर्शानुमेयो वायु:' । अन्नंभट्टमते – 'रूपरहितस्पर्शवान् वायु:' । स द्विविध: - नित्य अनित्यश्च ।

१२०. तर्कसंग्रहानुसारं आत्मनो विशेषगुण: प्रयत्न: । अपि च वुद्धि:, सुखम्, दु:खम्, इच्छा, द्वेष:, धर्म:, अधर्म: आत्मनो विशेषगुणा: ।

१२१. तर्कभाषानसारम् आत्मा प्रतिशरीरं भिन्नो विभुर्नित्यश्च । अपि च स च देहेन्द्रियादिव्यतिरिक्त: । स च मानसप्रत्यक्ष: ।

१२२. साध्यशून्यो यत्र पक्ष: स: वाध: हेत्वाभास: । यथा – अग्निरनुष्ण: कृतकत्वाज्जलवत् ।

१२३. तर्कभाषारीत्या समवायस्य प्रत्यक्षग्राह्यत्वे इन्द्रियार्थ: सन्निकर्ष: संयोग: । संयुक्तसमवाय: - घटरूप:,संयुक्तसमवेतसमवाय: - घटरूपत्व:,समवाय: - शब्दो गृह्यते, समवेतसमवाय: - शब्दत्व,विशेष्य-विशेषणभाव: - भूतले घटाभाव: ।

१२४. वेदान्तसारं 'सगुणब्रह्मविषयमानसव्यापाररूपाणि कर्माणि उपासना -कर्माणि । यथा – शाण्डिल्य विद्यादीनि ।

१२५. 'जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम्' इत्ययम् अनुवन्ध: विषय: । अपि च अनुवन्ध: - अधिकारि,सम्वन्ध:,प्रयोजनम् ।

१२६. समष्ट्यज्ञानोपहितं चैतन्यं ईश्वर: भवति । इयं समष्टि: उत्कृष्टपाधितया विशुद्धसत्त्वप्रधाना । व्यष्ट्यज्ञानोपहितं चैतन्यम् निकृष्टपाधितया प्राज्ञ: अस्ति ।

१२७. 'अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा' विवर्त: उच्यते । सतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा विकार: उच्यते ।

१२८. 'ब्रह्मसूत्रम्' इत्यस्य ग्रन्थस्य रचयिता वादरायण: अस्ति । अस्य ग्रन्थस्य नामान्तरमस्ति – भिक्षुसूत्रम्,शारीरकसूत्रम्,शारीरकभाष्यम् इत्यादय: ।

१२९. 'दृष्टवदानुश्रविक:' इत्यस्मिन् सांख्यकारिकाप्रयोगे 'आनुश्रविक:' इत्यस्यपदस्य अर्थ: श्रुति:/वैदिक: । 'दृष्ट:' पदस्य अर्थ: लौकिक: ।

१३०. अव्यक्तं निष्क्रियम् भवति । अपि च अहेतुमत्, नित्यम्, व्यापि, अनाश्रितम्, अलिङ्गम्, असावयवम्, अपरतन्त्रम् च इत्यादय: ।

१३१. सांख्यदर्शनानुसारं 'त्रैगुण्यविपर्ययात्' पुरुषवहुत्वं सिद्धम् । अपि च जनन-मरण-करणानाम्, प्रतिनियमात्,युगपत् प्रवृत्तेः ।

१३२. मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् – विपर्ययः । इष्टदेवतासम्प्रयोगः - स्वाध्यायात् । अनुभूतविषयासम्प्रमोषः - स्मृतिः । सार्वभौमा महाव्रतम् – यमाः ।

१३३. 'यथा मधुकरराजं मक्षिका उत्पतन्तमनूत्पतन्ति, निविशमानमनुनिविशन्ते तथेन्द्रियाणि चित्तनिरोधे निरूद्धानीत्येषः' एषा व्याख्या प्रत्याहारयोगङ्गस्य । अष्टाङ्गिकयोगः - यमः, नियमः, आसनम्, प्राणायामः, प्रत्याहारः, धारणा, ध्यानम्, समाधिश्च ।

१३४. योगदर्शनस्य व्यासभाष्यानुसारेण चित्तभूमीनां समुचितः क्रमोऽस्ति – क्षिप्तम्, मूढम्, विक्षिप्तम्, एकाग्रम्, निरुद्धञ्च ।

१३५. जैनदर्शनानुसारेण सप्तभङ्गिन्यायस्य समुचितः क्रमोऽस्ति – स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति च नास्ति च,स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

१३६. माध्यमिकः - सर्वशून्यत्वम् । योगाचारः - वाह्यार्थशून्यत्वम् । सौत्रान्तिकः - वाह्यार्थानुमेयत्वम् । वैभाषिकाः - वाह्यार्थप्रत्यक्षत्वम् ।

१३७. हर्षचरितम् – वाणभट्टः । मुद्राराक्षसम् – विशाखदत्तम् । दशकुमारचरितम् – दण्डी । मृच्छकतिकम् – शूद्रकः ।

१३८. अभिज्ञानशकुन्तले शकुन्तलायाः प्रतिकूलदैवशमनार्थं कण्वः सोमतीर्थं गतः । प्रथमांके वैखानसस्य उक्तिः ।

१३९. 'सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जन: । क इदं दुष्करं कुर्यादिदानीं शिविना विना ॥ ' एषा उक्ति: चानक्यम् लक्षयति मुद्राराक्षसे ।

१४०. मृच्छकटिके विदूषकस्य नाम मैत्रेय: । नायक: - चारुदत्त:, नायिका – वसन्तसेना,चारुदत्तपुत्र: - रोहसेन,चारुदत्तपत्नी – धूता, दशाङ्क: प्रकरणम् – अलंकारन्यास:, दूतसंवाहक:, सन्धिविच्छेद:, मदनिका-शर्विलक:, दुर्दिन:, प्रवहण-विपर्यय:, आर्यक-अपहरण:, वसन्तसेना-मोटन, व्यवहार:, संहारश्च ।

१४१. किरातार्जुनीयस्य प्रधानोरस: अस्ति वीर: । भारविविरचित: अष्टादशसर्गविशिष्टं महाकाव्यम् । श्लोकसंख्या – १०३० ।

१४२. वेणीसंहारे दुर्योधनस्य कञ्चुकी भवति सुन्दरक: । भट्टनारायण: विरचित: षष्ठाङ्के वीररसप्रधान: महाभारताश्रित: नाटकम् । नायक: - भीम:, नायिका – द्रौपदी ।

teachins.com Text with Technology

१४३. आशङ्कसे यदग्निं तदिदं स्पर्शक्षमं रत्नम् – अभिज्ञानशकुन्तलम् । अल्पक्लेशं मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दु:खम् – मृच्छकटिकम् । गजेन्द्राश्च नरेन्द्राश्च प्राय: सिदन्ति दु:खिता: - मुद्राराक्षसम् । आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूत: - रत्नावली ।

१४४. लोके हि लोहेभ्य: कठिनतरा: खलु स्नेहमया: बन्धनपाशा:' 'इति हर्षचरिते हर्षवर्धनस्य मनसि समजायत । एवमपि 'यदाकृष्टा: तिर्यञ्चोऽपि एवमाचरन्ति' । 'दुर्निवारेण दवहुतभूजा दह्यमानं केसरिणमद्राक्षीत्' च इत्यादय: ।

१४५. 'श्रीहीर: सुषुवे जितेन्द्रियचयं मामल्लदेवी च यम्' इति वार्ता श्रीहर्षेण सम्बद्धा । श्रीहर्षविरचित: नैषधचरितम् । सर्गसंख्या – २२ । वृहत्त्रय्यां परिगण्यते ।

१४६. 'स वाल आसीद् वपुषा चतुर्भुजो मुखेन पूर्णेन्दुनिभस्त्रिलोचन:' इति शिशुपालवधस्य पद्यांश: शिशुपालेन सम्वन्ध: । अपि च 'असंशयं सम्प्रति तेजसा रवि:' । 'स्वयं विधाता सुरदैत्यरक्षसा' च इत्यादय: ।

१४७. जगन्नाथमते काव्यं चतुर्विधम् । उत्तमोत्तमम्, उत्तमम्, मध्यमम्, अधमञ्च ।

१४८. 'त्रय: समुदिता:, न तु व्यस्ता:' इति काव्यप्रकाशे प्रथमे उल्लासे काव्यहेतुम् अधिकृत्य उल्लिखितम् । काव्यहेतु: - शक्ति:, निपुणता, अभ्यासश्च ।

१४९. काव्यप्रकाशे उपमानोपमेययो: अभेदे रूपकाल्ङ्कार: भवति । 'तद्रूपक -मभेदो य उपमानोपमेययो:' । यथा – 'ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवला विभ्रती -तारकास्थीन्यन्तर्द्धानव्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम्' ।

१५०. अभिधा नाट्यवृत्तिर्न भवति । नाट्यवृत्ति: - कैशिकी, आरभटी, सात्त्वती, भारती च ।

१५१. 'भम धम्मिअ' इत्यादिश्लोक: ध्वन्यालोके प्रथमे उद्द्योते वाच्ये विधिरूपे प्रतिषेधरूपस्य ।

१५२. सीताकाण्डम् रामायणे नास्ति । सप्तकाण्डम् – वाल/आदि, अयोध्या, अरण्य, किष्किन्ध्या, सुन्दर, युद्ध/लङ्का, उत्तरकाण्डञ्च ।

१५३. आदित्यपुराणस्य महापुराणेषु गणनं नास्ति । महापुराणम् – ब्रह्म, पद्म,विष्णु, शैव/वायु, भागवत, नारद, मार्कण्डेय, अग्नि, भविष्य, ब्रह्मवैवर्त, लिङ्ग, वराह, स्कन्द, वामन, कूर्म, मत्स्य, गरुड, ब्रह्माण्डपुराणञ्च ।

१५४. कूर्मपुराणम् उपपुराणम् न भवति । उपपुराणम् – सनत्कुमार, नारसिंह, स्कन्द, शिवधर्म, आश्चर्य, नारदीय, कापिल, वामन, औशनस, ब्रह्माण्ड, वारुण, कालिका, माहेश्वर, साम्व, सौर, पराशर, मारीच, भार्गवपुराणञ्च ।

१५५. कुन्तीपर्व महाभारते नास्ति । अस्ति – आदि, सभा, वन, विराट, उद्योग, भीष्म, द्रोण, कर्ण, शल्य, सौप्तिक, स्त्री, शान्ति, अनुशासन, आश्वमेधिक, आश्रमवासिक, मौषल, महाप्रस्थानिक, स्वर्गारोहणपर्वश्च ।

१५६. कौटिलीयार्थशास्त्रे सर्वविद्यानां प्रदीप: सर्वकर्मणाम् उपाय:, सर्वधर्माणामाश्रय: भवति आन्वीक्षिकी । समार्थक: अस्ति – न्यायविद्या, तर्कविद्या च इत्यादय: ।

१५७. मनुसंहितानुसारं राज्ञ: सचिवानां संख्या भ्सवति – ७-८ । अर्थशास्त्रानुसारं राज्ञ: सचिवानां संख्या भवति – ३-४ ।

teachinns.com Text with Technology

१५८. श्रीमद्भगवद्गीतायां कर्मयोग: तृतीयोऽध्याय: । अर्जुनविषाद:, सांख्य:, कर्म:, ज्ञानकर्मसन्न्यास:, कर्मसन्न्यास:, आत्मसंयम:, ज्ञान-विज्ञान:, अक्षरब्रह्म:, राजविद्याराजगुह्य:, विभुति:, विश्वरूपदर्शन:, भक्ति:, क्षेत्र-क्षेत्रज्ञविभाग:, गुणत्रयविभाग:, पुरुषोत्तम:, दैवासुरसम्पद्विभाग:, श्रद्धात्रयविभाग:, मोक्षस - न्न्यासयोगश्च ।

१५९. अशोकस्य गिरनार-शिलालेखस्य भाषाऽस्ति प्राकृतम् । लिपिरस्ति ब्राह्मी । कालोऽस्ति २७०-२३२ई.पू. । भारतीयपरम्परायां लेखनकलाया: आदिप्र -वर्तक: ब्रह्मा ।

१६०. 'रोदसी' पदस्य अर्थ: द्यावापृथिवी । इन्द्रसूक्ते (२/१२) प्रथममन्त्रे अस्ति । अत्र ऋषि: - छन्द: - देवता अस्ति - गार्त्समदं त्रैष्टुभमैन्द्रम् ।

१६१. अधस्ताद्यत्तेषु गौतम: वंशमण्डलेन सम्वद्ध: नास्ति । अस्ति – गृत्समद:, विश्वामित्र:, वामदेव:, आत्रेय:, भरद्वाज:, वशिष्ठश्च ।

१६२. सायणाचार्य: सर्वत: प्रथमं यजुर्वेदं व्याख्यातवान । तत: परम् – ऋग्वेदम्, सामवेदम्, अथर्ववेदश्च ।

१६३. द्युस्थानीयदेवता विद्यते सूर्य: । अपि च सवितृ, विष्णु:, अश्विनौ, वरुण:, उषस् ।

१६४. आश्वलायनगृह्यसूत्रम् ऋग्वेदेन सम्बद्धम् विद्यते । अपि च शांखायन / कौषीतकि, शाम्बव्य इति । वाधूलश्रौतसूत्रम् कृष्णयजुर्वेदस्य वर्तते ।

१६५. श्रोत्रस्थानीयं वेदाङ्गं निरूपितमस्ति निरुक्तम् । अपि च – शिक्षा – घ्राणम्, कल्प: - हस्त:, व्याकरणम् – मुखम्, छन्द: - पादौ, ज्योतिषम् – चक्षु: ।

१६६. कठोपनिषदि नचिकेतस: पिता सर्वजित्यागम् अनुष्ठितवान् । अस्य नामान्तरम् – विश्वजित्यागम् । अत्र द्वौ अध्यायौ स्त: । प्रत्यध्यायं त्रिस्र: तिस्रो वल्लय: सन्ति ।

१६७. विलुप्ता 'मौद' 'शाखा अथर्ववेदस्य वर्तते । अपि च स्तौद, जाजल, जलद, ब्रह्मवेद, देवदर्श, चारणवैद्य विलुप्ताशाखा । उपलब्धशाखा अस्ति – शौनक, पैप्पलाद च ।

१६८. निर्वाचनसिद्धान्तप्रतिपादकं वेदाङ्गं निरुक्तम् विद्यते । द्वादशाध्याय:, त्रीणि काण्डानि सन्ति ।

१६९. सांख्यदर्शनानुसारं पुरुषरूपेण सम्बन्धा उक्ति: तद्विपरीतस्तथा च पुमान् ।

१७०. अहंकारस्य उत्पत्ति: महत: भवति । मूलप्रकृते: महत, महत: - अहंकार: ।

१७१. सांख्यदर्शनानुसारं प्रमाणानां संख्या त्रय: । यथा – दृष्टप्रमाणम्, अनुमान -प्रमाणम्, शब्दप्रमाणञ्च । 'प्रतिविषया-ध्यवसायो दृष्टम्' । 'लिंग-लिंगिपूर्वकं अनुमानम्' । 'आप्तश्रुतिराप्तवचनम्' ।

१७२. सांख्यमते 'सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था' प्रकृते: गुणमस्ति ।

१७३. अनुबन्धचतुष्टये न गण्यते चैतण्यम् । अनुबन्ध: - 'अधिकारि-विषय-सम्वन्ध-प्रयोजनानि' ।

१७४. वेदान्तानुसारम् अग्ने: आप: उत्पद्यते । क्रमेण – आकाशात् - वायु:, वायो: - तेज:, तेजस: - आप:, जलात् - पृथिवी ।

१७५. 'वेदान्तानुसारं गुरुपदिष्टवेदान्तवाक्येषु विश्वास: श्रद्धा' । षट्सम्पत्ति: - शम:, दम:, उपरति:, तितिक्षा, समाधानम्, श्रद्धा च ।

१७६. अज्ञानादिसकलजडसमूह: अवस्तु उच्यते । ब्रह्म एव नित्यं वस्तु, तत: अन्यत् अखिलम् अनित्यम् इति विवेचनम् ।

१७७. 'सुखाद्युपलब्धिसाधनमिन्द्रियं मन: उच्यते । मन: अनन्तं परमाणुरूपं नित्यं च । दीपिकाटीका – 'स्पर्शरहितत्वे सति क्रियावत्त्वं मनसो लक्षणम्' ।

१७८. 'शक' इत्यत्र टि-संज्ञा क-कारोत्तरवर्तिन: अकारस्य भवति । श् अ क् अ । 'अचोऽन्त्यादि टि' ।

१७९. 'सखन्' इत्यत्र 'उपधा'-संज्ञा ख-कारोत्तरवर्तिन: अ-कारस्य । स् अ ख् अ न् । 'अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा'।

१८०. 'दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञ:' इत्यनेन ञ-प्रत्यय: । यथा – पौर्वशाल: । पूर्वेषुकामशम: ।

१८१. 'रूपवती भार्या यस्य' इत्यस्य समस्तपदं भवति – रूपवद्भार्य: । अपि च चित्रा जरत्यो गावो यस्य स: = चित्राजरद्गु: । सुन्दरी भार्या यस्य स: = सुन्दरभार्य: । चित्रा गाव: यस्य स: = चित्रगु: । 'स्त्रिया: पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु' ।

१८२. 'कतृकर्मणो: कृति:' – जगत: कर्ता कृष्ण: । 'निष्ठा' – युक्तयोग: । 'विभाषोप -सर्गे' – शतस्य शतं वा प्रतिदीव्यति । 'अनेकमन्यपदार्थे' – वीरपुरुषको ग्राम: ।

१८३. भाषाविज्ञानदृष्ट्या अर्धस्वर: अस्ति 'य्' । अपि च 'व्' अर्धस्वर: ।

१८४. हर्ष – रत्नावली, प्रियदर्शिका, नागानन्द: । भवभूति: - उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम्, मालतीमाधवम् ।

१८५. 'अहिणवमहुलोलुवो तुमं तह परिचुम्वि अ' इत्यादिसङ्गीतं भवति – हंसपदिकाया: । अपि च – 'चुअमञ्जरिं कमलवस इमेत्तणिव्वुदो महुअर विम्हरित्त सि णं कहम्' ।

१८६. विप्रलम्भशृङ्गार: अङ्गीरस: भवति मेघदूते काव्ये । शृङ्गार: द्विविध: - विप्रलम्भशृङ्गार-सम्भोगशृङ्गारश्चेति ।

१८७. 'व्रजन्ति ते मूढधिय: पराभवं भवन्ति मायाविषु ये न मायिन:' इत्यादि उक्ति: किरातार्जुनीये द्रौपद्या: भवति ।

१८८. अपि च 'मतङ्गजेन स्रगिवापवर्जिता' । 'शमीतरुं शुष्कमिवाग्निरुच्छिख:' च इत्यादय: ।

१८९. 'श्रीकण्ठपदलाञ्छन: पदवाक्यप्रमाणतत्त्वज्ञ:' इति भवभूतिना सम्वद्धम् ।

१९०. 'अमृतेनेव संसिक्ता: चन्दनेनेव चर्चिता:' इत्युक्ति: वाणभट्टं लक्षयति ।

१९१. 'वाक्यं रसात्मकं काव्यम्' इत्यत्र रसमध्ये रस-भाव-तदाभासादीनाम् ग्रहणं कृतम् । विश्वनाथस्य काव्यलक्षणमस्ति ।

१९२. साहित्यदर्पणे साकल्येन लक्षणाया: अशीति: भेदा: स्वीकृता: ।

१९३. साहित्यदर्पणानुसारं फलावाप्तौ अतितराण्वित: व्यापार: भवति प्रयत्न: । पञ्चावस्था: अस्ति – आरम्भ – यत्न – प्राप्त्याशा – नियताप्ति - फलागमा:' ।

१९४. 'कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समा:' इति सूक्ति: यजुर्वेदेन सम्बद्धा । शुक्लयजुर्वेदस्य ईशोपनिषदि अस्ति । अष्टादशमन्त्रा: सन्ति ।

१९५. काण्वशाखा यजुर्वेदस्य । अपि च माध्यन्दिन / वाजसनेयीशाखा, तैत्तिरीय, मैत्रायणी, कठ, कपिष्ठलशाखा च ।

१९६. प्रश्नोपनिषद् – अथर्ववेदस्य पैप्पलादशाखा । शिक्षावल्ली – तैत्तिरीयो -पनिषद् । ईशावास्योपनिषद् – शुक्लयजुर्वेद: । श्वेताश्वतरोपनिषद् – कृष्णयजुर्वेद: ।

१९७. सामवेदेन सम्वद्धा अस्ति छान्दोग्यपनिषत् । अपि च केनोपनिषत् ।

१९८. 'तमसो मा ज्योतिर्गमय' इति वृहदारण्यकोपनिषदि वर्तते । अपि च 'ओम् पूर्णमद: पूर्णमिदं' । 'अहं ब्रह्मास्मि' । 'असतो मा सद्गमय' च इत्यादय: वर्तन्ते ।

१९९. 'ज्योतिषम्' इति वैदिककालनिर्धारणस्य आधार: बालगङ्गाधरतिलकेन प्रतिपादित: । म्याक्समूलर – भाषासाहित्यश्च । ज्याकोवि – ज्योतिष: । उइन्टारनित्स: - भित्ति: ।

२००. याज्ञवल्कीयशिक्षा यजुर्वेदेन सम्वद्धा । अपि च वाजसनेयीप्रा., तैत्तिरीयप्रा., वाशिष्ठी, माण्डव्य, भारद्वाज, माध्यन्दिनि, अवसाननिर्णय: च इत्यादय: ।

२०१. 'भाव – काल – कारक - संख्याश्च इति चत्वार: अर्था: भवन्ति आख्यातस्य । 'सत्त्व – द्रव्य – संख्या - लिङ्गानि नाम अस्ति ।

२०२. वैदिकशब्दानां सविस्तरं विवेचनं निरुक्ते (द्वितीये अध्याये) उपलभ्यते ।

२०३. 'अर्थावबोधे निरपेक्षतया पदजातं यत्रोक्तं तत् निरुक्तम्' । सायणाचार्य: ऋग्वेदभाष्यभूमिकायामाह ।

२०४. वैदिकमन्त्रोच्चारणप्रयोजनार्थं छन्दस: वेदाङ्गस्य अध्ययनस्य अनिवार्यम् । वेदाङ्गानि – 'शिक्षा – कल्पम् – व्याकरणम् – निरुक्तम् – छन्दम् - ज्योतिषञ्च ।

२०५. 'छन्द:सूत्रम्' इत्यस्य रचयिता पिङ्गलाचार्य: । पाणिनीयशिक्षा – पिङ्गलाचार्य: ।

२०६. प्रत्ययसर्ग: चतुर्विध: । यथा – विपर्यय (५), अशक्ति: (२८), तुष्टि: (९), सिद्धि: (८) ।

२०७. सांख्यानुसारं सृष्टिकारणं प्रकृति-पुरुषसंयोग: । केवलं न प्रकृति:, न केवलं पुरुष: ।

२०८. शाब्दज्ञानं नाम वाक्यार्थज्ञानम् । यथार्थानुभवश्चतुर्विध: - प्रत्यक्षानुमित्यु -पमितिशाब्दभेदात् ।

२०९. इन्द्रियार्थसन्निकर्ष: षड्-विध: । यथा – संयोग:, संयुक्तसमवाय:, संयुक्तसमवेतसमवाय:, समवाय:, समवेतसमवाय:, विशेषण–विशेष्यभाव श्चेति ।

२१०. 'नित्यद्रव्यवृत्ति: विशेषास्तु अनन्ता एव' । अपि च 'नित्यद्रव्यवृत्तयो व्यव -र्तका विशेषा:' । पृथिव्यादि चतुष्टयस्य परमाणव:, आकाशादिपञ्चकं च नित्यद्रव्याणि ।

२११. वेदान्तसारानुसारम् अधिकारी भवति साधनचतुष्टयसम्पन्न: प्रमाता । 'अधिकारी तु विधिवत् अधीतवेदवेदाङ्गत्वेन आपातत: अधिगताखिलवेदार्थ: अस्मिन् जन्मनि जन्मान्तरे वा काम्यनिषिद्धवर्ज्जनपुर:सरं नित्यनैमित्तक-प्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेन निर्गत-निखिलकल्मषतया नितान्त-निर्मल-स्वान्त:, साधन-चतुष्टयसम्पन्न: प्रमाता' ।

२१२. वेदान्तसारानुसारं कर्माणि षड्-विधानि । यथा – काम्य, निषिद्ध, नित्य, नैमित्तिक, प्रायश्चित्त, उपासनानि च।

२१३. वेदान्तसारानुसारं शरीराणि चतुर्विधानि । जरायुजानि (मनुष्यपश्वादीनि), अण्डजानि (पक्षिपन्नगादीनि), स्वेदजानि (यूकमशकादीनि), उद्भिजानि (कक्षवृक्षादीनि) ।

२१४. वेदान्तसारे लिङ्गशरीराणि वर्णितानि सप्तदशावयवानि । यथा – पञ्चकर्मेन्द्रिय:, पञ्चज्ञानेन्द्रिय:, मन:, बुद्धि:, पञ्चवायु: च ।

२१५. विभाषा-संज्ञाविधायकं सूत्रमस्ति ' न वेति विभाषा' । यथा – शुशाव, शिश्वाय, शुशुवतु:, शिश्वियतु: ।

२१६. 'अपृक्त एकाल् प्रत्यय:' इति सूत्रे 'अल्' इत्यनेन वर्णा: गृह्यते । यथा – 'पीताम्वर स्' अत्र 'स्' इत्यस्य अपृक्तसंज्ञा भवति ।

२१७. भावलक्षणविषये सप्तमीविभक्ति: विधीयते । 'यस्य च भावेन भावलक्षणम्' । यथा – गोषु दुह्यमानासु गत: । सूर्ये उदिते पद्मं प्रकाशते ।

२१८. कारकप्रकरणे णान्ताण्यन्तविचार: 'गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थ-शब्द-कर्माकर्म -काणामणिकर्ता स णौ' इति सूत्रेण कृत: ।

teachinns.com Text with Technology

२१९. पञ्चमीं विना सार्वविभक्तिक: 'अम्'भाव: अव्ययीभावसमासे विधीयते । 'न्यव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्या:' । यथा – अधिगोपम् ।

२२०. 'द्वयङ्गुलम्' इत्यत्र लौकिकविग्रह: अस्ति - द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्य । अलौकिकविग्रह: अस्ति – द्वि औ अङ्गुलि औ । द्विगुसमास: ।

२२१. 'रात्राह्नाहा: पुंसि' – अहोरात्र: । 'अक्ष्नोऽदर्शनात्' – गवाक्ष: । 'नियतोप- स्थितिक: प्रातिपदिकार्थ:' – उच्चै: नीचै:, कृष्ण: श्री:, ज्ञानम् । 'अपवर्गे तृतीया' – अह्ना क्रोशेन वा अनुवाकोऽधीत: ।

२२२. सामान्यतया 'घि'संज्ञा पुंलिङ्गशब्दस्य भवति । 'शेषो घ्यसखि' इति सूत्रम् अजन्तपुंलिङ्गे पाठत्वात् ।

२२३. निर्धारणविषये षष्ठी-सप्तम्यौ विभक्तिव्यावस्था । 'यतश्च निर्धारणम्' । यथा – गवां गोषु वा कृष्णा वहुक्षीरा ।

२२४. 'चोराद् भयम् चौरभयम्' इत्यत्र पञ्चमीविभक्ति: 'भीत्रार्थानां भयहेतु:' इति सुत्रेण ।अपि च काकेभ्य: मोदकं रक्ष: । स व्याघ्रात् विभेति च इत्यादय: ।

२२५. अघोषध्वनि: अस्ति त् । क् ख् , च् छ्, ट् ठ्, त् थ्, प् फ्, श्, ष्, स्, :, अर्ध क्, अर्ध प्, इत्यादय: ।

२२६. यण: - अन्तस्था: । शल: - उष्माण: । कादयो मावसाना: - स्पर्शा: । अर्थवदधातुरप्रत्यय: - प्रातिपदिकम् ।

२२७. 'लक्ष्मीपाञ्चाल्यम्' कादम्वर्याम् वर्णितमस्ति । वाणभट्टविरचित: । अत्र शुकनासपदेशो वर्तते । नायक: - चन्द्रापीड:, नायिका – कादम्वरी ।

२२८. रत्नावली – हर्ष: । वेणीसंहारम् – भट्टनारायण: । वालचरितम् – भास: । बुद्धचरितम् – अश्वघोष: ।

२२९. दशकुमारचरिते मानसार: प्रतिनायको भवति । दण्डीविरचित: । पूर्व -पीठिका – ५ उच्छ्वास:, उत्तरपीठिका - ८ उच्छ्वास:, उपसंहार: - १ उच्छ्वास: । ग्रन्थसमाप्तकर्ता – चक्रपाणिदत्त: ।

२३०. रत्नावल्यां द्वितीयाङ्कस्य नाम – मदनमहोत्सव: । यथाक्रमेण – प्रणयवृत्तन्त:, वसन्तोत्सव: / मदनमहोत्सव:, कदलीगृहम्, माधवीकुञ्ज: ।

२३१. भारवे: काव्यं नारिकेलफलसम्मितम् । मल्लिनाथेन उक्तम् – 'नारिकेल फलसम्मितं वचो भारवे:' ।

२३२. विश्वनाथमते काव्यशरीरे रसस्य आत्मवत् स्थितिर्वर्तते । 'वाक्यं रसात्मकं काव्यम्' ।

२३३. ऋग्वैदिकसूक्तिविशेषे 'दोषावस्तर्' इति पदस्य अर्थ: अहोरात्र / रात्रिन्दिवा । अग्निसूक्तम् – 'दोषावस्तर्धिया वयम्' ।

२३४. ऋग्वैदिकहिरण्यगर्भसूक्तस्य देवता अस्ति प्रजापति: । ऋषि: हिरण्यगर्भ:, छन्द: त्रिष्टुप् । सूत्रक्रमांक: (१०.१२१), मन्त्रसंख्या १० ।

२३५. कठोपनिषत् कृष्णयजुर्वेदेन सम्वद्धा । अपि च तैत्तिरीय,मैत्रायणी,कपिष्ठल च इति ।

२३६. कृष्णयजुर्वेदस्य आरण्यकम् तैत्तिरीयारण्यकम् । अपि च मैत्रायण्यारण्यकम् ।

२३७. ऋक्प्रातिशाख्यानुसारेण स्वरवर्ण: द्वादश: । अ आ, इ ई, उ ऊ, ऋ दीर्घ ऋ, 'अष्टौ समानाक्षराणि' । ए, ओ, ऐ, औ ' चत्वारि सन्ध्यक्षराणि' ।

२३८. 'आत्मना विन्दते वीर्यं विद्यया विन्दतेऽमृतम्' इति उक्ति: केनोपनिषदि अस्ति । अपि च 'तपो दम: कर्मेति प्रतिष्ठा' । 'यत् प्राणेन न प्राणिति' । 'न तत्र चक्षुर्गच्छति न वाग्गच्छति' च इत्यादय: ।

२३९. 'उच्चैरुदात्त:, नीचैरनुदात्त:, समाहार: स्वरित:' इति सूत्राणां सूत्रकार: पाणिनि । वार्तिककार: अस्ति कात्यायन:, भाष्यकारोऽस्ति पतञ्जलि: ।

२४०. विकृतिपाठ: अष्टविध: । यथा 'जटा – माला – शिखा – लेखा – ध्वज – दण्ड-रथ - घना:' ।

२४१. 'कल्पसूत्रम्' इति पारिभाषिकी संज्ञा अस्ति श्रौत – गृह्य – धर्म – शुल्व -सूत्राणाम् । अर्थात् कल्पसूत्रं चतुर्विधम्।

२४२. रक्तसंज्ञ: - अनुनासिक: । ईदूदेद्विवचनम् – प्रगृह्यम् । संयोगस्तु – व्यञ्जन -सन्निपात: । अष्टौ – समानाक्षराण्यादित: ।

२४३. 'गौतम धर्मसूत्रम्' सामवेदेन सम्वद्धम् ।

२४४. 'उनत्तीति सत:' निरुक्त्या उदक् अभिधीयते । अपि च ' तद्धि यत्र गच्छति तत्र उनत्ति क्लेदयति' इति ।

२४५. षड्भावविकारा: । यथा – जायते, अस्ति, विपरिणमते, वर्धते, अपक्षीयते, विनश्यति ।

२४६. वर्णलोपस्य उदाहरणम् अस्ति गतम् (आगतम्) । अपि च थलम् (स्थलम्), दुध (दुग्ध), जेठ (ज्येष्ठ), शेठ (श्रेष्ठ) ।

२४७. 'धर्ममुच्चरते' इत्यत्र क्रियापदे आत्मनेपदविधायकं सूत्रमस्ति 'उदश्चर: सकर्मकात्' । अपि च ' स गुरुवाक्यम् उच्चरते' ।

२४८. 'अनुकरोति' इत्यत्र परस्मैपदविधायकं सूत्रमस्ति 'अनुपराभ्यां कृञ:' । यथा – यज्ञदत्त: देवदत्तम् अनुकरोति । पराकरोति भृत्य: स्वं कर्म' ।

२४९. रङ्गवर्णे द्वेमात्रे मात्रा निर्दिष्टा । अनुनासिकम् – द्वेमात्रे । संवृतम् – एकमात्रा,विवृतम् – द्विमात्रा ।

२५०. पृथिव्यां सप्तविधं रूपमस्ति । यथा – 'शुक्ल – नील – पीत – रक्त – हरित – कपिश - चित्रभेदात्' ।

२५१. गुणविधे: उदाहरणमस्ति दध्ना जुहोति । गुणविधे: अपरं नाम विनियोगविधि: । 'अङ्गप्रधानसम्वन्धवोधकविधि: विनियोगविधि:' । सहकारिभूतानि षट्प्रमाणानि – 'श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्या -रूपाणि' ।

२५२. प्रयोगविधे: सहकारिकारणानि षट्प्रमाणानि भवन्ति यथा 'श्रुत्यर्थक्रम् – पाठक्रम – स्थानक्रम – मुख्यक्रम - प्रवृत्तिक्रमा:' । 'प्रयोगप्राशुभाववोधको विधि: प्रयोगविधि:' ।

२५३. वेदान्तशास्त्रे प्रमेयं तुरीयचैतन्यम् भवति । 'जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम् ; तत्र एव वेदान्तानां तात्पर्यात्' ।

२५४. 'सुलभा: पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिन:' श्लोकममुं रावणासुरम्प्रति रामायणे विभीषण: उक्तवान् ।

२५५. अग्निपुराणे विविधशास्त्रसम्वन्धिनो विषया: वर्तन्ते । श्लोकसंख्या – १५००० ।

teachinns.com Text with Technology

२५६. 'जय' इति महाभारतस्य नामान्तरम् अस्ति । जय ८८०० श्लोक:, भारत २४०००श्लोक:, महाभारत १००००० श्लोक: ।

२५७. स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वं मानुषीषु सन्दृश्यते' इति उक्ति: अभिज्ञानशकुन्तले अस्ति । अपि च 'मानषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य सम्भव:' । 'पुत्रमेव गुणपेतं चक्रवर्तिन: माप्नुहि' च इत्यादय: ।

२५८. 'चलापाङ्गा दृष्टिं स्पृशसि वहुशो वेपथुमतीम्' – अभिज्ञानशकुन्तलम् । 'क्षणमिह मम कण्ठे वाहुपाशं विधेहि – रत्नावली । 'पुरातनं त्वां पुरुषं पुराविद:' – शिशुपालवधम् । 'गुणानुरोधेन विना न सत्क्रिया' – किरातार्जुनीयम्।

२५९. 'वियति विसारिणी शष्पपङ्क्तिमिव आरचयन्त:' इत्यत्र उपमालङ्कार: । 'इव' शब्दस्य योगे उपमालङ्कार: भवति ।

२६०. 'शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च वाहु: कुत: फलमिहास्य । अथवा भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र ॥' अत्र अर्थान्तरन्यासालङ्कार: । अभिज्ञानशकुन्तलम् नाटकस्य प्रथमाङ्के वर्तते ।

२६१. 'इति हेतुस्तदुद्भवे' काव्यनिर्माणविषये मम्मटस्य मतमेतत् । 'शक्तिर्निपुणता लोकशास्त्रकाव्याद्यवेक्षणात्। काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदुद्भवे' (काव्यकारणम्) ।

२६२. 'क्रियाया: प्रतिषेधेऽपि फलव्यक्ति: विभावना' । यथा – 'कुसुमितलता -भिरहताऽप्यधत्त रुजमलिकुलैरदष्टाऽपि । परिवर्तते स्म नलिनी लहरीभिर -लोलिताऽप्यघूर्णत सा ॥'

२६३. 'ध्वन्यालोक:' इत्यस्मिन् ग्रन्थे चत्वार: उद्योता: सन्ति । श्लोकसंख्या यथाक्रमेण – १९,३३,४५,१७ = ११४ । आनन्दवर्धनविरचित:(णोनसूत:), अवन्तिवर्माया: सभाकवि: आसीत् ।

२६४. काव्यप्रकाशस्य मङ्गलाश्लोके कविभारत्या: प्रशंसा कृता । 'नियतिकृतनियमरहितां ह्लादैकमयीमनन्यपरतन्त्राम् । नवरसरुचिरां निर्मि -तिमादधती भारती कवेर्जयति ॥'

२६५. यत्रार्थ: शब्दो वा तमर्थमुपसर्जनीकृतस्वार्थौ व्यङ्क्त: काव्यविशेषो भवति ध्वनि: । 'यत्रार्थ: शब्दो वा तमर्थमुपसर्जनीकृतस्वार्थौ । व्यङ्क्त: काव्यविशेष: स ध्वनिरिति सूरिभि: कथित:' ॥ (ध्वन्यालोक:) ।

२६६. तर्कसंग्रहानुसारं नव द्रव्याणि । यथा – 'पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशकालदिगा -त्मामनांसि नवैव' ।

२६७. तर्कसंग्रहानुसारं सप्त पदार्थाः । यथा – 'द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसम -वायाभावाः '॥

२६८. तर्कसंग्रहानुसारं प्रमाणानि चत्वारि सन्ति । ' प्रत्यक्षाऽनुमानोपमानशब्द- भेदात्' । प्रत्यक्षम् – 'तत्र प्रत्यक्षज्ञानकरणं प्रत्यक्षम्' । अनुमानम् – 'अनुमिति -करणमनुमानम् । परामर्शजन्यं ज्ञानम् अनुमितिः' । उपमानम् – 'उपमिति -करणम् उपमानम्' । शब्दः - 'आप्तवाक्यं शब्दः' ।

२६९. प्रमायाः करणं प्रमाणम् । अपि च प्रमाकरणं प्रमाणम् । अत्र प्रमाणं लक्ष्यं, प्रमाकरणं लक्षणम् । प्रमाणानि - प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, उपमानम्, शब्दप्रमाण -ञ्च ।

२७०. 'अग्निना रयिमश्नवत्' इति मन्त्रस्य ऋषिः मधुच्छन्दाः, छन्दः - गायेत्री, देवता – अग्निः । अपि च 'राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम्' । 'स न पितेव सूनवेऽग्ने' । 'उप त्वाग्ने दिवे दिवे' च इत्यादयः ।

२७१. शुनःशेपोपाख्यानम् ऋग्वेदस्य ऐतरेयारण्यके अस्ति । राजा – हरिश्चन्द्रः, हरिश्चन्द्रपुत्रः - रोहितः, अजीगर्तऋषेः त्रयः पुत्राः - शुनःपुच्छः, शुनःशेपः, शुनःलाङ्गुलः । ऋषिः - विश्वामित्रः । महावाक्यम् – 'चरैवेति' ।

२७२. अर्थशास्त्रे अर्थपदेन मनुष्यवतीभूमिः उच्यते । 'मनुष्याणां वृत्तिरर्थः मनुष्य-वती भूमिरित्यर्थः तस्याः पृथिव्या लाभपालनोपायः शास्त्रम् अर्थशास्त्रम्' इति ।

२७३. 'त्रय्या हि रक्षितो लोकः प्रसीदति न सीदति' इति कौटिल्यस्य मतम् । एवं 'व्यवस्थितार्यमर्यादः कृतवर्णाश्रमस्थितिः' । 'सामऋग्यजुर्वेदास्त्रयः त्रयी' च इति ।

२७४. कौटिल्यमते गुप्तचराः सन्ति नव । यथा – कापटिक, उदास्थित, गृहपतिव्यञ्जन, वैदेहकव्यञ्जन, तापसव्यञ्जन, सत्री, तीक्ष्ण, रसद, भिक्षुकी च ।

२७५. सीताहरणम् रामायणस्य अरण्यकाण्डे संघटितम् । आदि/वाल, अयोध्या, अरण्य, किष्किन्ध्या, सुन्दर, युद्ध/लड़का, उत्तरकाण्डञ्च ।

२७६. युद्धकाण्ड: रामायणस्य दीर्घतम: काण्ड: । अत्र १३० सर्गा: सन्ति । अत्र सेतुवन्धनम्, धुम्रलोचनम्, वज्रदंष्ट्रम्, राक्षसनिधन:, हनुमानकतृक गन्धमादन -पर्वत आनयनम्, रावणवधम् च इत्यादय: सन्ति ।

२७७. 'पञ्च पञ्चनखा: भक्षा:' इत्यत्र परिसंख्याविधि: । 'उभयोश्च युगपत् प्राप्तौ इतरव्यावृत्तिपरो विधि: परिसंख्याविधि: । स च द्विविधा – श्रौती लाक्षणिकी चेति । अत्र दोषत्रयञ्च – श्रुतहानिरश्रुतकल्पना प्राप्तवाधश्चेति ।

२७८. 'अग्निहोत्रं जुहोति' इति उत्पत्तिविधे: उदाहरणम् । ' तत्र कर्मस्वरूपमात्र वोधको विधि: उत्पत्तिविधि:' । विधिश्चतुर्विध: - 'उत्पत्तिविधि:-विनियोग -विधिरधिकारविधि: प्रयोगविधि'श्चेति ।

२७९. तत्त्वमसीति वाक्ये भागलाक्षणा/जहतजहत्स्वार्थालक्षणा अस्ति । इति महावाक्यम् छान्दोग्योपनिषदि वर्तते।

२८०. 'यजेत स्वर्गकाम:' इति अधिकारविधि: । 'कर्मजन्यफलस्वाम्यवोधकोविधि -रधिकारविधि:' ।

२८१. 'अथातो धर्मजिज्ञासा' अत्र 'अथ' शब्दस्यार्थ: - आनन्तर्य्य: । धर्म: अस्ति –'यागादिरेव धर्म: । तल्लक्षणं वेद प्रतिपाद्य: प्रयोजनवदर्थो धर्म:' । प्रयोजनवद् – प्रयोजनेऽतिव्याप्तिवारणाय । वेदप्रतिपाद्य: - भोजनादावतिव्याप्तिवारणाय । अर्थ – श्येनादावतिव्याप्ति वारणायार्थ: ।

२८२. आख्यातांशेन आर्थीभावना उच्यते । ' प्रयोजनेच्छाजनित क्रियाविषयक -व्यापार आर्थीभावना । साध्य – सर्गादिफलम्, साधन – यागादि, इतिकर्तव्यता – प्रयाजाद्यङ्गजातम् ।

२८३. 'अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम:' 'इति विधिरस्ति । 'तत्राज्ञातार्थज्ञापको वेदभागो विधि:' । 'अपौरुषेयं वाक्यं वेद:' । स च विधिमन्त्रनामधेय -निषेधार्थवाद भेदात् पञ्चविध: । मन्त्र: - 'प्रयोग समवेतार्थस्मारकामन्त्रा:' ।

२८४. 'उद्भिदा यजेत पशुकाम:' इति नामधेयम् । 'नामधेयानाञ्च विधेयार्थपरि -च्छेदकतया अर्थवत्त्वम् । नामधेयत्वञ्च निमित्तचतुष्टयात् – मत्वर्थलक्षण -भयात्, वाक्यभेदभयात्, तत्प्रख्यशास्त्रात्, तद्व्यपदेशाच्चेति ।

२८५. प्राशस्त्य – निन्दा - अन्यतरपरं वाक्यमर्थवाद: भवति । स: द्विविध: - विधिशेषो निषेधशेषश्चेति । स पुनस्त्रेधा – विरोधे गुणवाद: स्यात् अनुवादो -ऽवधारिते। भूतार्थवाद स्तद्धानादर्थवाद ।

२८६. प्रकृते: गुणमस्ति त्रिगुणम् । अपि च अविवेकी, विषय:, सामान्यम्, अचेतनम्, प्रसवधर्म्मि च इत्यादय: ।

२८७. पुरुषस्य अस्तित्वसाधकत्वम् अस्ति – कैवल्यार्थं प्रवृत्ते: । अपि च संघात-परार्थत्वात्, त्रिगुणादि-विपर्य्ययात्, अधिष्ठानात्, भोक्तृभावात् च ।

२८८. तर्कसंग्रहानुसारम् गुणं नास्ति आत्मा । अस्ति 'रूप, रस, गन्ध, स्पर्श, संख्या, परिमाण, पृथकत्व, संयोग, विभाग, परत्वाऽपरत्व, गुरुत्व, द्रवत्व, स्नेह, शब्द, बुद्धि, सुख, दु:ख, इच्छा, द्वेष, प्रयत्न, धर्म, अधर्म, संस्काराश्चतुर्विंशतिर्गुणा:' ।

२८९. अयथार्थानुभव: संशय अस्ति । अपि च विपर्यय:, तर्क: । 'एकस्मिन् धर्मिणि विरुद्धनानाधर्मवैशिष्ट्यावगाहि ज्ञानं संशय:' । यथा – स्थाणुर्वा पुरुषो वा इति । 'मिथ्याज्ञानं विपर्यय:' । यथा - शुक्तौ रजतम् इति । 'व्याप्यारोपेण व्यापकारोपस्तर्क:' । यथा – यदि वह्निर्न स्यात्तर्हिधूमोऽपि न स्यादिति।

२९०. उच्चावचेष्वर्थेषु निपतन्ति इति निपाता: भवति । इमे निपाता: उपमार्थे, कर्मोपसंग्रहार्थे, पादपूरणे च प्रयुक्ता: भवन्ति । उपमार्थे – 'इव, न, चित्, नु' । कर्मोपसंग्रहार्थे – वा, आ, अह, ह, किल, हि, ननु, खलु, शश्वतम्, नूनम्, । पदपूरणार्थे – कम, इम, इत, उ ।

२९१. सांख्यदर्शनानुसारं दु:खम् त्रिविधम् । यथा – आध्यात्मिकं आधिभौतिकं आधिदैविकञ्च ।

२९२. 'पुरुरवा–उर्वशी' संवादसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले (१०/९५) । ऋषिः – पुरुरवाऐठ्ठ उर्वशी च । छन्दः – त्रिष्टुप् । देवता – उर्वशी–पुरुरवाऐठ्ठ च । स्वरः – धैवतः । मन्त्रसंख्या – १८ ।

२९३. 'यम–यमी' संवादसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले(१०/१०) । ऋषिः – यमी वैवस्वतीः यम वैवस्वतश्च । छन्दः – त्रिष्टुप् । देवता – यम वैवस्वतः यमी वैवस्वतीश्च । मन्त्रसंख्या – १४ । स्वरः – धैवतः ।

२९४. 'सरमा-पणि' संवादसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले(१०/१०८) । ऋषिः – पणि सरमा च । छन्दः – त्रिष्टुप् । देवता – सरमा पणि च । मन्त्रसंख्या – ११ । स्वरः – धैवतः ।

२९५. 'वरुणसूक्त'मस्ति ऋग्वेदस्य प्रथममण्डले (१/२५) । ऋषिः – शुन:शेप: । छन्द: – गायेत्री । देवता – वरुणः । सूक्तसंख्या – २१ । द्युस्थानीयदेवता ।

२९६. 'सूर्यसूक्त'मस्ति ऋग्वेदस्य प्रथममण्डले (१/१२५) । ऋषि: – कुत्स: । छन्द: – त्रिष्टुप् । देवता – सूर्य: । सूक्तसंख्या – ६ । द्युस्थानीयदेवता ।

२९७. 'उषस्' सूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य तृतीयमण्डले (३/६१) । ऋषि: – विश्वामित्र: । छन्द: - त्रिष्टुप् । देवता – उषा । सूक्तसंख्या – ७ ।

२९८. पर्जन्यसूक्ते देवता अस्ति पर्जन्य । ऋग्वेदस्य पञ्चममण्डलेऽस्ति (५/८३) । ऋषि: – अत्रि: । छन्द: – त्रिष्टुप्, जगती, अनुष्टुप् च । सूक्तसंख्या – १० ।

२९९. अक्षसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले (१०/३४) । ऋषि: – ऐलुष: कवय: मूजवत्पुत्रोऽक्षो वा । छन्द: – त्रिष्टुप् जगती च । देवता – अक्षा, कितव: अक्षाश्च देवता: । सूक्तसंख्या – १४ ।

३००. पुरुषसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले (१०/९०) । ऋषि: - नारायण:। छन्द: – अनुष्टुप् त्रिष्टुप् च । देवता – पुरुष: । सूक्तसंख्या – १६ ।

३०१. हिरण्यगर्भसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले (१०/१२१) । ऋषि: – हिरण्यगर्भ:। छन्द: – त्रिष्टुप् । देवता – प्रजापति: । सूक्तसंख्या – १० ।

३०२. नासदीयसूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले (१०/१२९) । ऋषि: – प्रजापति:। छन्द: – त्रिष्टुप् । देवता – परमात्मा । सूक्तसंख्या – ७ ।

३०३. वाक्सूक्तमस्ति ऋग्वेदस्य दशममण्डले (१०/१२५) । ऋषि: - वागाम्भृणी । छन्द: – त्रिष्टुप् । देवता – परमात्मा । सूक्तसंख्या – ८ ।

३०४. 'शिवसङ्कल्पसूक्त'मस्ति शुक्लयजुर्वेदस्य ४० तमे अध्याये । ऋषि: – अगस्त्य:/ याज्ञवल्क्य: । छन्द: – त्रिष्टुप् । देवता – मन: । सूक्तसंख्या – ६ ।

३०५. 'प्रजापतिसूक्तमस्ति शुक्लयजुर्वेदस्य माध्यन्दिनसंहितायाः द्वात्रिंशत् तमे अध्याये । ऋषिः – स्वयम्भूब्रह्मा । छन्दः – अनुष्टुप् त्रिष्टुप् च । देवता – आत्म ।सूक्तसंख्या – ५ ।'राष्ट्राभिवर्धनसूक्त'मस्ति अथर्ववेदे (१/२९) । ऋषिः – वशिष्ठः । छन्दः – अनुष्टुप् । देवता – ब्रह्मणस्पतिः अभीवर्तमणिः । सूक्तसंख्या – ६ ।

३०६. 'कालसूक्त'मस्ति अथर्ववेदे (१९/३) । ऋषिः - भृगुः । छन्दः – त्रिष्टुप् वृहती अनुष्टुप् च । देवता – कालः । सूक्तसंख्या – १० ।

३०७. 'पृथिवीसूक्तमस्ति अथर्ववेदे (१२/१) । ऋषिः – अथर्वा । छन्दः – त्रिष्टुप् । देवता – भूमिः पृथ्वी वा । सूक्तसंख्या –६३ ।

३०८. ऋग्वेदस्य पुरोहितोऽस्ति होता । अपि च मैत्रावरुणः, अच्छावाकः, ग्रावस्तुत् च ।

३०९. यजुर्वेदः – अध्वर्युः, प्रतिप्रस्थाता, नेष्टा, उन्नेता च । सामवेदः – उद्गाता, प्रस्तोता, प्रतिहर्त्ता, सुब्रह्मण्य च । अथर्ववेदः – ब्रह्मा, ब्राह्मणाच्छंसी, अग्नीध्र, पोता च ।

३१०. अग्निहोत्रयज्ञः अस्ति होमयज्ञः । प्रत्यहं प्रातः सायं च अग्निकुण्डे आहुतिः भवति ।

३११. आहुतिद्रव्यम् – दुग्धम्, दधि, पुरोडाशः च । देवता – सूर्यः (प्रातः) अग्निश्च (सायम्) । अग्निहोत्रयागः आरम्भो भवति सायंकाले ।

३१२. दर्शपूर्णमासयज्ञः अस्ति इष्टियज्ञः । दर्शः – अमावस्या, पूर्णः - पूर्णिमा । यज्ञकर्ता – आहिताग्निब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य वा । दर्शपूर्णमासयज्ञः आरम्भो भवति पूर्णिमातिथौ ।अग्निष्टोमः/ज्योतिष्टोमयज्ञः अस्ति सोमयज्ञः । आहुतिद्रव्यः – सोमरसः ।स्तोत्रसंख्या – १२ ।

३१३. पाणिनीयशिक्षा ऋग्वेदस्य । रचयिता पिङ्गलाचार्यः । आरम्भो भवति – 'अथ शिक्षां प्रवक्ष्यामि' इति वाक्येन । तैत्तिरीयोपनिषदि – 'अथ शिक्षां व्याख्यास्यामः ।

३१४. पाणिनीयशिक्षायाम् वर्णाः ६३/६४ वा शम्भुमते । स्वराः – उदात्तः, अनुदात्तः, स्वरितश्च । मात्रा – ह्रस्वः, दीर्घः, प्लुतश्च ।

३१५. पाणिनीयशिक्षानुसारं स्पर्शवर्णाः पञ्चविंशतिः । क् वर्णात् म् वर्ण पर्यन्तम् ।पाणिनीयशिक्षामते 'यादय'वर्णाः अष्टौ । यथा – य् र् ल् व् श् ष् स् ह् ।

३१६. पाणिनीयशिक्षामतेव् वर्णसमूह: पञ्च । यथा – स्वरत:, कालत:, स्थानात्, प्रयत्न, अनुदानप्रदानतश्च।

३१७. स्थानभेदे वर्णा अष्टविधा । यथा – वक्ष: (उर:), कण्ठ:, मस्तक: (शिर:), जिह्वामूलम्, दन्त:, नासिका, ओष्ठ:, तालुश्च ।

३१८. अधमपाठकाः षड्-विधा । यथा – 'गीति शीघ्री शिर:कम्पी तथा लिखित पाठक: । अनर्थज्ञोऽल्पकण्ठश्च षडेते पाठकागुणा" ।

३१९. उत्तमपाठका: षड्-विधा । यथा – 'माधुर्यमक्षरव्यक्ति: पदच्छेदस्तु सुस्वर: । धैर्यं लयसमर्थं च षडेते पाठकागुणा:' ।

३२०. पाणिनीयशिक्षामते नादध्वनि: अस्ति ह् । अपि च – च्, घ्, झ्, ढ्, ध्, भ् इति ।

३२१. ईषन्नादध्वनि: – य्, व्, र्, ल्, ज्, ब्, ग्, ड्, द् । श्वासध्वनि: – ख्, छ्, ठ्, थ्, फ् । ईषत्श्वासध्वनि: – क्, च्, ट्, त्, प् ।

३२२. ऋक्प्रातिशाख्यस्य प्रणेता शौणक: । अस्य सारांश: उपलेखम् इति नाम्ना अभिधीयते । भाष्यग्रन्थ: पार्षदवृत्ति: (उवट:) ।

३२३. ऋक्प्रातिशाख्यमते अन्त:स्थवर्ण: अस्ति य् । अपि च – र्, ल्, व् इति । उष्णवर्ण: अष्टौ – ह्, श्, ष्, स्, :, अर्ध प् अर्ध क्, अनुस्वारश्च ।

३२४. ऋक्प्रातिशाख्यमते अघोषवर्णा: सप्तदश: । यथा – क ख, च छ, ट ठ, त थ, प फ, श, ष, स, :, अनुस्वार:, अर्ध क, अर्ध प ।

३२५. ऋक्प्रातिशाख्यमते घोषवर्णा: षोडश: । यथा – ग घ ङ, ज झ ञ, ड ढ ण, द ध न, व भ म, ह । ऋक्प्रातिशाख्यमते सोष्मवर्ण: भवति ख । अपि च – घ, छ, झ, ठ, ट, फ भ । सोष्मवर्ण: अस्ति महाप्राणवर्ण:।

३२६. अल्पप्राणवर्ण: अस्ति न । अपि च – क ग ङ, च ज ञ, ट ड ण, त द, प व म, य र ,ल व ।

३२७. ऋक्प्रातिशाख्यमते रक्तसंज्ञोऽनुनासिक: । यथा – ङ, ञ, ण, न, म । ऋक्प्रातिशाख्यमते ह्रस्वस्वर: एकमात्रा । दीर्घस्वर: द्विमात्रा । प्लुतस्वर: त्रिमात्रा । व्यञ्जनवर्ण: अर्धमात्रा । स्वरभक्ति: अर्धमात्रा ।

३२८. ऋक्प्रातिशाख्यमते प्रगृह्यस्वर: अस्ति 'ई' कारान्त, 'ऊ' कारान्त, 'ए' कारान्त द्विवचन शब्दस्य । प्रगृह्यसज्ञकसर्वनामपदमस्ति – अस्मे, युष्मे, त्वे, अमी च ।ऋक्प्रातिशाख्यमते रिफितसंज्ञा अस्ति 'उष्मा रेफी पञ्चमो नामिपूर्व:' ।

३२९. निरुक्तस्य रचयिता यास्काचार्य: । निघन्टु: – यास्काचार्य: । निघन्टो: त्रीणि पतञ्जलिमतानुसारं विपर्यय: पञ्चविध: । यथा – अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनि-वेशा: । 'विपर्य्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूमप्रतिष्ठम्' ।

३३०. पतञ्जलिमतानुसारं प्रमाणमस्ति 'प्रत्यक्षानुमानागमा: प्रमाणानि' ।पतञ्जलिमतानुसारं विकल्प: अस्ति 'शब्दज्ञानानुपाती बस्तुशून्यो विकल्प:'। यथा – नरशृङ्ग: ।पतञ्जलिमतानुसारं निद्रा अस्ति 'अभावप्रत्ययालम्वना वृत्तिर्निद्रा' । स्मृतिरस्ति – 'अनुभूत विषयासम्प्रमोष: स्मृति:' ।

३३१. योगसूत्राणुसारं सम्प्रज्ञात: समाधि: चतुर्विध: । 'वितर्कविचारानन्दास्मितारूपा-नुगमात् सम्प्रज्ञात:' ।

३३२. योगसूत्राणुसारं ईश्वर: अस्ति 'क्लेशकर्म्मविपाकाशयैरपरामृष्ट: पुरुषविशेष ईश्वर:' ।

३३३. योगसूत्राणुसारं अष्टाङ्गिकयोग: –'यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणा-ध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि' ।

३३४. योगमते अहिंसा अस्ति यम: । अपि च सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य्य, अपरिग्रहा: । योगमते नियम: पञ्चविध: । 'शौचम्, सन्तोष:, तप:, स्वाध्याय:, ईश्वरप्रणिधानञ्च ।

३३५. योगमते आसनम् अस्ति 'स्थिरसुखमासनम्' । प्राणायाम: - 'तस्मिन् सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेद:' । प्रत्याहार: - 'स्वविषयासम्प्रयोगे चित्तस्य स्वरूपानुकार इवेन्द्रियाणाम्' ।

३३६. योगमते धारणा अस्ति 'देशबन्धश्चित्तस्य धारणा' । ध्यानम् – ' तत्र प्रत्ययैकतानताध्यानम्' । समाधि: - 'तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधि:' ।

३३७. योगसूत्रे चत्वार: पादा: सन्ति । समाधि: (५१), साधन: (५५), विभूति: (५५), कैवल्य: (३४) ।

३३८. काव्यप्रकाशस्य प्राचीनटीका अस्ति वामनाचार्यकृत: बालबोधिनी । अपि च विश्वनाथकृत: टीका दर्पणटीका अस्ति ।काव्यप्रकाशग्रन्थस्य कारिकायां संख्या अस्ति १४४ । सूत्रोऽस्ति २१२ । उल्लाससंख्या १०।

Text with Technology

३३९. .रससम्प्रदायस्य प्रवक्ता आचार्य: भरत: । रसा: - शृङ्गार:, हास्य:, करुण:, रौद्र:, वीर:, भयानक:, वीभत्स:, अद्भुतश्च ।

३४०. ध्वनिसम्प्रदाय: अस्ति आनन्दवर्धन: । अपि च मम्मट: । त्रिविध: ध्वनि: स्वीकृत: - वस्तुध्वनि:, अलंकारध्वनि:, रसध्वनिश्चेति ।

३४१. अलंकारसम्प्रदायस्य प्रवक्ता अस्ति भामह: (३५), । अपि च रुद्रट: (६६), उद्भट (४१) । अलंकारसारसंग्रह: - उद्भटस्य ।

३४१. निरुक्तस्य रचयिता यास्काचार्य: । निघन्टु: – यास्काचार्य: । निघन्टो: त्रीणि काण्डानि सन्ति – नैघन्टुककाण्डम्, नैगमकाण्डम्, दैवतकाण्डञ्च ।

३४२. 'उच्चावचा पदार्था भवन्ति' इत्युक्ति: गार्ग्यस्य । अपि च 'तद् य एषु पदार्थ: प्राहुरिमे', 'तं नामाख्यातयोरर्थविकरणम्' इत्यादि ।

३४३. यास्काचार्यमते निर्वचनसिद्धान्तमस्ति वर्णागम: (आस्थद्),। अपि च वर्णविपर्यय: (हन् – हिंसा), वर्णविकार: (राजन् – राजा), वर्णलोप: (अस्त: - स्त:), धात्वर्थातिशय: (दमुना) ।

३४४. आचार्य: - आचार्य: आचारं ग्राहयति, आचिनोत्यर्थान्, आचिनोति बुद्धिम् इति वा । वीर: - वीरयति अमित्रान् । वेतेर्वा स्याद्गतिकर्मण:, वीरयतेर्वा ।

३४५. समुद्र: - समुद्द्रवन्त्यस्मादाप:, समभिद्रवन्त्योनमाप:, सम्मोदन्तोऽस्मिन् भूतानि, समुदको भवति, समुनत्तीति वा । मेघ: - मेहतीति सिंचत्यसौ मेघ: ।

३४६. अग्नि: - अग्रणीर्भवति । अग्रं यज्ञेषु प्रणीयते । अङ्गं नयति सन्नममान: । अक्नोपनो भवतीति स्थौलाष्ठीवि । अश्व: - अश्नुतेऽध्वानम् । महाशनो भवतीति वा।

३४७. जातवेद्स् – जातानि वेद । जातानि वैनं विदु: । जाते जाते विद्यते इति वा । जातवित्तो वा जातधन: । जातविधो वा जातप्रज्ञान: ।

३४८. निघन्टु: - ते निगन्तव: एव सन्तो निगमनान्निघण्टव: उच्यते इति औपमन्यव: । यद्वा समाहता भवति । वाक् – वक्तीति वाक् । वाच: उच्यतेऽनया इति वाक् ।

३४९. निरुक्तस्य टीकाग्रन्थ: अस्ति दुर्गासिंहरचित: दुर्गवृत्ति: ।

३५०. निरुक्ते पञ्चाध्यायी अस्ति निघन्टु: ।

३५१. पतञ्जलिमतानुसारं चित्तवृत्ति: पञ्चविध: । यथा – प्रमाणम्, विपर्यय:, विकल्प:, निद्रा, स्मृतय: ।

teachinns.com Text with Technology

३५२. पतञ्जलिमतानुसारं विपर्यय: पञ्चविध: । यथा – अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशा: । 'विपर्य्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूमप्रतिष्ठम्' ।

३५३. पतञ्जलिमतानुसारं प्रमाणमस्ति 'प्रत्यक्षानुमानागमा: प्रमाणानि' ।

३५४. पतञ्जलिमतानुसारं विकल्प: अस्ति 'शब्दज्ञानानुपाती बस्तुशून्यो विकल्प:'। यथा – नरशृङ्ग: ।

३५५. पतञ्जलिमतानुसारं निद्रा अस्ति 'अभावप्रत्ययालम्वना वृत्तिर्निद्रा' । स्मृतिरस्ति – 'अनुभूत विषयासम्प्रमोष: स्मृति:' ।

३५६. योगसूत्राणुसारं सम्प्रज्ञात: समाधि: चतुर्विध: । 'वितर्कविचारानन्दास्मितारूपा-नुगमात् सम्प्रज्ञात:' ।

३५७. योगसूत्राणुसारं ईश्वर: अस्ति 'क्लेशकर्म्मविपाकाशयैरपरामृष्ट: पुरुषविशेष ईश्वर:' ।

३५८. योगसूत्राणुसारं अष्टाङ्गिकयोग: –'यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणा-ध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि' ।

३५९. योगमते अहिंसा अस्ति यम: । अपि च सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य्य, अपरिग्रहा: ।

teachinns.com Text with Technology

३६०. योगमते नियम: पञ्चविध: । 'शौचम्, सन्तोष:, तप:, स्वाध्याय:, ईश्वरप्रणिधानञ्च ।

३६१. योगमते आसनम् अस्ति 'स्थिरसुखमासनम्' । प्राणायाम: - 'तस्मिन् सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेद:' । प्रत्याहार: - 'स्वविषयासम्प्रयोगे चित्तस्य स्वरूपानुकार इवेन्द्रियाणाम्' ।

३६२. योगमते धारणा अस्ति 'देशबन्धश्चित्तस्य धारणा' । ध्यानम् – ' तत्र प्रत्ययैकतानताध्यानम्' । समाधि: - 'तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधि:' ।

३६३. योगसूत्रे चत्वार: पादा: सन्ति । समाधि: (५१), साधन: (५५), विभूति: (५५), कैवल्य: (३४) ।

३६४. काव्यप्रकाशस्य प्राचीनटीका अस्ति वामनाचार्यकृत: बालबोधिनी । अपि च विश्वनाथकृत: टीका दर्पणटीका अस्ति ।

३६५. काव्यप्रकाशग्रन्थस्य कारिकायां संख्या अस्ति १४४ । सूत्रोऽस्ति २१२ । उल्लाससंख्या १० ।

३६६. रससम्प्रदायस्य प्रवक्ता आचार्य: भरत: । रसा: - शृङ्गार:, हास्य:, करुण:, रौद्र:, वीर:, भयानक:, वीभत्स:, अद्भुतश्च ।

३६७. ध्वनिसम्प्रदाय: अस्ति आनन्दवर्धन: । अपि च मम्मट: । त्रिविध: ध्वनि: स्वीकृत: - वस्तुध्वनि:, अलंकारध्वनि:, रसध्वनिश्चेति ।

teachinns.com Text with Technology

३६८. अलंकारसम्प्रदायस्य प्रवक्ता अस्ति भामह: (३५), । अपि च रुद्रट: (६६), उद्भट (४१) । अलंकारसारसंग्रह: - उद्भटस्य ।

३६९. रीतिप्रस्थानस्य प्रवक्ता वामन: (काव्यालंकारसूत्रवृत्ति:) । औचित्यसम्प्रदाय: - क्षेमेन्द्र: ।

३७०. वक्रोक्तिप्रस्थानस्य प्रवक्ता कुन्तक: । षड्-वक्रोक्ति: - वर्णविन्यास:, पदपूर्वार्द्, पदपरार्ध:, वाक्य, प्रकरण, प्रबन्धवक्रता च ।

३७१. काव्यपरिभाषा – 'तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती पुन: क्वापि' (मम्मट:) ।

'शब्दार्थौ सहितौ काव्यम्' (भामह:) । 'काव्यस्यात्मा ध्वनि:' (आनन्दवर्धन:) ।

३७२. काव्यपरिभाषा – 'रीतिरात्मा काव्यस्य' (वामन:) । 'ननु शब्दार्थयो काव्यम्'

(रुद्रट:) । 'शब्दार्थौ सहितौव् वक्रकविव्यापारशालिनि' (कुन्तक:) ।

३७३. अभिहितान्वयवादी – कुमारिलभट्ट: पार्थसारथिमिश्रश्च । अन्विताभिधानवादी –

प्रभाकरमिश्र: शालिकनाथमिश्रश्च ।

३७४. मम्मटानुसारं लक्षणास्ति षड्-विधा ।

३७५. संकेतितार्थस्य प्रकार: चतुर्विध: । यथा – जाति:, गुणम्, क्रिया, यदृच्छा चेति ।

३७६. भट्टलोल्लट: - उत्पत्तिवाद: । शङ्कुक: - अनुमितिवाद: । भट्टनायक: - भुक्तिवाद: ।

अभिनवगुप्त: - अभिव्यक्तिवाद: ।

३७७. काव्यप्रकाशे अलंकारो सन्ति ६७ । शब्दालंकार: ६, अर्थालंकार: ६०,

उभयालंकार: ०१ ।

३७८. उपमालंकार: - 'साधर्म्यमुपमा भेदे' । स द्विविध: पूर्णोपमा लुप्तोपमा च ।

३७९. रूपकालंकार: - 'तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययो' । रूपकालंकार: त्रिविध: -

साङ्ग:, निरङ्ग:, परम्परितश्चेति ।

३८०. समासोक्ति: - 'परोक्तिर्भेदकै: श्लिष्टै: समासोक्ति:' । निदर्शना – 'अभवन्

वस्तुसम्बन्ध: उपमापरिकल्प्क:' । निदर्शनालंकार: त्रिविध: - वाक्यार्थ:, पदार्थ:, मालारूपश्चेति ।

३८१. 'क्रियाया: प्रतिषेधेऽपि फलव्यक्ति: विभावनालंकार:' । विशेषोक्ति: - 'विशेषोक्ति:
अखण्डेषु कारणेषु फलावच:' ।

३८२. सरस्वती कण्ठाभरणम् , शृङ्गारप्रकाशश्च भोजराजस्य । औचित्यविचारचर्चा,

कथामञ्जरी, भारतमञ्जरी, कविकण्ठाभरणञ्च क्षेमेन्द्रस्य ।

teachinns.com Text with Technology

३८३. 'अलंकारसर्वस्वम्' रुय्यकस्य । 'काव्यानुशासनम्' हेमचन्द्रस्य ।

३८४.

आचार्य:	ग्रन्थ:	अलंकारसंख्या
भरत:	नाट्यशास्त्रम्	०४
भामह:	काव्यालंकार:	३९
दण्डी	काव्यादर्श:	३५
वामन:	काव्यालंकारसूत्रवृत्ति:	३३
मम्मट:	काव्यप्रकाश:	६७
विश्वनाथ:	साहित्यदर्पण:	७७
रुद्रट:	काव्यालंकार:	५२

३८५. शब्दशक्तिः त्रिविधा – अभिधा, लक्षणा, व्यञ्जना च इति । अभिधा –

'संकेतितार्थस्य बोधनादग्रिमाऽभिधा' ।

३८६. लक्षणा – 'मुख्यार्थबाधे तद्युक्तो ययान्योऽर्थः प्रतीयते । रूढे प्रयोजनाद्वाऽसौ

लक्षणा शक्तिरर्पिता' । व्यञ्जना - 'विरतास्वभिधाद्यासु ययाऽर्थो बोध्यते परः । सा वृत्तिर्व्यञ्जना नाम शब्दस्यार्थादिकस्य च' ।

३८७. साहित्यदर्पणानुसारं वीररसः चतुर्विधः । यथा – दानवीरः, धर्मवीरः, युद्धवीरः,

दयावीरश्चेति ।

३८८. रूपकं दशविधम् । यथा – नाटकम् (अभिज्ञानशकुन्तलम्), प्रकरणम्

(मृच्छकटिकम्), भाणः (लीलामधुकरम्), व्यायोगः (सौगन्धिकाहरणम्), समवकारः (समुद्रमन्थनम्), डिमः (त्रिपुरदाहः), ईहामृगः (कुसुमशेखरविजयः), अङ्कः (शर्मिष्ठा-ययाति), वीथी (मालविका), प्रहसणम् (कन्दर्पकेलिः/ धूर्तचरितम्) ।

३८९. महाकाव्यस्य मङ्गलाचरणमस्ति नमस्कारात्मकम्, आशीर्वादात्मकम्,

वस्तुनिर्देशात्मकञ्च ।

३९०. ध्वनिविरोधी ग्रन्थोऽस्ति महिमभट्टस्य व्यक्तिविवेकः, कुन्तकस्य वक्रोक्तिजीवितम्,

क्षेमेन्द्रस्य औचित्यविचारचर्चा च ।

३९१. अनुकरणरितेः सम्बन्धोऽस्ति ग्रीकदार्शनिकः अरस्तुः/अयारिष्टटलः ।

३९२. ध्वन्यालोकग्रन्थस्य भागत्रय: विद्यते । यथा – कारिका, वृत्ति:, उदाहरणश्च ।

ध्वन्यालोकग्रन्थस्य टीका अस्ति अभिनवगुप्तस्य लोचनटीका ।

३९३. ध्वनिविरोधी अस्ति अभाववादी, लक्षणावादी, अनिर्वचनीयतावादी च ।

३९४. आनन्दवर्धनस्य रचनास्ति अर्जुनचरितम्, विषमवाणलीला, तत्त्वालोक:,

मधुमिथनविजय:, देवीशतकञ्च ।

३९५. आनन्दवर्धनमते अर्थगत: ध्वनि: द्विविधा – वाच्य-प्रतीयमानाखौ ।

३९६. 'वक्रोक्तिजीवितम्' कुन्तकस्य रचना । ग्रन्थस्य द्वौ भागौ – कारिकाभाग: (५८)

वृत्तिभागश्चेति (१२५) ।

teachinns.com Text with Technology

३९७. 'वक्रोक्तिजीवितम्' ग्रन्थस्य प्रथमे श्लोके शिवस्य स्तुति: क्रियते । ग्रन्थस्य प्रारम्भे

सरस्वतीदेव्यै स्तुति: क्रियते ।

३९८. अम्बिकादत्तव्यासस्य उपाधिरस्ति –, घटिकाशतक:, शतावधानम्

अभिनववाणभट्टश्च ।

३९९. अम्बिकादत्तव्यासस्य कृतिरस्ति – शिवराजविजानम् (उपन्यास:), कंसवध:

(महाकाव्यम्), गद्यमीमांसा, जटिलवणिकभारतधर्म: (राष्ट्रविषये), अवतारमीमांशा (धर्मविषये), ललिता (नाटिका) ।

४००. श्रीधरभास्कर वर्णेकरस्य कृति: - श्रीशिवपराज्योदयम् (६८ सर्गात्मकं महाकाव्यम्), संस्कृत-वाङ्मयकोष:, भारतरत्नशतकम्, स्वातन्त्रवीरशतकम् च ।

४०१. वी.राघवन्/विद्यानाथ विडिम्वन् पण्डितस्य पुस्तकसंख्या १२० । यथा – प्रतापरुद्रीय: (अलंकारशास्त्रम्), मानाक्षीसुप्रभातम् (स्तोत्रकाव्यम्), नरेन्द्रो-विवेकानन्द:, मुत्तुस्वामीदीक्षित: (महाकाव्यम्) । रवीन्द्रनाथस्य 'वाल्मीकि प्रतिभाया:' अनुवादक: अस्ति ।

४०२. पण्डिता क्षमारावस्य कृतिरस्ति – तुकारामचरितम् (श्रेष्ठम्), शङ्करजीवनाख्यानम्, रामदासचरितम्, स्वराज्यविजयम्, मीरालहरी (खण्डकाव्यम्), ज्ञानेश्वरचरितम् (महाकाव्यम्), सत्याग्रहगीता (गान्धीजीविषये), वाचित्रपरिषद्यात्रा (लघुग्रन्थम्) ।

teachinns.com Text with Technology

४०३. मनुमते साक्षात्धर्मस्य लक्षणं चतुर्विधम् । यथा – वेदम्, स्मृतिशास्त्रम्, शिष्टाचार:, आत्मसन्तुष्टिश्च ।

४०४. मनुमते वालक-वालिकानां च नामकरणं भवति जन्मात् दशम तथा द्वादशदिवसे ।

४०५. मनुमते निष्क्रमणसंस्कार: जन्मात् चतुर्थेमासि भवति ।

४०६. मनुमते अन्नप्रासनं षष्ठमासि चूडाकरणं च प्रथमे तथा तृतीयेवर्षे भवति ।

४०७. मनुमते उपनयनसंस्कार: ब्राह्मणानां गर्भात् अष्टमेवर्षे, क्षत्रियाणां गर्भात् एकादशवर्षे, वैश्यानां गर्भात् द्वादशवर्षे भवति ।

४०८. मनुमते उपनयनसंस्कारस्य चूडान्तसमयोऽस्ति ब्राह्मणनां षोडशवर्षे, क्षत्रियाणां द्वाविंशतिवर्षे, वैश्यानां चतुर्विंशतिवर्षे भवति ।

४०९. मनुमते ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्याणाम् उपकरणम् -

	उत्तरीय:	अधोवास:	कोमरवन्ध:	उपवित:
ब्राह्मण:	कृष्णसारमृगस्यचर्म:	शण:	मुञ्जाघास:	कार्पास:
क्षत्रिय:	रुरुमृगस्यचर्म:	रेशम:	उर्वाघास:	शण:
वैश्य:	अजाया: वल्कल:	पशम:	शण: वल्गजतृण: वा	पशमशुक्ति: महिषलोम वा

४१०. मनुमते पृथिव्या: क्षमता अस्ति धृति: । अपि च आप: - सम्मोहन:, तेज: - पक्ति:, मरुत् – व्यूह:, व्योम: - अवकाश: ।

४११. मनुसंहिताया: टीकाग्रन्थ: - मेधातिथे: - मनुभाष्यम् (प्राचीनतमम्), कुल्लूकभट्टस्य - मन्वर्थमुक्तावली (सर्वश्रेष्ठम्), सर्वज्ञनारायणस्य – मन्वर्थविवृति:, गोविन्दराजस्य – मन्वकायानुसारिणी, राघवानन्दस्य - मन्वर्थचन्द्रिका च इत्यादय: ।

४१२. मनुसंहिताया: प्रथमोऽध्यायस्य नाम सृष्टिप्रकरणम्, द्वितीयम् - धर्मानुष्ठानम्, सप्तमम् – राजधर्म: । अत्र द्वादश: अध्याय: सन्ति ।

४१३. मनुमते दुर्ग षड्-विधम् । 'धन्वदुर्गं महीदुर्गमव्दुर्गं वार्क्षमेव वा । नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत् पुरम्' ॥

४१४. मनुमते कामजव्यसनं दशविधम् । 'मृगयाक्षो दिवास्वप्न: परिवाद: स्त्रियो मद: ।

तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गण:' ॥

४१५. मनुमते क्रोधजव्यसनम् अष्टविधम् । 'पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्षासूयार्थदूषणम् ।

वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टक:' ॥

४१६. मनुमते षाडगुण्यमस्ति – सन्धिम्, विग्रहम्, यानम्, आसनम्, द्वैधीभावम्,

संश्रयञ्च ।

४१७. कौटिल्यमते विद्या – आन्वीक्षिकी, त्रयी, वार्ता, दण्डनीतिश्चेति । मनुमते - त्रयी,

वार्ता, दण्डनीतिश्चेति । वृहस्पतिमते - वार्ता, दण्डनीतिश्चेति । शुक्राचार्यमते – दण्डनीतिरेका ।

teachinns.com

४१८. अर्थशास्त्रे अधिकरणम् १५, अध्याय: १५०, प्रकरणम् १८० ।

४१९. कौटिल्यमते ब्राह्मणस्य स्वधर्म: - अध्ययनमध्यापनं यजनं याजनं दानं

प्रतिग्रहश्चेति । क्षत्रियस्य स्वधर्म: - अध्ययन् यजनं दानं शस्त्रजीवो भूतरक्षणम् च ।

४२०. कौटिल्यमते वैशस्य स्वधर्म: - अध्ययनं यजनं दानं कृषिपाशुपाल्ये वाणिज्या च ।

शूद्रस्य स्वधर्म: - द्विजातिशुश्रूषा वार्ता कारुकुशीलवकर्म च ।

४२१. गृहस्थस्य स्वधर्म: - स्वकर्माजीव:, तल्यैरसमानर्षिभिर्वैवाहयम्, ऋतुगामित्वं

देवपित्रतिथिभृत्येषु त्याग:, शेष भोजनं च ।

४२२. ब्रह्मचारिण: स्वधर्म: - स्वाध्यायोऽग्निकार्याभिषेकौ भैक्ष्यव्रतत्वम्, आचार्ये प्राणान्तीकि वृत्ति:, तदभावे गुरुपुत्रे, सब्रह्मचारिणि वा ।

४२३. वाणप्रस्थस्य स्वधर्म: - ब्रह्मचर्यं भूमौ शय्या, जटाजिन धारणम् अग्निहोत्राभिषेकौ, देवता पित्रतिथि पूजा वन्यश्चाहार: ।

४२४. परिव्राजकस्य स्वधर्म: - संयतेन्द्रियत्वम् अनारम्भो निष्किञ्चिनत्वं सङ्गत्यागो भैक्ष्यमनेकत्र अरण्यवासो वाह्यमाभ्यन्तरं च शौचम् ।

४२५. कौटिल्यमते गुप्तचर: अस्ति – कापटिक:, उदास्थित:, गृहपतिव्यञ्जन:, वैदेहकव्यञ्जन:, तापसव्यञ्जन:, सत्री, तीक्ष्ण:, रसद:, भिक्षुकी ।

४२६. सर्वदर्शनसंग्रहे बौद्धानाम् भावनाचतुष्टयम् – सर्वं क्षणिकं क्षणिकम्, सर्वं दु:खं दु:खम्, सर्वं स्वलक्षणं स्वलक्षणम्, सर्वं शून्यं शुन्यमिति ।

४२७. बौद्धमते सत्त्वम् – 'अर्थक्रियाकारित्वम्' । जैनमते सत्त्वम् – 'उत्पादव्ययध्रौवयुक्तं सत्' ।

४२८. बौद्धदर्शने पञ्चस्कन्ध: अस्ति – 'रुपविज्ञानवेदनासंज्ञासंस्कारसंज्ञक:' ।

४२९. जैनदर्शने त्रिरत्नम् अस्ति 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग:' ।

४३०. जैनदर्शने ज्ञानमस्ति 'मतिश्रुतावधिमन:पर्य्यायकेवलानि ज्ञानम्' ।

४३१. जैनदर्शने तत्त्वपञ्चकमस्ति 'जीवाकाशधर्माधर्मपुद्धलास्ति कायभेदात्' ।

४३२. जैनदर्शने तत्त्वसप्तकमस्ति – 'जीवाजीवास्रववन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वानि' ।

४३३. जैनदर्शने तत्त्वनवकमस्ति – 'जीवाजीवौ पुण्यपापयुतावास्रव: संवरो निर्जरणं वक्षो मोक्षश्च ।

४३४. 'उपकृष्णम्' इत्यत्र अव्ययीभावसमास: । कृष्णस्य समीपम्, कृष्ण ङस् उप ।

४३५. समासेषु 'पति' शब्दस्य 'घि'संज्ञा भवति । 'शेषो घ्यसखि' ।

४३६. उच्चारणविज्ञानमस्ति शिक्षा । शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य ।

४३७. 'लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभ:' – अत्र उत्प्रेक्षालंकार: । मृच्छकटिके अस्ति ।

४३८. 'अर्थो हि कन्या परकीय एव' इति वचनम् अभिज्ञानशकुन्तलमे उपलभ्यते । महर्षे: कण्वस्य उक्ति: ।

४३९. एकाक्षरी/निपातप्रधानम्/स्थानप्रधानम्/निरवयव भाषास्ति चीनी, अनामी, सुडानी, तिब्बती, स्यामी च इत्यादय: ।

४४०. तुकीभाषा अस्ति अन्तयोगात्मकभाषा । पूर्वयोगात्मकभाषा – जुलु, काफिर ।

मध्ययोगात्मकभाषा – सन्थाली । पूर्वयोगात्मकभाषा – मफोर ।

४४१. श्लिष्टयोगात्मकभाषा अस्ति संस्कृत, ग्रीक,ल्याटिन, आरवी च इत्यादय: ।

४४२. संयोगात्मकभाषा अस्ति आरवीभाषा संस्कृतभाषा च । वियोगात्मकभाषा अस्ति

हिब्रूभाषा हिन्दीभाषा च ।

४४३. पतञ्जलिमतानुसारं भाषास्ति 'व्यक्ता वाचि वर्णा येषां त इमे व्यक्त वाच:' ।

४४४. प्रश्लिष्ट:/समासप्रधानभाषा अस्ति चेराकी, बारक च ।

teachinns.com Text with Technology

४४५. भारोपीयपरिवारस्य भाषास्ति – संस्कृत, ग्रीक, ल्याटिन, अंग्रेजी, फ्रान्स, जार्मान,

हिन्दी, माराठी, गुजराती, पाञ्जाबी, वङ्गभाषा च ।

४४६. शतम्-वर्गस्य भाषास्ति भारत-ईरानी, बाल्टो-स्लाविकी,आर्मानी, अल्बानी च ।

४४७. केन्टुम्-वर्गस्य भाषास्ति ग्रीक, केल्टिक, जार्मानिक, इटालिक,हित्ती, तोखारी च ।

४४८. द्राविडपरिवारस्य भाषास्ति तामिल, तेलेगु, कन्नड, मालयालम च ।

४४९. सामी/सैमेटिक परिवारस्य भाषास्ति अक्कादी, आरमेनियन, हिब्रू, आरवी च ।

४५०. हामी/हैमेटिक परिवारस्य भाषास्ति मिस्त्री, बर्बर ।

४५१. बन्तुपरिवारस्य भाषास्ति स्वाहिली, काफिरी, जुलू, कांगो इत्यादि ।

४५२. वृहत्तम: भाषापरिवारोऽस्ति आमेरिकीपरिवार: । अत्र १००० भाषापरिवारोऽस्ति ।

४५३. महत्त्वपूर्ण: तथा गुरुत्वपूर्ण: भाषापरिवारोऽस्ति भारोपीयभाषापरिवार: ।

teachinns.com Text with Technology

४५४. 'ख्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति कण्ठ: । 'अकुहविसर्जनीयानं कण्ठ:' ।

४५५. 'ज्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति तालु: । 'इचुयशानां तालु' ।

४५६. 'ट्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति मूर्धा । 'ऋटुरषाणां मूर्धा' ।

४५७. 'त्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति दन्ता: । 'लृतुलसानां दन्ता:' ।

४५८. 'प्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति ओष्ठौ । 'उपूपध्मानीयानाम् ओष्ठौ' ।

४५९. 'ण्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति नासिका । 'ञमङणनानां नासिका च' ।

४६०. 'ऐ' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति कण्ठतालु: । 'एदैतो: कण्ठतालु:' ।

४६१. 'ओ' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति कण्ठोष्ठम् । 'ओदौतो: कण्ठोष्ठम्' ।

४६२. 'व्' इत्यस्य उच्चरणस्थानमस्ति दन्तोष्ठम् । 'वकारस्य दन्तोष्ठम्' ।

४६३. संवृतस्वरोऽस्ति - इ, ई, उ, ऊ । अर्धसंवृत: - ए, ओ । विवृत: - अ, आ ।

अर्धविवृत: - ऐ, औ ।

teachinns.com Text with Technology

४६४. 'क्'वर्ण स्पृष्टवर्णमस्ति । 'स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानाम्' । 'क्'वर्णात् 'म्'वर्ण: प्रर्यन्तम् ।

४६५. 'र्'वर्णमस्ति ईषत्स्पृष्टम् । 'ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम्'।

४६६. 'स्' वर्णमस्ति ईषद्विवृतम् । 'ईषद्विवृतमूष्माणाम्' ।

४६७. 'इ'वर्णमस्ति विवृतम् । 'विवृतं स्वराणाम्' ।

४६८. स्पर्श संघर्षीवर्णमस्ति च्, छ्, ज्, झ् इत्यादि ।

४६९. पार्श्विकवर्णमस्ति ल् । कम्पितम्/लुण्ठितं वर्णमस्ति र् । उत्क्षिप्तं वर्णमस्ति ड्, ढ् ।

अर्धस्वर: अस्ति य्, व् ।

४७०. वैदिकभाषा लौकिकभाषा च अस्ति प्राचीनभारतीय आर्यभाषा ।

४७१. 'पालि'भाषास्ति मध्यभारतीय आर्यभाषा । अपि च अपभ्रंश: ।

४७२. 'हिन्दी'भाषास्ति आधुनिकभारतीय आर्यभाषा । अपि च गुजराती, माराठी,

उडिया, वङ्ग, असमिया, राजस्थानी इत्यादि ।

४७३. अशोकस्य गिरनारशिलालेखस्य भाषाऽस्ति प्राकृतम् । लिपिरस्ति ब्राह्मी ।

teachmms.com Text with Technology

४७४. अशोकस्य ब्राह्मीलिपियुत: शिलालेखस्य प्रथमपाठक: जेम्स प्रिंसेप आसीत् ।

अशोकस्य चत्वारिंशत् अभिलेखा: प्राप्यन्ते ।

४७५. प्रयागस्तम्भलेखस्य निर्माता समुद्रगुप्त: । अस्य स्तम्भलेखस्य भाषास्ति संस्कृतम् ।

कालोऽस्ति ३५० ई. ।

४७६. सांखै: पञ्चविंशति: तत्त्वानि स्वीकृतानि । मूलप्रकृते: बुद्धि:, बुद्ध्या: अहंकार:,

सात्त्विकाहंकारात् एकादशेन्द्रियाणि, तामसिकाहंकारात् पञ्चतन्मात्राणि, पञ्चतन्मात्रात् पञ्चमहाभूतानि उत्पद्यन्ते । पुरुषोऽस्ति न प्रकृति: न विकृति: ।

४७७. 'वारि'शब्दस्य द्वितीयाविभक्ते: रूपमस्ति – वारि, वारिणी, वारीणि ।

४७८. 'ज्ञान'शब्दस्य षष्ठीविभक्ते: रूपमस्ति – ज्ञानस्य, ज्ञानयो:, ज्ञानानाम् ।

४७९. 'त्रि'शब्दस्य स्त्रीलिङ्गे रूपमस्ति – तिस्र:, तिस्र:, तिसृभि:, तिसृभ्य:, तिसृभ्य:, तिसृणाम्, तिसृषु ।

४८०. 'चतुर्'शब्दस्य पुंलिङ्गे रूपमस्ति – चत्वार:, चतुर:, चतुर्भि:, चतुर्भ्य:, चतुर्भ्य:, चतुर्णाम्, चतुर्षु ।

४८१. 'विद्वस्'शब्दस्य द्वितीयाविभक्ते: रूपमस्ति – विद्वांसम्, विद्वांसौ, विदुष: ।

४८२. 'भू'धातो: 'लिट्'लकारे मध्यमपुरुषस्य रूपमस्ति – वभूविथ, वभूवथु:, वभूव ।

४८३. 'भू'धातो: लुङ्लकारे उत्तमपुरुषस्य रुपमस्ति – अभूवम्, अभूवाव, अभूवाम ।

४८४. 'अद्'धातो: 'लिट्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – आद/जघास, आदतु:/जक्षतु:, आदु:/जक्षु: ।

४८५. 'अद्'धातो: 'आशीर्लिङ्-लकारे उत्तमपुरुषस्य रूपमस्ति – अद्यासम्, अद्यास्व, अद्यास्म ।

४८६. 'अस्'धातो: 'लिट्'लकारे उत्तमपुरुषस्य रूपमस्ति – वभूव, वभूविव, वभूविम ।

४८७. 'अस्'धातो: 'लुट्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – भविता, भवितारौ, भवितार: ।

४८८. 'हु'धातो: 'विधिलिङ्'लकारे मध्यमपुरुषस्य रूपमस्ति – जुहुया:, जुहुयातम्, जुहुयात ।

४८९. 'हु'धातो: 'लट्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – जुहोति, जुहुत:, जुहुन्ति ।

४९०. 'दिव्'धातो: 'लुट्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – देविता, देवितारौ, देवितार:।

४९१. 'दिव्'धातो: 'लुङ्'लकारे उत्तमपुरुषस्य रूपमस्ति – अदेविषम्, अदेविष्व, अदेविष्म ।

४९२. 'तुद्'धातो: 'लुङ्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – अतौत्सीत्, अतौत्ताम्, अतौत्सु: ।

४९३. 'चुर्'धातो:परस्मैपदि 'लिट्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – चोरयामास, चोरयामासतु:, चोरयामासु: ।

४९४. 'चुर्'धातो: आत्मनेपदि 'लुङ्'लकारे मध्यमपुरुषस्य रूपमस्ति – अचूचुरथा:, अचूचुरेथाम्, अचूचुरध्वम् ।

४९५. 'कृ'धातो: परस्मैपदि 'लिट्'लकारे मध्यमपुरुषस्य रूपमस्ति – चकर्थ, चक्रथु:, चक्र ।

teachinns.com

४९६. 'कृ'धातो: आत्मनेपदि 'लुङ्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – अकृत, अकृषाताम्, अकृषत ।

४९७. 'रुध्'धातो: परस्मैपदि 'विधिलिङ्'लकारे उत्तमपुरुषस्य रूपमस्ति – रुन्ध्याम्, रुन्ध्याव, रुन्ध्याम ।

४९८. 'रुध्'धातो: परस्मैपदि 'लट्'लकारे मध्यमपुरुषस्य रूपमस्ति – रुणत्सि, रुन्धः, रुन्ध ।

४९९. 'रुध्'धातो: आत्मनेपदि 'लिट्'लकारे उत्तमपुरुषस्य रूपमस्ति – रुरुधे, रुरुधिवहे, रुरुधिमहे ।

५००. 'रुध्'धातो: आत्मनेपदि 'लुङ्'लकारे प्रथमपुरुषस्य रूपमस्ति – अरुद्ध, अरुत्साताम्, अरुत्सत् ।

teachinns.com Text with Technology

Previous Year Questions Analysis with Proper Explanation

UGC NET JULY 2018

1) शांख्यायन-शाखायाः सम्बन्धः वर्तते –

१) अथर्ववेदेन

२) ऋग्वेदेन

३) सामवेदेन

४) कृष्णयजुर्वेदेन ।

उत्तरम् – २) ऋग्वेदेन ।

ऋग्वेदे अनेकाः शाखाः विद्यन्ते । परन्तु शौनकप्रणीते चरणव्यूहे ऋग्वेदस्य पञ्चशाखाः विद्यन्ते । ताः भवन्ति – शाकलशाखा, वास्कलशाखा, आश्वलायनशाखा, शांख्यायनशाखा, माण्डुकायनशाखा च ।

2) 'द्राह्यायणश्रौतसूत्रम्' कस्य वेदस्य विद्यते ?

१) अथर्ववेदस्य

२) कृष्णयजुर्वेदस्य

३) ऋग्वेदस्य

४) सामवेदस्य ।

उत्तरम् – ४) सामवेदस्य ।

द्राह्यायणश्रौतसूत्रं सामवेदस्य राणायणीयशाखायां विद्यते । अस्य श्रौतसूत्रस्य अपरं नाम वशिष्ठश्रौतसूत्रम् ।

teachinns.com Text with Technology

3) 'एतद्वचो जरितर्मापिमृष्ठा आयत्तेघोषानुत्तरा युगानि' – इति मन्त्रांशो वर्तते –

१) पुरुरवा-उर्वशीसूक्ते

२) सरमा-पणिसूक्ते

३) विश्वामित्र-नदीसूक्ते

४) यम-यमीसूक्ते ।

उत्तरम् – ३) विश्वामित्र-नदीसूक्ते ।

अयं श्लोकांशः ऋग्वेदस्य तृतीयमण्डलस्य विश्वामित्र-नदीसूक्तस्य (३/३३) अष्टमे मन्त्रे प्राप्यते । विश्वामित्रं प्रति नदीद्वयस्य उक्तिरियम् ।

4) अधस्तनेषु उचितसम्बन्धयुतं विकल्पं चितुत –

१) 'यो रध्रस्य चोदिताः यः कृशस्य' – इन्द्रदेवता ।

२) 'राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिवीम्' – विष्णुसूक्तम् ।

३) 'विश्वं प्रतीची सप्रथः उदस्थात्' – सवितृसूक्तम् ।

४) 'अहं सुवे पितरमस्य मूर्धन्' – रुद्रदेवता ।

उत्तरम् – 'यो रध्रस्य चोदिताः यः कृशस्य' – इन्द्रदेवता ।

अत्र उचितसम्बन्धयुतं विकल्पं भवति – 'यो रध्रस्य चोदिताः यः कृशस्य' – इन्द्रदेवता । अस्मिन् मन्त्रे इन्द्रदेवस्य माहात्म्यं वर्णितमस्ति । मन्त्रोऽयं ऋग्वेदस्य द्वितीयमण्डलान्तर्गते इन्द्रसूक्ते प्राप्यते ।

5) 'त्रीणि ज्योतींषि सचसे स षोडशी' – इति मन्त्रांशः कुत्र प्राप्यते ?

१) प्रजापतिसूक्ते

२) पृथिवीसूक्ते

३) सूर्यसूक्ते

४) कालसूक्ते ।

उत्तरम् – १) प्रजापतिसूक्ते ।

'त्रीणि ज्योतींषि सचसे स षोडशी' – इति मन्त्रांशः शुक्लयजुर्वेदस्य ३२तमे अध्याये प्रजापतिसूक्ते प्राप्यते । अस्य सूक्तस्य देवता परमात्मा । अस्मिन् मन्त्रे 'षोडशी' इत्यनेन परमात्मा बोध्यते ।

Teachinns.com Text with Technology

6) नामाख्याताभ्यां वियुक्ता अपि उपसर्गाः वाचकाः भवन्तीति कः मन्यते –

१) वार्ष्यायणिः

२) शाकटायनः

३) गार्ग्यः

४) कौत्सः ।

उत्तरम् – २) शाकटायनः ।

नामाख्याताभ्यां वियुक्ता अपि उपसर्गाः वाचकाः भवन्तीति शाकटायनस्य मतम् । अस्मिन् विषये यास्काचार्यस्य निरुक्ते उक्तम् – 'न निर्वद्धा उपसर्गाः अर्थान्निराहुः' ।

7) वेदेस्येव प्रयुज्यते प्रत्ययः –

१) अध्यै

२) तुमुन्

३) क्त्वा

४) क्त ।

उत्तरम् – १) अध्यै ।

वैदिकसाहित्ये अनेकाः प्रत्ययाः सन्ति । तेषु केवलं वेदे प्रयुक्ताः प्रत्ययाः भवन्ति – से, तासे, अध्यै, तवै, तवे, तोस् च । यथा – वच् + से = वक्षे, गम् + अधै = गमध्यै ।

8) 'यस्मान्न ऋते विजयन्ते' – इत्यत्र 'यस्मात्' पदेन कः गृह्यते –

१) विष्णुः

२) रुद्रः

३) इन्द्रः

४) वरुणः ।

उत्तरम् – ३) इन्द्रः ।

'यस्मान्न ऋते विजयन्ते' – इति मन्त्रांश ऋग्वेदस्य द्वितीयमण्डलान्तर्गतस्य इन्द्रसूक्तस्य नवमे मन्त्रे प्राप्यते । अत्र 'यस्मात्' इत्यनेन पदेन इन्द्रदेवो बोध्यते ।

9) ऋग्वेदस्य कस्मिन् मण्डले 'विश्वामित्र-नदीसंवादसूक्तम्' विद्यते –

१) द्वितीये

२) दशमे

३) तुतीये

४) अष्टमे ।

उत्तरम् – ३) तुतीये ।

ऋग्वेदस्य तृतीये मण्डले विश्वामित्र-नदीसंवादसूक्तं विद्यते । अस्य सूक्तस्य ऋषिः विश्वामित्रः, देवता नदी, छन्दः त्रिष्टुप् अनुष्टुप् च । स्वरः धैवतः ऋषभश्च ।

teachinns.com Text with Technology

10) परिशिष्टभागमतिरिच्य निरुक्ते कति अध्यायाः सन्ति –

१) सप्त

२) द्वादश

३) पञ्च

४) चतुर्दश ।

उत्तरम् – ४) चतुर्दश ।

यास्काचार्यस्य निरुक्ते चतुर्दश अध्यायाः विद्यन्ते । अपि च अत्र त्रीणि काण्डानि विद्यन्ते । तानि भवन्ति नैघन्टुककाण्डम्, नैगमकाण्डम्, दैवतकाण्डञ्चेति ।

11) 'प्रचोदयात्' – इति कस्मिन् लकारे रूपमस्ति –

१) लिङ्

२) लोट्

३) लृट्

४) लेट् ।

उत्तरम् – ४) लेट् ।

'प्रचोदयात्' – इति लेट्-लकारस्य रूपमस्ति । लेट्-लकारः केवलं वेदे प्रयुक्ता भवति । वेदे चुक्तिनिष्पादनार्थे, कारणतः कार्यस्य स्वाभाविकनिष्पत्तये, अपि च औचित्यार्थे लेट्-लकारः प्रयुज्यते।

12) 'स जातो अत्यरिच्यत' – इत्यत्र 'सः' पदेन कः गृह्यते –

१) इन्द्रः

२) पुरुषः

३) प्रजापतिः

४) विष्णुः ।

उत्तरम् – २) पुरुषः ।

'स जातो अत्यरिच्यत' – इति मन्त्रांशः ऋग्वेदस्य पुरुषसूक्तस्य (१०/९०) पञ्चमे मन्त्रे प्राप्यते ।अस्य सूक्तस्य ऋषिः नारायणः, छन्दः अनुष्टुप् त्रिष्टुप् च, देवता पुरुषः, मन्त्रसंख्या १६ । अस्मिन् मन्त्रांशे पुरुषस्य जन्मवृत्तान्तं वर्णितम् ।

Teachmms.com Text with Technology

13) 'Vedic Grammar' – इत्याख्यस्य ग्रन्थस्य प्रणेता वैदेशिको विद्वान् कः –

१) एच. टी. कोलब्रुक्

२) एफ. मैक्समूलरः

३) ए. मैक्डानलः

४) एच. विल्सनः ।

उत्तरम् – ३) ए. मैक्डानलः ।

'Vedic Grammar' – इत्याख्यस्य ग्रन्थस्य प्रणेता भवति ए. मैक्डानलः । स पारसिकधर्मग्रन्थमवलम्ब्य वेदस्य कालं रचितवान् । तस्य नये वेदस्य कालो भवति 1500 - 1300 B.C.।

14) सामवेदीया षडज-मध्यम-पञ्चमस्वराः कतमे त्रैस्वर्यस्वरे अन्तर्भवति –

१) अनुदात्ते

२) स्वरिते

३) प्रचये

४) उदात्ते ।

उत्तरम् – २) स्वरिते ।

सप्तस्वरेषु उदात्ते निषादगान्धारौ, अनुदात्ते ऋषभधैवतौ, स्वरिते षडज-मध्यम-पञ्चमाः । तत्कृते उत्तरं भवति स्वरितस्वरे ।

15) 'बृहती' – छन्दसि अक्षराणां संख्या विद्यते –

१) ४८

२) २८

३) ३६

४) ३२ ।

उत्तरम् – ३) ३६ ।

वैदिकवृत्तेषु अन्यतमो हि बृहती । अस्यां छन्दसि ३६ अक्षराणि विद्यन्ते । अत्र चत्वारः पादाः सन्ति । अस्याः छन्दसः देवता वृहस्पतिः । अस्याः वर्णं कृष्णवर्णम् ।

16) दर्शपौर्णमासेष्टियागे अनुयाजानां संख्या विद्यते –

१) पञ्च

२) त्रयः

३) एकादश

४) अष्ट ।

उत्तरम् – २) त्रयः ।

प्रधानयागात् परं यः यागः अनुष्ठितो भवति स अनुयाजः । दर्शपूर्णमासेष्टियागे अनुयाजानां संख्या त्रयः । अनुयाजस्य देवता भवति अग्निसोमः । दर्शपूर्णमासयागः पूर्णिमातिथौ प्रारब्धः ।

teachnns.com Text with Technology

17) 'वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वयाः' – इत्यत्र 'नु' विद्यते –

१) उपमार्थीयः

२) हेत्वपदेशार्थीयः

३) अनुप्रश्नार्थीयः

४) अवकुत्सार्थीयः ।

उत्तरम् – १) उपमार्थीयः ।

यास्काचार्यस्य निरुक्ते एकः अन्यतमो निपातो भवति 'नु' । निरुक्तानुसारं 'नु' निपात हेतुनिमित्तार्थे, अनुप्रश्नार्थे, तथा च उपमार्थे प्रयुज्यते । उपमार्थीयः निपातो भवति – इव, न, चित्, नु इत्यादयः ।

18) 'नियतवाचो युक्तयो नियतानुपूर्व्या भवन्ति' – इति कथनं वर्तते –

१) शाकटायनस्य

२) औदुम्बरायणस्य

३) गार्ग्यस्य

४) कौत्सस्य ।

उत्तरम् – ४) कौत्सस्य ।

निरुक्तस्य प्रथमाध्यायस्य पञ्चमे पादे मन्त्रविषये कौत्सेन उक्तम् - 'नियतवाचो युक्तयो नियतानुपूर्व्या भवन्ति' । अस्मिन् विषये दुर्गाचार्येण उक्तम् – 'मन्त्रा अनर्थकाः नियतानुपूर्वीकत्वात्, यन्न नियतानुपूर्वीकं तन्नानर्थकं यथा लोके – आहर पात्रम् ।'

Text with Technology

19) ऋक्संहितायाः समुपलब्धभाष्येषु प्रथमो भाष्यकारः विद्यते –

१) सायणः

२) आनन्दतीर्थः

३) स्कन्दस्वामी

४) वेङ्कटमाधवः ।

उत्तरम् – ३) स्कन्दस्वामी ।

ऋक्संहितायां प्रथमो भाष्यकारः तथा च प्राचीनतमो भाष्यकारः आसीत् स्कन्दस्वामी । स्कन्दस्वामिना ऋग्वेदस्य याज्ञिकीव्याख्या कृता । अस्य समयकालो भवति खीष्टियसप्तमशतकम् ।

20) ऋक्प्रातिशाख्यस्य पटलसंख्या कियती –

१) १६

२) १४

३) १२

४) १८ ।

उत्तरम् – ४) १८ ।

शौनकस्य ऋक्प्रातिशाख्ये त्रयः अध्यायाः सन्ति । तथा च अत्र अष्टादश पटलानि विद्यन्ते । प्रथमपटलस्य नाम संज्ञापरिभाषापटलम्, द्वितीयपटलम् संहितापटलम्, तृतीयपटलम् स्वरपटलम्, चतुर्थम् संहितापटलम्, पञ्चतः नवमपर्यन्तम् नतिपटलम्, दशतः एकादशपर्यन्तम् क्रमपटलम्, द्वादशतः पञ्चदशपर्यन्तम् सीमापटलम्, षोडशतः अष्टादशपर्यन्तम् छन्दपटलम् ।

21) अथर्ववेदेन सम्बद्धा शिक्षा का वर्तते –

१) लोमशी शिक्षा

२) मान्डूकी शिक्षा

३) गौतमी शिक्षा

४) केशवी शिक्षा ।

उत्तरम् – २) मान्डूकी शिक्षा

अथर्ववेदस्य प्रधानशिक्षाग्रन्थस्य नाम मान्डूकी शिक्षा । अस्य ग्रन्थस्य नाम मण्डूकाचार्यः । अस्मिन् ग्रन्थे १८१ श्लोकाः विराजन्ते ।

Teachinns.com Text with Technology

22) 'शिवसंकल्पसूक्तम्' माध्यन्दिनसंहितायां कस्मिन् अध्याये समुपलभ्यते –

१) षोडशे

२) चतुस्त्रिंशे

३) एकत्रिंशे

४) चत्वारिंशे ।

उत्तरम् – २) चतुस्त्रिंशे ।

'शिवसंकल्पसूक्तम्' शुक्लयजुर्वेदस्य माध्यन्दिनशाखायाः ३४तमे अध्याये विराजते । अस्य सूक्तस्य ऋषिः भवति याज्ञवल्क्यः, देवता मनः, छन्दः त्रिष्टुप् ।

23) भर्तृहरिदिशा को ब्रह्मामृतमश्नुते ?

१) शब्दप्रवृत्तितत्त्वज्ञः

२) पञ्चविंशतितत्त्वज्ञः

३) प्रमाणादिषोडशपदार्थनिष्णातः

४) याज्ञिकः ।

उत्तरम् – १) शब्दप्रवृत्तितत्त्वज्ञः ।

भर्तृहरेः अन्यतमा कृतिः 'वाक्यपदीयम्' । अस्मिन् ग्रन्थे त्रीणि काण्डानि सन्ति । अस्य ग्रन्थस्य मूलविषयो भवति शब्दतत्त्वः । भर्तृहरिदिशा शब्दप्रवृत्तितत्त्वज्ञः ब्रह्मामृतमश्नुते । अत्र शब्दः द्विविधः। निमित्तः प्रातिपदिकश्च ।

24) परेषामसमाख्येयं मणिरूप्यादिविज्ञानम् भर्तृहरिदिशा कस्माज्जायते ?

१) शब्दात्

२) अनुमानाद्

३) अभ्यासाद्

४) उपमानात् ।

उत्तरम् – ३) अभ्यासाद् ।

भर्तृहरिः वाक्यपदीये 'अभ्यास' नाम्ना एकं प्रमाणं स्वीकृतवान् । भर्तृहरिनये मणिरूप्यादिविज्ञानम् अनुमानेन न ज्ञायते । तस्य सिद्धिः अभ्यासादेव जायते ।

25) 'एध' धातोः लुङ्-लकारे प्रथमपुरुषबहुवचने कः प्रयोगः ?

१) ऐधन्त

२) ऐधिष्ट

३) ऐधिषत

४) ऐधत ।

उत्तरम् – ३) ऐधिषत ।

'एध' धातोः लुङ्-लकारस्य रूपाणि –

प्रथमपुरुषः	मधमपुरुषः	उत्तमपुरुषः
ऐधिष्ट	ऐधिष्टाः	ऐधिषि
ऐधिषाताम्	ऐधिषाथाम्	ऐधिष्वहि
ऐधिषत	ऐधिढ्वम्	ऐधिष्महि

26) 'लोटो लङ्वत्' इति सूत्रप्रवृत्तिः कस्मिन् प्रयोगे जाता ?

१) अभवः

२) भवाम

३) भवेताम्

४) अभविष्यत् ।

उत्तरम् – ३) भवेताम् ।

'भवेताम्' इत्यस्य प्रयोगे 'लोटो लङ्वत्' इति सूत्रस्य प्रयोगो भवति । अस्य सूत्रस्य अर्थप्रसङ्गे कौमुदीकारेणोक्तम् – 'लोटः लङः इव कार्यं स्यात् । तेन तामादयः सलोपः च ।'

27) 'महद् यशो यस्य सः' इति विग्रहे बहुव्रीहिसमासे कः प्रयोगः ?

१) महायशः

२) महायशसः

३) महायशाः

४) महायशष्कः ।

उत्तरम् – ३) महायशाः ।

'महद् यशो यस्य सः' इति विग्रहे बहुव्रीहिसमासे 'महायशाः' इति प्रयोगो भवति । अस्मिन् विषये समासविधायकं सूत्रमस्ति – 'अनेकमन्यपदार्थे' । अस्मिन् विग्रहे 'कप्'-प्रत्ययो भवति 'शेषाद्विभाषा' इति सूत्रेण ।

teachinns.com Text with Technology

28) 'कुगतिप्रादयः' इति समासविधायकसूत्रस्य किमुदाहरणम् नास्ति ?

१) पटपटाकृत्य

२) कुम्भकारः

३) सुपुरुषः

४) हस्तेकृत्य ।

उत्तरम् – ३) सुपुरुषः ।

सुपुरुषः इत्यत्र समासविधायकं सूत्रं भवति 'कुगतिप्रादयः' । अस्य अर्थप्रसङ्गे वरदराजेन उक्तम् – 'एते समर्थेन नित्यं समस्यते ।' 'एते' इत्यनेन कुगतिप्रादयः बोध्यन्ते ।

29) 'प्रगृह्यम्' इत्यत्र कः कृत्यप्रत्ययः ?

१) ण्यत्

२) यत्

३) क्यप्

४) तव्यत् ।

उत्तरम् – ३) क्यप् ।

'प्रगृह्यम्' इत्यत्र 'क्यप्' प्रत्ययो भवति । प्रगृह्यसंज्ञाविधायकं सूत्रं भवति 'ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम्' । अपि च 'ओत्', 'निपात एकाजनाङ्' प्रभृतीनि ।

30) 'विद्वांसः सन्ति अस्मिन्' इति विग्रहे को मत्वर्थीय: प्रयोगः ?

१) विद्वद्वान्

२) विदुष्मान्

३) विद्वत्वान्

४) विद्वन्मान् ।

उत्तरम् – २) विदुष्मान् ।

'विद्वांसः सन्ति अस्मिन्' इति विग्रहे 'विदुष्मान्' इति मत्वर्थीयः प्रयोगो भवति । इत्यस्य मतुप्-प्रत्ययो भवति । विद्वस् + मतुप् = विदुष्मान् ।

Teachinns.com Text with Technology

31) या स्वयमेवाध्यापिका सा किमुच्यते ?

१) उपाध्यायानी

२) उपाध्याया

३) आचार्यानी

४) आचार्याणी ।

उत्तरम् – २) उपाध्याया ।

या स्वयमेवाध्यापिका सा उपाध्याया भवति । या उपाध्यायस्य पत्नी भवति उपाध्यायानी । इत्यत्र ङीष्-प्रत्ययो भवति ।

32) 'वृत्तिसर्गायतनेषु क्रमः' इत्यात्मनेपदविधायकसूत्रस्य सर्गार्थक – 'क्रम्' धातोरुदाहरणं चिनुत ।

१) अध्ययनाय क्रमते

२) ऋचि क्रमते बुद्धिः

३) क्रमन्तेऽस्मिन् शास्त्राणि

४) आक्रामते सूर्यः ।

उत्तरम् – १) अध्ययनाय क्रमते ।

'वृत्तिसर्गायतनेषु क्रमः' इत्यात्मनेपदविधायकं सुत्रम् । अस्मिन् विषये उदाहरणं भवति – शास्त्रेषु क्रमते बुद्धिः, अध्ययनाय क्रमते शिष्यः ।

33) 'बोधयति पदम्' इत्यत्र परस्मैपदविधायकं किमस्ति पाणिनिसूत्रम् ?

१) विभाषाऽकर्मकात्

२) निगरणचलनार्थेभ्यश्च

३) बुध-युध-नश-जनेङ्-प्रु-द्रु-स्त्रुभ्यो णेः

४) अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ।

उत्तरम् – ३) बुध-युध-नश-जनेङ्-प्रु-द्रु-स्त्रुभ्यो णेः ।

'बोधयति पदम्' इत्यत्र परस्मैपदविधायकं सुत्रमस्ति 'बुध-युध-नश-जनेङ्-प्रु-द्रु-स्त्रुभ्यो णेः' । अपि च अस्य उदाहरणं - योधयति सैनिकम्, नाशयति दुःखम् ।

34) अधोलिखितानां केन सह कस्य सम्बन्धः ?

इति समीचीनां तालिकां चिनुत ।

a) अपवर्गे तृतीया — १) ओदनं भुञ्जानो विषं भुङ्क्ते ।

b) तथायुक्तं चाऽनीप्सितम् — २) प्रद्युम्नः कृष्णात् प्रति ।

c) धारेरुत्तमर्णः — ३) क्रोशेन अनुवाकोऽधीतः ।

d) प्रतिनिधि-प्रतिदाने च यस्मात् — ४) भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः ।

	a)	b)	c)	d)
1)	३)	१)	४)	२)
2)	३)	२)	४)	१)
3)	२)	३)	१)	४)
4)	४)	२)	३)	१)

उत्तरम् – 2) ३) २) ४) १)

अपवर्गे तृतीया – क्रोशेन अनुवाकोऽधीतः । तथायुक्तं चानीप्सितम् – ओदनं भुञ्जानो विषं भुङ्क्ते । धारेरुत्तमर्णः - भक्ताय धारयति मोक्षं हरिः । प्रतिनिधि-प्रतिदाने च यस्मात् - प्रद्युम्नः कृष्णात् प्रति ।

35) 'पराजेरसोढः' इत्यनेन सुत्रेण कतमं कारकं भवति ?

१) अधिकरणम्

२) सम्प्रदानम्

३) अपादानम्

४) करणम् ।

उत्तरम् – ३) अपादानम् ।

कारकप्रकरणे अपादानकारके 'पराजेरसोढः' सूत्रमिदं प्राप्यते । पराजेः प्रयोगे असह्य अर्थः अपादानं स्यात् । अस्मिन् विषये उदाहरणं खलु – अध्ययनात् पराजयते ।

36) "प्रतिपदिकम्" इति संज्ञा केन सूत्रेण विधीयते ?

१) प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ।

२) प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च ।

३) ङ्याप्प्रातिपदिकात् ।

४) अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ।

उत्तरम् – ४) अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ।

प्रातिपदिकसंज्ञाविधायकं सूत्रद्वयमस्ति । यथा – कृत्तद्धितसमासाश्च, अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् च ।

teachins.com Text with Technology

37) निम्नाङ्कितेषु 'प्रगृह्यम्' इति संज्ञाविधायकं सूत्रं किमस्ति ?

१) ओत्

२) तरप्तमपौ घः

३) तृतीयासमासे

४) आद्यन्तवदेकस्मिन् ।

उत्तरम् – १) ओत् ।

'प्रगृह्यम्' इत्यत्र 'क्यप्' प्रत्ययो भवति । प्रगृह्यसंज्ञाविधायकं सूत्रं भवति 'ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम्' । अपि च 'ओत्', 'निपात एकाजनाङ्' प्रभृतीनि ।

38) 'ब्राह्मणेनावश्यं शब्दा ज्ञेयाः' कथनमिदं पतञ्जलिना कस्य व्याकरणप्रयोजनस्य विषये कृतम् ?

१) रक्षाविषये

२) ऊहविषये

३) आगमविषये

४) लघुविषये ।

उत्तरम् – ४) लघुविषये ।

महाभाष्ये मुख्यप्रयोजनानि पञ्चविधानि । तेषु अन्यतमं हि 'लघु' । लघ्वर्थं चाध्येयं व्याकरणम् - 'ब्राह्मणेनावश्यं शब्दा ज्ञेयाः' इति । न चान्तरेण व्याकरणं लघुनोपायेन शब्दाः शक्या ज्ञातुम् ।

39) पतञ्जलिमतानुसारं शब्दः कः ?

१) अर्थरूपम्

२) यद् इङ्गितं चेष्टितम्

३) यद् भिन्नेष्वभिन्नम्, छिन्नेष्वछिन्नम्

४) प्रतीतपदार्थको लोके ध्वनिः ।

उत्तरम् – ४) प्रतीतपदार्थको लोके ध्वनिः ।

पतञ्जलिः महाभाष्ये प्रथमे शब्दस्य लक्षणविषये उक्तवान् – 'येनोच्चारितेन सास्नालाङ्गुलककुदखुरविषाणिनां सम्प्रत्ययो भवति स शब्दः । अपि च 'प्रतीतपदार्थको लोके ध्वनिः' इति ।

Teachinns.com Text with Technology

40) पाणिनीयशिक्षानुसारं स्वराणां संख्या का ?

१) विंशतिः

२) एकविंशतिः

३) अष्टादश

४) पञ्चविंशतिः ।

उत्तरम् – २) एकविंशतिः ।

पिङ्गलाचार्यस्य पाणिनीयशिक्षानुसारं स्वरवर्णाः भवन्ति एकविंशतिः । ते हि भवन्ति – अ आ आ³, इ ई ई³, उ ऊ ऊ³, ऋ ॠ ॠ³, ऌ, ए ए³, ओ ओ³, ऐ ऐ³, औ औ³ ।

41) 'समीकरणम्' कस्य दिशा वर्तते ?

१) ध्वनिपरिवर्तनस्य

२) रूपपरिवर्तनस्य

३) अर्थपरिवर्तनस्य

४) वाक्यपरिवर्तनस्य ।

उत्तरम् – १) ध्वनिपरिवर्तनस्य ।

ध्वनिपरिवर्तनस्य वैशिष्ट्यानि भवन्ति – समीभवनम्, विषमीभवनम्, वर्णविपर्ययः, वर्णागमः, स्वरभक्तिः विप्रकर्षः वा, समीकरणम्, अपिनिहितिः प्रभृतयः ।

42) हिब्रूभाषा कस्य भाषापरिवारस्य भाषाऽस्ति ?

१) चीनीपरिवारस्य २) भारोपीयपरिवारस्य

३) सूडानीपरिवारस्य ४) सामी-हामीपरिवारस्य ।

उत्तरम् – ४) सामी-हामीपरिवारस्य ।

सामी-हामीभाषापरिवारे अनेकाः भाषाः सन्ति । अस्य प्राचीनभाषा अक्कादी । अपि च अत्र आरमेनियन, हिब्रू, अरवी प्रभृतयः भाषाः विद्यन्ते ।

43) संस्कृतभाषायाः यूरोपीयभाषाभिः सम्बन्धः सर्वप्रथमं केनोद्घाटितः ?

१) मैक्समूलरमहोदयेन २) विन्टरनित्जमहोदयेन

३) सर-विलियम-जोन्समहोदयेन ४) वेबरमहोदयेन ।

उत्तरम् – ३) सर-विलियम-जोन्समहोदयेन ।

संस्कृतभाषायाः यूरोपीयभाषाभिः सम्बन्धः सर्वप्रथमं सर-विलियम-जोन्समहोदयेन उद्घाटितः ।

44) वन्तूपरिवारः कस्य खण्डस्य भाषापरिवारोऽस्ति ?

१) यूरेशियाखण्डस्य

२) आफ्रीकाखण्डस्य

३) प्रशान्तमहासागरीयखण्डस्य

४) अमेरिकाखण्डस्य ।

उत्तरम् – २) आफ्रीकाखण्डस्य ।

अष्टादशभाषापरिवाराः चतुर्षु खण्डेषु विभक्ताः सन्ति । यूरेशियाखण्डः, आफ्रीकाखण्डः, प्रशान्तमहासागरीयखण्डः, अमेरिकाखण्डश्चेति । वन्तूपरिवारः आफ्रीकाखण्डस्य ।

45) अर्थसंग्रहे प्रत्ययस्य लिङंशेन कीदृशी भावना प्रोक्ता ?

१) शाब्दी

२) आर्थी

३) शाब्दी आर्थी च

४) स्वर्गभावना ।

उत्तरम् – १) शाब्दी ।

अर्थसंग्रहे प्रत्ययस्य लिङंशेन शाब्दीभावना प्रोक्ता । अस्य लक्षणं भवति 'पुरुषप्रवृत्त्यनुकूलो भावयितुर्व्यापारविशेषः शाब्दीभावना' ।

46) अर्थसंग्रहानुसारं 'शब्दसामर्थ्यम्' इत्यनेन कतमं प्रमाणं लक्षितम् ?

१) श्रुतिः

२) प्रकरणम्

३) लिङ्गम्

४) वाक्यम् ।

उत्तरम् – ३) लिङ्गम् ।

विनियोगविधेः षट्सहकारिप्रमाणानि विद्यन्ते । श्रुतिः, लिङ्गम्, वाक्यम्, प्रकरणम्, स्थानम्, समाख्या च । अत्र शब्दसामर्थ्यं लिङ्गम् ।

Leachinns.com Text with Technology

47) तर्कसंग्रहदीपिकानुसारं स्पर्शानुमेयः कः पदार्थः ?

१) आकाशम्

२) मनः

३) आत्मा

४) वायुः ।

उत्तरम् – ४) वायुः ।

तर्कसंग्रहदीपिकानुसारं स्पर्शानुमेयो भवति वायुः । नवद्रव्येषु वायुः भवति अन्यतमः ।

48) तर्कसंग्रहानुसारम् आत्मनो विशेषगुणः कः ?

१) वेगसंस्कारः

२) स्थितिस्थापकसंस्कारः

३) प्रयत्नः

४) शब्दः ।

उत्तरम् – ३) प्रयत्नः ।

आत्मनो विशेषो गुणो भवति प्रयत्नः । ज्ञानाधिकरणमात्मा । स द्विविधः जीवात्मा परमात्मा चेति । तत्र ईश्वरः सर्वज्ञः परमात्मा एक एव । जीवस्तु प्रतिशरीरं भिन्नो विभुर्नित्यश्च ।

49) तर्कभाषानुसारम् आत्मा कीदृशः ?

१) सर्वस्मिन् एकोऽणुश्च

२) विभुरनित्यश्च

३) देहेन्द्रियाद्यनतिरिक्तः

४) प्रतिशरीरं भिन्नो विभुर्नित्यश्च ।

उत्तरम् – ४) प्रतिशरीरं भिन्नो विभुर्नित्यश्च ।

आत्मनो विशेषो गुणो भवति प्रयत्नः । ज्ञानाधिकरणमात्मा । स द्विविधः जीवात्मा परमात्मा चेति । तत्र ईश्वरः सर्वज्ञः परमात्मा एक एव । जीवस्तु प्रतिशरीरं भिन्नो विभुर्नित्यश्च ।

50) साध्यशून्यो यत्र पक्षः सः कीदृशो हेत्वाभासः ?

१) बाधः

२) आश्रयासिद्धः

३) असाधारणोऽनैकान्तिकः

४) विरुद्धः ।

उत्तरम् – १) बाधः ।

साध्यशून्यो यत्र पक्षः स बाधितः हेत्वाभासो भवति । यथा – बह्निरनुष्णो द्रव्यत्वादिति । अत्र अनुष्णत्वं साध्यम्, तदभाव उष्णत्वं स्पार्शनप्रत्यक्षेण गृह्यते ।

Teachinns.com Text with Technology

51) तर्कभाषारीत्या समवायस्य प्रत्यक्षग्राह्यत्वे इन्द्रियार्थसन्निकर्षः कः ?

१) संयोगः

२) संयुक्तसमवायः

३) विशेषण-विशेष्यभावः

४) संयुक्तसमवेतसमवायः ।

उत्तरम् – २) संयुक्तसमवायः ।

केशवमिश्रस्य तर्कभाषानुसारं समवायस्य प्रत्यक्षग्राह्यत्वे इन्द्रियार्थसन्निकर्षः संयुक्तसमवायो भवति।

52) वेदान्तसारानुसारं 'सगुणब्रह्मविषयमानसव्यापाररूपाणि' कर्माणि निम्नलिखितेषु कानि भवन्ति ?

१) काम्यकर्माणि

२) नित्यकर्माणि

३) उपासनाकर्माणि

४) साध्यकर्माणि ।

उत्तरम् – ३) उपासनाकर्माणि ।

वेदान्तसारानुसारं कर्माणि षड्-विधानि । तानि भवन्ति काम्य-निषिद्ध-नित्य-नैमित्तिकानि-प्रायश्चित्तानि- उपासनाकर्माणि । उपासनानि भवति सगुणब्रह्म-विषयक-मानसव्यापाररूपाणि-शाण्डिल्यविद्यादीनि ।

53) 'जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम्' इत्ययम् अनुबन्धः कतमः ?

१) अधिकारी

२) विषयः

३) सम्बन्धः

४) प्रयोजनम् ।

उत्तरम् – २) विषयः ।

वेदान्तसारे अनुबन्धचतुष्टयम् उक्तम् – अधिकारी विषयः सम्बन्धः प्रयोजनञ्च । अस्य विषयो भवति जीवब्रह्मैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम् ।

Teachinns.com Text with Technology

54) समष्ट्यज्ञानोपहितं चैतन्यं किं भवति ?

१) जीवः

२) ईश्वरः

३) ब्रह्मः

४) प्राज्ञः ।

उत्तरम् – २) ईश्वरः ।

वेदान्तसारानुसारं समष्ट्युपहितं चैतन्यं वैश्वानरः, ईश्वरः, हिरण्यगर्भश्च ।

55) 'अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा' किमुच्यते ?

१) विकारः

२) विवर्तः

३) शब्दः

४) अनुपहितचैतन्यम् ।

उत्तरम् – २) विवर्तः ।

वेदान्तसारे अद्वैतवादप्रसङ्गे विवर्तस्य तथा विकारस्य संज्ञा प्रदत्ता । सतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा विकारः, अतत्त्वतोऽन्यथाप्रथा विवर्त इति ।

56) 'ब्रह्मसूत्रम्' इत्यस्य ग्रन्थस्य रचयिता कोऽस्ति ?

१) बादरायणः

२) पाराशरः

३) शङ्कराचार्यः

४) जैमिनिः ।

उत्तरम् – १) बादरायणः ।

'ब्रह्मसूत्रम्' इत्यस्य ग्रन्थस्य रचयिता वादरायणः । अस्मिन् ग्रन्थे चत्वारः अध्यायाः सन्ति । ५५५ सूत्राणि विद्यन्ते । अपि च अत्र १६ पादाः सन्ति ।

57) 'शारीरकम्' इति नाम्ना किं भाष्यं प्रसिद्धमस्ति ?

१) सांख्यकारिकाभाष्यम्

२) मीमांसाभाष्यम्

३) ब्रह्मसूत्रभाष्यम्

४) उपनिषद्भाष्यम् ।

उत्तरम् – ३) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् ।

ब्रह्मसूत्रस्य उपरि शङ्कराचार्येण 'शारीरकभाष्यम्' विरचितम् । शङ्कराचार्यः अद्वैतवादी आसीत् ।

58) 'दृष्टवदानुश्रविकः' इत्यस्मिन् सांख्यकारिकाप्रयोगे 'आनुश्रविकः' इत्यस्य पदस्य कोऽर्थः ?

१) श्रुतिः

२) स्मृतिः

३) वेदाङ्गम्

४) पुराणम् ।

उत्तरम् – १) श्रुतिः ।

दुःखस्य विनाशे सांख्यकारिकायाम् अदृष्टोपायः वर्णितः – 'दृष्टवदानुश्रविकः सह्यविशुद्धिक्षयातिशययुक्तः ।' इत्यत्र 'आनुश्रविकः' पदेन वेदः बोध्यते ।

teachinns.com Text with Technology

59) अव्यक्तं कीदृशं भवति ?

१) सक्रियम्
२) निष्क्रियम्
३) आश्रितम्
४) सावयवम् ।

उत्तरम् – २) निष्क्रियम् ।

सांख्यकारिकायां व्यक्ताव्यक्तयोः मध्ये वैधर्म्यं कथितम् – हेतुमद्, अनित्यम्, अव्यापि, सक्रियम्, अनेकम्, आश्रितम्, लिङ्गम्, सावयवम्, परतन्त्रम् । परन्तु अव्यक्तं भवति अस्य विपरीतम् । अर्थात् अव्यक्तं भवति निष्क्रियम् ।

60) व्यक्तस्य च प्रधानस्य च कः समानधर्मः ?

१) त्रिगुणत्वम्
२) सक्रियत्वम्
३) हेतुमत्वम्
४) लिङ्गत्वम् ।

उत्तरम् – ४) लिङ्गत्वम् ।

ईश्वरकृष्णस्य सांख्यकारिकायां व्यक्ताव्यक्तयोः साधर्म्यम् आलोचितम् –

"त्रिगुणमविवेकि विषयः सामान्यमचेतनं प्रसवधर्मि ।
व्यक्तं तथा प्रधानं तद्विपरीतस्तथा च पुमान् ॥"

Text with Technology

61) सांख्यदर्शनानुसारं "त्रैगुण्यविपर्ययात्" किं सिध्यति ?

१) अव्यक्तस्य नित्यत्वम्
२) पुरुषबहुत्वम्
३) व्यक्तस्य त्रिगुणात्मकत्वम्
४) अव्यक्तस्य कारणत्वम् ।

उत्तरम् – २) पुरुषबहुत्वम् ।

सांख्यदर्शने पञ्चविंशतितत्त्वेषु एकतत्त्वं भवति पुरुषः । पुरुषस्य बहुत्वप्रसङ्गे उक्तम् –

"पुरुषबहुत्वं सिद्धं त्रैगुण्यविपर्ययाच्चैव ।"

62) अधस्तनानां केन सह कस्य सम्बन्धः ?

समीचीनां तालिकां चिनुत –

a) मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् १) स्वाध्यायात्

b) इष्टदेवतासम्प्रयोगः २) यमाः

c) अनुभूतविषयासम्प्रमोषः ३) विपर्ययः

d) सार्वभौमा महाव्रतम् ४) स्मृतिः

	a)	b)	c)	d)
1)	३)	१)	४)	२)
2)	१)	३)	२)	४)
3)	२)	१)	३)	४)
4)	४)	२)	१)	३)

उत्तरम् - 1) ३) १) ४) २)

अत्र योगदर्शनविषये तालिका प्रदत्ता । मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम् भवति विपर्ययः, सार्वभौमा महाव्रतम् भवति यमस्य । अनुभूतविषयासम्प्रमोषः स्मृतिः ।

63) "यथा मधुकरराजं मक्षिका उत्पतन्तमनूत्पतन्ति, निविशमानमनुनिविशन्ते तथेन्द्रियाणि चित्तनिरोधे निरुद्धानीत्येषः.....।" एषा व्याख्या कस्य योगाङ्गस्य, व्यासभाष्यानुसारेण ?

१) प्रत्याहारस्य

२) धारणायाः

३) ध्यानस्य

४) ब्रह्मचर्यस्य ।

उत्तरम् – १) प्रत्याहारस्य ।

"यथा मधुकरराजं मक्षिका उत्पतन्तमनूत्पतन्ति, निविशमानमनुनिविशन्ते तथेन्द्रियाणि चित्तनिरोधे निरुद्धानीत्येषः.....।" एषा व्याख्या प्रत्याहारयोगाङ्गस्य । अष्टाङ्गिकयोगाः यमः, नियमः, आसनम्, प्राणायामः, प्रत्याहारः, धारणा, ध्यानम्, समाधिश्च ।

64) योगदर्शनस्य व्यासभाष्यानुसारेण चित्तभूमिनां समुचितः क्रमोऽस्ति –

१) क्षिप्तम्, विक्षिप्तम्, मूढम्, एकाग्रम्, निरुद्धम् ।

२) क्षिप्तम्, मूढम्, विक्षिप्तम्, एकाग्रम्, निरुद्धम् ।

३) विक्षिप्तम्, मूढम्, एकाग्रम्, क्षिप्तम्, निरुद्धम् ।

४) निरुद्धम्, मूढम्, विक्षिप्तम्, क्षिप्तम्, एकाग्रम् ।

उत्तरम् – २) क्षिप्तम्, मूढम्, विक्षिप्तम्, एकाग्रम्, निरुद्धम् ।

योगदर्शनानुसारं तथा च व्यासभाष्यानुसारं चित्तभूमिः पञ्चविधा । क्षिप्तम्, मूढम्, विक्षिप्तम्, एकाग्रम्, निरुद्धम् ।

Teachinns.com Text with Technology

65) जैनदर्शनानुसारेण निम्नाङ्कितस्य सप्तभङ्गिन्यायस्य समुचितः क्रमः कोऽस्ति ?

१) स्यादस्ति च नास्ति च, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

२) स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति च नास्ति च, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

३) स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति च, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति ।

४) स्यादस्ति, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति च नास्ति च, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

उत्तरम् – २) स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति च नास्ति च, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

जैनदर्शनस्य गुरुत्वपूर्णतत्त्वं भवति सप्तभङ्गिनयः - स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति च नास्ति च, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

66) अधोलिखितानां केन सह कस्य सम्बन्धः ?

समीचीनां तालिकां चिनुत –

a) माध्यमिकाः १) बाह्यार्थानुमेयत्वम्

b) योगचाराः २) सर्वशून्यत्वम्

c) सौत्रान्तिकाः ३) बाह्यार्थप्रत्यक्षत्वम्

d) वैभाषिकाः ४) बाह्यार्थशून्यत्वम्

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	३)	१)	२)	४)
2)	४)	१)	३)	२)
3)	२)	४)	१)	३)
4)	१)	३)	४)	२)

उत्तरम् – 3) २) ४) १) ३)

बौद्धदर्शने चत्वारः सम्प्रदायाः विद्यन्ते ।

माध्यमिकः - सर्वशून्यत्वम् ।

योगाचारः - बाह्यार्थशून्यत्वम् ।

सौत्रान्तिकः - बाह्यार्थानुमेयत्वम् ।

वैभाषिकः - वाह्यार्थप्रत्यक्षत्वम् ।

teachinns.com Text with Technology

67) अधस्तनयुग्मानां समीचीनां तालिकां चिनुत –

a) हर्षचरितम् १) शूद्रकः

b) मुद्राराक्षम् २) दण्डी

c) दशकुमारचरितम् ३) विशाखदत्तः

d) मृच्छकटिकम् ४) बाणभट्टः

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	४)	३)	२)	१)
2)	३)	२)	१)	४)
3)	२)	४)	३)	१)
4)	१)	२)	४)	३)

उत्तरम् – 1) ४) ३) २) १)

वाणभट्टस्य रचना अस्ति हर्षचरितम्, विशाखदत्तस्य रचना अस्ति मुद्राराक्षसम् । दण्डिनः रचना दशकुमारचरितम् । शूद्रकस्य रचना अस्ति मृच्छकटिकम् ।

68) अभिज्ञानशाकुन्तले शकुन्तलायाः प्रतिकूलदैवशमनार्थं कण्वः कुत्र गतः ?

१) काशीतीर्थम्

२) प्रयागतीर्थम्

३) काञ्चीतीर्थम्

४) सोमतीर्थम् ।

उत्तरम् – ४) सोमतीर्थम् ।

अभिज्ञानशकुन्तले एकम् अन्यतमं चरित्रमस्ति कण्वमुनिः । स शकुन्तलायाः पालकपिता आसीत् । स शकुन्तलायाः प्रतिकूलदैवशमनार्थं सोमतीर्थं गतवान् ।

69) "उपपन्ना हि द्वारेषु प्रभूता सर्वतोमुखी" – अभिज्ञानशाकुन्तले इयमुक्तिर्भवति –

१) मारीचस्य

२) शारद्वतस्य

३) कण्वस्य

४) शार्ङ्गरवस्य ।

उत्तरम् – ४) शार्ङ्गरवस्य ।

अभिज्ञानशाकुन्तले पञ्चमाङ्के शार्ङ्गरवस्य उक्तिरियम् ।

teachinns.com Text with Technology

70) मेघदूते अस्याः नद्याः उल्लेखो नास्ति –

१) तुङ्गभद्रा

२) रेवा

३) गन्धवती

४) गम्भीरा ।

उत्तरम् – १) तुङ्गभद्रा ।

कालिदासस्य 'मेघदूतम्' इति गीतिकाव्ये 'तुङ्गभद्रा' नद्याः नाम न प्राप्यते । अत्र रेवा, गन्धवती, गम्भीरा नदीनां वर्णना प्राप्यन्ते ।

71) "सुलभेष्वर्थलाभेषु परसंवेदने जनः ।
क इदं दुष्करं कुर्यादिदानीं शिविना विना ॥"

एषा उक्तिः कं लक्षयति ?

१) चाणक्यम्

२) राक्षसम्

३) चन्दनदासम्

४) भागुरायणम् ।

उत्तरम् – ३) चन्दनदासम् ।

उक्तिरियम् 'मुद्राराक्षसम्' नाटकस्य प्रथमे अङ्के प्राप्ता । चन्दनदासं प्रति श्रद्धानिवेदनार्थं चाणक्येन इयमुक्तिः कृता ।

Text with Technology

72) मृच्छकटिके विदूषकस्य नाम भवति –

१) आर्यकः

२) मैत्रेयः

३) शर्विलकः

४) संस्थानकः ।

उत्तरम् – २) मैत्रेयः ।

शूद्रकस्य रचना भवति मृच्छकटिकम् । प्रकरणेऽस्मिन् दश अङ्कानि विद्यन्ते । अत्र विदुषकस्य नाम मैत्रेयः आसीत् ।

73) "निपीय यस्य क्षितिरक्षिणः कथां । तथाद्रियन्ते न बुधाः सुधामपि ।" – इति कस्य कथा अत्र उल्लिखिता ?

१) दुष्यन्तस्य

२) रघोः

३) रामचन्द्रस्य

४) नलस्य ।

उत्तरम् – ४) नलस्य ।

श्रीहर्षस्य अन्यतमं महाकाव्यं भवति 'नैषधचरितम्' । अत्र २२ सर्गाः विद्यन्ते । अस्य महाकाव्यस्य नायको भवति नलः । अस्य प्रसङ्गे अयं श्लोकः उक्तः ।

74) किरातार्जुनीयस्य प्रधानो रसोऽस्ति –

१) शृङ्गारः

२) वीरः

३) शान्तः

४) अद्भूतः ।

उत्तरम् – २) वीरः ।

भारवेः अमरकृतिः भवति 'किरातार्जुनीयम्' इति महाकाव्यम् । अस्मिन् महाकाव्ये १८ सर्गाः विद्यन्ते । अस्य महाकाव्यस्य प्रधानरसो भवति वीररसः ।

teachmns.com Technology

75) वेणीसंहारे दुर्योधनस्य कञ्चुकी भवति –

१) विनयन्धरः

२) जयन्धरः

३) रुधिरप्रियः

४) सुन्दरकः ।

उत्तरम् – १) विनयन्धरः ।

भट्टनारायणस्य वेणीसंहारे दुर्योधनस्य काञ्चुकी आसीत् विनयन्धरः । पाण्डवानां काञ्चुकी आसीत् जयन्धरः ।

76) "अर्पणं स्वस्य वाक्यार्थे परस्यान्वयसिद्धये ।
उपलक्षणहेतुत्वादेषा .....॥"

- साहित्यदर्पणानुसारतः रिक्तस्थानं पूरयत ।

१) लक्षण-लक्षणा

२) उपादानलक्षणा

३) सारोपालक्षणा

४) साध्यवसानालक्षणा ।

उत्तरम् – १) लक्षण-लक्षणा ।

विश्वनाथस्य साहित्यदर्पणस्य द्वितीये परिच्छेदे लक्षणलक्षणायाः स्वरूपप्रसङ्गे उक्तम् –

"अर्पणं स्वस्य वाक्यार्थे परस्यान्वयसिद्धये ।
उपलक्षणहेतुत्वादेषा लक्षणलक्षणा ॥"

अस्मिन् विषये उदाहरणं खलु – गङ्गायां घोषः ।

77) अधस्तनयुग्मानां समीचीनतालिकां चिनुत –

a) आशङ्कसे यदग्निं तदिदं स्पर्शक्षमं रत्नम् । १) रत्नाबली

b) अल्पक्लेशं मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम् । २) मुद्राराक्षसम्

c) गजेन्द्राश्च नरेन्द्राश्च प्रायः सीदन्ति दुःखिताः । ३) अभिज्ञानशाकुन्तलम्

d) आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः । ४) मृच्छकटिकम्

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	२)	३)	४)	१)
2)	३)	४)	२)	१)
3)	४)	२)	१)	३)
4)	१)	२)	३)	४)

उत्तरम् – 2) ३) ४) २) १)

'अल्पकेशं मरणं दारिद्र्यम्' इयमुक्तिः मृच्छकटिके चारुदत्तस्य । 'आनीय झटिति घटयति' इति उक्तिः'रत्नाबली' नाटिकायां सूत्रधारस्य । 'गजेन्द्राश्च नरेन्द्रश्च प्राय' इति श्लोकांशः 'मुद्राराक्षसम्' नाटके विद्यते ।

teachpnns.com Test with Technology

78) "लोके हि लोहेभ्यः कठिनतराः खलु स्नेहमयाः बन्धनपाशाः" – इति हर्षचरिते कस्य मनसि समजायत ?

१) राज्यवर्धनस्य
२) प्रभाकरवर्धनस्य
३) कुरङ्गकस्य
४) हर्षवर्धनस्य ।

उत्तरम् – ४) हर्षवर्धनस्य ।

बाणभट्टस्य 'हर्षचरितम्' महाकाव्ये नायको भवति हर्षवर्धनः । ग्रन्थारम्भे हर्षवर्धनस्य मनसि इयं भावना जाता ।

79) "श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रियचयं मामल्लदेवी च यम्" – इति वार्ता केन सम्बद्धा ?

१) माघेन
२) भारविणा
३) श्रीहर्षेण
४) कालिदासेन ।

उत्तरम् – ३) श्रीहर्षेण ।

श्रीहर्षस्य नैषधचरिते अन्तिमे श्लोके कविः स्वस्य आत्मपरिचयं प्रदत्तवान् । तस्य पितुः नाम श्रीहीरः, माता च मामल्लदेवी ।

teachinns.com

80) "स बालः आसीद् वपुषा चतुर्भुजो मुखेन पूर्णेन्दुनिभस्त्रिलोचनः ।" – इति शिशुपालबधस्य पद्यांशः केन सम्बद्धः ?

१) शिशुपालेन
२) श्रीकृष्णेन
३) नारदेन
४) रावणेन ।

उत्तरम् – १) शिशुपालेन ।

माघस्य शिशुपालबधे शिशुपालः एकः अत्याचारी शासकः आसीत् । बाल्यावस्थायां तस्य अद्भूतरूपं जातम् । स बालः आसीत् वपुषा चतुर्भूजो इति ।

81) "वैदेहिबन्धोर्हृदयं विदद्रे" – रघुवंशस्य अस्मिन् पद्यांशे वैदेहिबन्धुः भवति –

१) लक्ष्मणः

२) भरतः

३) रामः

४) रघुः ।

उत्तरम् – ३) रामः ।

अयं श्लोकांशः कालिदासस्य 'रघुवंशम्' इत्यस्मिन् महाकाव्ये चतुर्दशसर्गे प्राप्यते । अत्र रामस्य महत्त्वं वर्णितमस्ति ।

82) वक्रोक्तिजीवितम् काव्ये कति वक्रता स्वीकृता ?

१) त्रयः

२) पञ्च

३) षट्

४) अष्ट ।

उत्तरम् – ३) षट् ।

कुन्तकाचार्यस्य मतानुसारेण काव्यस्यात्मा वक्रोक्तिः । वक्रोक्तिः षड्-विधा । तथाहि उच्यते –

"कविव्यापारवक्रत्वप्रकाराः सम्भवन्ति षट् ।

प्रत्येकं बहवो भेदास्तेषां विच्छित्तिशोभिनः ॥"

वृत्तावपि उक्तम् – कवीनां व्यापारः कविव्यापारः काव्यक्रियालक्षणस्तस्य वक्रत्वं वक्रभावः प्रसिद्धप्रस्थानव्यतिरेकि वैचित्र्यं तस्य प्रकाराः प्रभेदाः षट् सम्भवन्ति । ताः भवन्ति – वर्णविन्यासवक्रता, पदपूर्वार्धवक्रता, पदपरार्धवक्रता प्रत्ययाश्रयवक्रता वा, वाक्यवक्रता, प्रकरणवक्रता, प्रवन्धवक्रता चेति ।

83) जगन्नाथमते काव्यं कतिविधं भवति –

१) द्विविधम्

२) त्रिविधम्

३) चतुर्विधम्

४) पञ्चविधम् ।

उत्तरम् – ३) चतुर्विधम् ।

पण्डितराजस्य जगन्नाथस्य प्रसिद्धः अलंकारो ग्रन्थो भवति 'रसगङ्गाधरः' । अस्य काव्यस्य विभागः आलोचितः । काव्यं चतुर्विधम् – उत्तमोत्तमकाव्यम्, उत्तमकाव्यम्, मध्यमकाव्यम्, अधमकाव्यम् ।

84) "त्रयः समुदिताः, न तु व्यस्ताः"- इति काव्यप्रकाशे प्रथमे उल्लासे किम् अधिकृत्य उल्लिखितम् ?

१) काव्यलक्षणम्

२) काव्यभेदम्

३) काव्यहेतुम्

४) काव्यफलम् ।

उत्तरम् – ३) काव्यहेतुम् ।

मम्मटाचार्यः काव्यप्रकाशस्य प्रथमे उल्लासे त्रिविधं कारणम् उक्तवान् । शक्तिः, निपुणता, अभ्यासश्च । एतानि कारणानि मिलित्वा काव्यस्य कारणं भवति ।

85) काव्यप्रकाशे उपमानोपमेययोः अभेदे अयमलंकारो भवति –

१) रूपकम्

२) उपमा

३) उत्प्रेक्षा

४) श्लेषः ।

उत्तरम् – १) रूपकम् ।

काव्यप्रकाशस्य अर्थालंकारेषु अन्यतमं हि रूपकालंकारः । अस्य लक्षणप्रसङ्गे मम्मटेन उक्तम् – 'तद्रूपकमभेदे उपमानोपमेययोः' ।

teachinns.com Next with Technology

86) आसु का नाट्यवृत्तिर्न भवति –

१) अभिधा

२) आरभटी

३) सात्त्वती

४) भारती ।

उत्तरम् – १) अभिधा ।

अलंकारसाहित्ये वृत्तिः चतुर्विधा । ताः भवन्ति – कौशिकीवृत्तिः, आरभटीवृत्तिः, सात्त्वतीवृत्तिः, भारतीवृत्तिः ।

87) "भम धम्मिअ-" इत्यादिश्लोकः ध्वन्यालोके प्रथमे उद्योते अस्य उदाहरणं भवति –

१) वाच्ये प्रतिषेधे विधिरूपस्य
२) वाच्ये विधिरूपे प्रतिषेधरूपस्य
३) वाच्ये विधिरूपेऽनुभयरूपस्य
४) वाच्ये प्रतिषेधेऽनुभयरूपस्य

उत्तरम् – २) वाच्ये विधिरूपे प्रतिषेधरूपस्य ।

आनन्दवर्धनस्य ध्वन्यालोके वाच्यतः व्यङ्ग्यं भिन्नम् । अस्मिन् विषये आलोचनावसरे अयं विषयः आलोचितः । 'भम धम्मिअ' इति श्लोकः वाच्ये विधिरूपे प्रतिषेधरूपस्य ।

88) दशरूपकतः रिक्तस्थानं पूरयत –

"आनन्दनिस्यन्दिषु रूपकेषु व्युत्पत्तिमात्रं फलमल्पबुद्धिः ।
योऽप्रीतिहासादिवदाह साधुस्तस्मै नमः ..... ॥"

१) काव्यपराङ्मुखाय
२) नाट्यपराङ्मुखाय
३) शास्त्रपराङ्मुखाय
४) स्वादुपराङ्मुखाय ।

उत्तरम् – ४) स्वादुपराङ्मुखाय ।

धनञ्जयस्य दशरूपके दशरूपकानां फलविषये उक्तम् –

"आनन्दनिस्यन्दिषु रूपकेषु व्युत्पत्तिमात्रं फलमल्पबुद्धिः ।
योऽप्रीतिहासादिवदाह साधुस्तस्मै नमः स्वादुपराङ्मुखाय ॥"

Teachinns.com Text with Technology

89) "कटुकौषधवच्छास्त्रमविद्याव्याधिनाशनम् ।" – इत्युक्तिः एषु कस्मिन् अलंकारग्रन्थेऽस्ति –

१) साहित्यदर्पणे
२) वक्रोक्तिजीविते
३) रसगङ्गाधरे
४) काव्यप्रकाशे ।

उत्तरम् – २) वक्रोक्तिजीविते ।

कुन्तकाचार्यस्य 'वक्रिक्तिजीवितम्' इत्यस्मिन् अलंकारग्रन्थे काव्यस्य उपादेयत्वविषये उक्तम् - "कटुकौषधवच्छास्त्रमविद्याव्याधिनाशनम् ।"

90) एषु किं काण्डं रामायणे नास्ति ?

१) किष्किन्ध्याकाण्डम्

२) सीताकाण्डम्

३) बालकाण्डम्

४) युद्धकाण्डम् ।

उत्तरम् – २) सीताकाण्डम् ।

बाल्मीकेः रामायणे सप्तकाण्डानि विद्यन्ते – बालकाण्डम् (आदिकाण्डम्), अयोध्याकाण्डम्, अरण्यकाण्डम्, किष्किन्ध्याकाण्डम्, सुन्दरकाण्डम्, युद्धकाण्डम् (लङ्काकाण्डम्), उत्तरकाण्डम् ।

91) अस्य महापुराणेषु गणनं नास्ति –

१) पद्मपुराणस्य

२) ब्रह्मपुराणस्य

३) विष्णुपुराणस्य

४) आदित्यपुराणस्य ।

उत्तरम् – ४) आदित्यपुराणस्य ।

पुरा नवं भवति इति पुराणम् । महापुराणानां संख्या अष्टादश । तत्र आदित्यपुराणम् उपपुराणेषु विद्यते ।

teachinns.com Text with Technology

92) एषु किम् उपपुराणं न भवति ?

१) कूर्मपुराणम्

२) साम्बपुराणम्

३) नृसिंहपुराणम्

४) एकाम्रपुराणम् ।

उत्तरम् – १) कूर्मपुराणम् ।

अत्र कूर्मपुराणम् भवति महापुराणम् । अस्मिन् महापुराणे १८००० श्लोकाः विद्यन्ते ।

93) एषु किं पर्व महाभारते नास्ति –

१) मौसलपर्व

२) कुन्तीपर्व

३) शान्तिपर्व

४) उद्योगपर्व ।

उत्तरम् – २) कुन्तीपर्व ।

व्यासदेवस्य अमरकृतिः भवति 'महाभारतम्' । अस्मिन् ग्रन्थे अष्टादश पर्वाणि विद्यन्ते । आदिपर्व, सभापर्व, वनपर्व, विराटपर्व, उद्योगपर्व, भीष्मपर्व, द्रोणपर्व, कर्णपर्व, शल्यपर्व, सौप्तिकपर्व, स्त्रीपर्व, शान्तिपर्व, अनुशासनपर्व, अश्वमेधपर्व, आश्रमवासिकपर्व, मौसलपर्व, महाप्रस्थानिकपर्व, स्वर्गारोहणपर्व ।

94) कौटिलीयार्थशास्त्रे सर्वविद्यानां प्रदीपः सर्वकर्मणाम् उपायः, सर्वधर्माणामाश्रयो भवति –

१) आन्वीक्षिकी

२) त्रयी

३) वार्ता

४) दण्डनीतिः ।

उत्तरम् – १) आन्वीक्षिकी ।

कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रे विद्या चतुर्विधा – आन्वीक्षिकी, त्रयी, वार्ता, दण्डनीतिः च । एतासु सर्वविद्यानां प्रदीपः सर्वकर्मणाम् उपायो भवति आन्वीक्षिकी ।

95) मनुसंहितानुसारं राज्ञः सचिवानां संख्या भवति –

1) १० – १२

2) ७ – ८

3) ३ – ४

4) ५ – ६

उत्तरम् – 2) ७ – ८ ।

मनुसंहितायां राज्ञः सचिवानां संख्या भवति – ७ – ८ ।

"मौलाञ्छास्त्रविदः शुरांल्लब्धलक्षान्कुलोद्धवान् ।
सचिवान्सप्त चाष्टौ वा प्रकुर्वीत् परीक्षितान् ॥"

96) "तमसा बहुरूपेण वेष्टिताः कर्महेतुना ।
अन्तःसंज्ञा भवन्त्येते सुखदुःखसमन्विताः ॥"
इति मनुवचनं केन सम्बद्धम् ?
१) उद्भिदेन
२) अण्डजेन
३) जरायुजेन
४) स्वेदजेन ।
उत्तरम् – १) उद्भिदेन ।
मनुसंहितायां प्रथमे अध्याये उद्भिदजीवस्य वर्णना प्राप्यते । 'तमसा बहुरूपेण वष्टिता कर्महेतुना' इति उद्भिदजीवस्य वैशिष्ट्यम् ।

97) श्रीमद्भगवद्गीतायां कर्मयोगः कतमोऽध्यायः ?
१) द्वितीयोऽध्यायः
२) तृतीयोऽध्यायः
३) चतुर्थोऽध्यायः
४) पञ्चमोऽध्यायः ।
उत्तरम् – २) तृतीयोऽध्यायः ।
श्रीमद्भगवद्गीतायाः अध्यायाः अर्जुनविषादयोगः, सांख्ययोगः. कर्मयोगः. ज्ञानकर्मसन्न्यासयोगः, कर्मसन्न्यासयोगः, आत्मसंयमयोगः, ज्ञानविज्ञानयोगः अक्षरब्रह्मयोगः, राजविद्याराजगुह्ययोगः, विभुतियोगः, विश्वरूपदर्शनयोगः, भक्तियोगः, क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः, गुणत्रयविभागयोगः, पुरुषोत्तमयोगः, दैवासुरसम्पद्विभागयोगः, श्रद्धात्रयविभागयोगः, मोक्षसन्न्यासयोगश्च ।

98) "एपिग्रेफिया इंडिका' इति पत्रिकायाः प्रकाशनं केन प्रारब्धम् ?
१) जेम्स प्रिंसेपमहोदयेन
२) सर विलियमजोंसमहोदयेन
३) जे. बर्जेसमहोदयेन
४) कीलहार्नमहोदयेन ।
उत्तरम् – ३) जे. बर्जेसमहोदयेन
जे. बर्जेसमहोदयेन Archaeological Survey of India' इत्यतः "एपिग्रेफिया इंडिका' (Epigraphia Indica) इति पत्रिकायाः प्रकाशनं 1882 ईशबीयाव्दे कृतम् ।

99) 'धम्मलिपी' नाम कस्य लेखेषु प्राप्यते ?

१) अशोकस्य

२) समुद्रगुप्तस्य

३) खारवेलस्य

४) कनिष्कस्य ।

उत्तरम् – १) अशोकस्य ।

'धम्मलिपी' प्रायेण अशोकस्य अभिलेखेषु प्राप्यते ।

100) भारतवर्षे दानलेखानाम् उत्कीर्णनं बाहुल्येन कस्मिन् धातौ कृतम् ?

१) लोहधातौ

२) ताम्रधातौ

३) रजतधातौ

४) स्वर्णधातौ ।

उत्तरम् – २) ताम्रधातौ ।

भारतवर्षे दानलेखानाम् उत्कीर्णनं बाहुल्येन ताम्रधातौ कृतम् । तत्र राज्ञा विद्वान्ब्राह्मणादिभ्यः ग्रामदानं भूमिदानं वा ताम्रधातौ उत्कीर्णम् ।

teachinns.com
Text with Technology

December UGC NET 2019

1) अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवे दिवे इत्यस्मिन् मन्त्रांशे (रयिः) पदस्य अर्थं निर्दिशतु-

१) रात्रिः

२) रत्नम्

३) धनम्

४) वसु ।

अत्र उचितमुत्तरं चिनुत-

1)१) एवं २) 2) ३) एवं ४)

3) २) एवं ३) 4) १) एवं ४)

उत्तरम् - 2) ३) एवं ४)

ऋग्वेदस्य प्रथममण्डलस्य प्रथमसूक्तमस्ति अग्निसूक्तम् । अग्निसम्वद्धाः २०० सूक्तानि ऋग्वेदे सम्प्राप्यते । अस्य सूक्तस्य मन्त्रसंख्या ९ । तत्र तृतीयमन्त्रेऽस्ति- "अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवे दिवे" अत्र 'रयिः' इति पदस्य 'धनम्' 'वसु' वा इति अर्थं निर्दिशतु । रयिशब्दो मघमित्यादि धननामसु पठितः ।

2) शुक्लयजुर्वेदसंहितायाः कतमोऽध्यायः ईशोपनिषद्

१) विंशतितमः

२) षोडशतमः

३) चत्वारिंशत्तमः

४) एकोनविंशतितमः ।

उत्तरम् -३) चत्वारिंशत्तमः

ईशोपनिषद् मन्त्रोपनिषद् वा शुक्लयजुर्वेदस्य वाजसनेयीसंहितायां विद्यते । ईशोपनिषदः रचयितारूपेण याज्ञवल्कस्य नाम प्राप्यते । अत्र ४० अध्यायाः विद्यन्ते । तथा च चत्वारिंशत्तमः अध्यायः 'ईशावास्योपनिषद्' इति नाम्ना परिचीयते ।

Teachinns.com Text with Technology

3) सूत्रोदाहरणयोः युग्मं यथोचितं मेलयतु-

a) तुमुण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् — १) पठितुं प्रवीणः

b) समानकर्तृकेषु तुमुन् — २) वेला भोक्तुम्

c) पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु — ३) ज्ञातुम् इच्छामि

d) कालसमयवेलासु तुमुन् — ४) कृष्णं दर्शको याति

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	१)	३)	४)	२)
2)	४)	३)	१)	२)
3)	२)	३)	४)	१)
4)	४)	१)	२)	३)

उत्तरम् – 2) ४) ३) १) २)

अत्र तुमुन्-प्रत्ययविषये आलोचना अस्ति । 'तुमुण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्' इति सूत्रस्य उदाहरणं भवति - कृष्णं दर्शको याति । 'समानकर्तृकेषु तुमुन्' इत्यस्य उदाहरणं भवति – ज्ञातुम् इच्छामि । 'पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु' इत्यस्य उदाहरणं – पठितुं प्रवीणः । 'कालसमयवेलासु तुमुन्' इत्यस्य उदाहरणं भवति – वेला भोक्तुम् ।

4) महाभारतस्य खिलपर्व कथ्यते-

१) मत्सपुराणम्

२) स्कन्दपुराणम्

३) हरिवंशपुराणम्

४) पद्मपुराणम्

उत्तरम् -३) हरिवंशपुराणम्

महाभारतस्य रचयिता महर्षिह् कृष्णद्वैपायनः वेदव्यासः । अस्मिन् ग्रन्थे १८ पर्वणि, २१११ अध्यायाः, १००००० श्लोकाः विद्यन्ते । अष्टादश पर्वेषु शान्तिपर्व तथा च अनुशासनपर्व प्रक्षिप्तपर्वरूपेण परिचीयते । महाभारतस्य प्रक्षिप्तअंशरूपेण हरिवंशपुराणम् इति गण्यते ।

Teachinns.com Text with Technology

5) अधोऽङ्कितानां केन सह कस्य सम्बन्धः-

a) प्रत्यक्षमेव प्रमाणम् १) जैनाः

b) सप्तभङ्गिनयः २) सांख्यदर्शनम्

c) हेत्वाभासाः ३) चार्वाकाः

d) सत्कार्यवादः ४) नैयायिकाः

अत्र समुचिता विकल्पं चिनुत-

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	४)	१)	३)	२)
2)	३)	१)	४)	२)
3)	२)	४)	३)	१)
4)	१)	३)	२)	४)

उत्तरम् - 2) ३) १) ४) २)

भारतीय दर्शनसम्प्रदायेषु चार्वाकाः केवलं प्रत्यक्षं प्रमाणरूपेण मन्यन्ते । जैनदर्शनस्य विशिष्टसिद्धान्तः 'सप्तभङ्गीनयः' इति नाम्ना परिचीयते । नैयायिकानां मतानुसारेण हेत्वाभासाः पञ्चविधा – सव्यभिचारः, विरुद्धः, सत्प्रतिपक्षः, असिद्धः, बाधितहेत्वाभासाः । सांख्यदर्शने सत्कार्यवादः स्वीकृतोऽस्ति । सत्कार्यवादस्य पञ्चहेतवः यथा – असद्करणात्, उपादानग्रहणात्, सर्वसम्भवाभावात्, शक्तस्य शक्यकारणात्, कारणभावात् च ।

6) "रथाङ्गपाणेः पटलेन रोचिषामृषित्विषः संवलिताविरेजिरे ।
चलत्पलाशान्तरगोचरास्तरोस्तुषारसूर्तेरिव नक्तमंशवः" ॥

अस्मिन् श्लोके तुषारमूर्ति इति शब्दः कस्य वाचकः

१) सूर्यस्य

२) चन्दस्य

३) श्रीकृष्णस्य

४) रथस्य

उत्तरम् - २) चन्दस्य

अयं श्लोकः माघस्य 'शिशुपालबधम्' इत्यस्य महाकाव्यस्य प्रथमे सर्गे प्राप्यते । अत्र 'तुषारमूर्तिः' इत्यनेन चन्द्रस्य बोधो जायते । तुषारमूर्तिः यस्य सः = तुषारमूर्तिः, बहुव्रीहिसमासः ।

7) 'प्रत्यर्थम्' इत्यत्र अव्ययीभाव समासो विद्यते-

१) योग्यतार्थे

२) वीप्सार्थे

३) पदार्थानतिवृत्त्यर्थे

४) सादृश्यार्थे ।

उत्तरम् - २) वीप्सार्थे

'प्रत्यर्थम्' इत्यत्र अव्ययीभावसमासो विद्यते वीप्सार्थे । 'प्रत्यर्थम्' इत्यस्य लौकिकविग्रहवाक्यमस्ति 'अर्थम् अर्थं प्रति' । 'योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्ति-सादृश्यानि यथार्थाः' इत्यनेन 'प्रत्यर्थम्' इति पदं जातम् ।

8) याज्ञवल्क्यस्मृतेनुसारं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति किम्-

१) प्रमाणम्

२) प्रकरणम्

३) अनुमानम्

४) साधनम्

उत्तरम् – १) प्रमाणम्

याज्ञवल्क्यस्मृत्यानुसारं विचारस्य निष्पत्तये प्रमाणस्य आवश्यकता अनुभूयते पदे पदे । प्रमाणं द्विविधम् – मनुष्यप्रमाणं दैवप्रमाणञ्चेति । मनुष्यप्रमाणं पुनस्त्रिविधं लिखितं भुक्तिः साक्षी चेति ।

9) यजुर्वेदसंहितायां प्राधान्येन निरूपणं प्राप्यते-

१) संवादस्य

२) यज्ञानाम्

३) गानानाम्

४) दार्शनिकविचाराणाम्

उत्तरम् - २) यज्ञानाम्

वेदचतुष्टयेषु यज्ञसम्बन्धितः वेदः यजुर्वेदः । 'यज्' धातोः निष्पन्नस्य यजुः इति शब्दस्यार्थः यज्ञः । जैमिनेः मतानुसारेण ऋक्-सामौ विना अवशिष्टाः मन्त्राः यजुः इति नाम्ना परिचीयते । यज्ञकर्मणा सह सम्बन्धवशात् कर्मवेदः एवं अध्वर्युः अस्य वेदस्य प्रधानपुरोहितः । तस्माद् अस्य वेदस्य नाम अध्वर्युवेद इति ।

10) अशोकस्य गिरनार-अभिलेखानां सन्दर्भे समुचितं कथनमस्ति –

a) अभिलेखानां भाषा संस्कृतमस्ति ।
b) अभिलेखानां भाषा प्राकृतम् (पालिः) अस्ति ।
c) अभिलेखानां लिपिः देवनागरी अस्ति ।
d) अभिलेखानां लिपिः ब्राह्मी अस्ति ।

अधस्तनेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

१) a) एवं b)
२) b) एवं c)
३) c) एवं d)
४) b) एवं d)

उत्तरम् - ४) b) एवं d)

अशोकस्य प्रथमः – द्वितीयः-तृतीयः-चतुर्थः-षष्ठः-दशमः-द्वाद्वशः-चतुर्दशः- अभिलेखस्य प्राप्तिस्थलं गिरनारः । गिरनारः वर्तमाने गुजरातराजस्य जुनागड इति स्थाने अवस्थितोऽस्ति । गिरनारः अभिलेखानां भाषा प्राकृतम् (पालिः), लिपिः च ब्राह्मीलिपिः ।

11) ध्वन्यालोके प्रतीयमानस्य तृतीयः प्रभेदः कः –

१) अलंकारादिः
२) गुणादिः
३) रसादिः
४) वृत्यादिः ।

उत्तरम् - ३) रसादिः

आनन्दवर्धनस्य ध्वन्यालोके प्रतीयमानार्थः नाम ध्वनिः । ध्वनिः त्रिविधः – वस्तुध्वनिः, अलंकारध्वनिः, रसध्वनिश्चेति ।

12) कथनद्वयमधोलिखितम् – एकम् अतिकथनम् (A) अपरञ्च कारणम् (R)

अतिकथनम् (A) : सांख्यकारिकायां पुरुषस्य सत्ता स्वीक्रियते ।
कारणम् (R) : संघातपरार्थत्वात् ।
अत्र समुचितम् उत्तरं चिनुत –

१) (A) असत्यम् (R) सत्यम्
२) (A) तथा (R) उभे सत्ये स्तः
३) (A) तथा (R) उभे असत्ये स्तः
४) (A) सत्यम् (R) असत्यम् ।

उत्तरम् - २) (A) तथा (R) उभे सत्ये स्तः

ईश्वरकृष्णप्रणीतः सांख्यकारिकायां पुरुषस्य सत्ता स्वीक्रियते । पुरुषस्य अस्तित्वसाधकत्वं पञ्चहेतवः विद्यन्ते । विषयेऽस्मिन् उक्तम् –

"संघातपरार्थत्वात् त्रिगुणादिविपर्ययादधिष्ठानात् ।
पुरुषोऽस्ति भोक्तृभावात् कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च ॥"

13) भाषाणां शतम् वर्गे स्वीक्रियते –

१) लैटिन्

२) ग्रीक्

३) संस्कृतम्

४) फ्रेंच

उत्तरम् - ३) संस्कृतम्

विश्वेऽस्मिन् सर्वासां भाषानां द्विधावर्गीकरणं कृतमस्ति भाषाविद्भिः। यथा – आकृतिमूलकं वर्गिकरणम्, पारिवारिकं वर्गीकरणञ्चेति। डाः देवेन्द्रनाथशर्मा महोदयः पारिवारिकवर्गीकरणे अष्टादशभाषापरिवाराणां नामानि निर्दिशति। अष्टादशभाषापरिवारेषु अन्यतमः भारोपीयभाषापरिवारः। भारोपीयभाषापरिवारस्य वर्गद्वयमस्ति – केन्तुम् वर्गः सतम् वर्गश्चेति। तत्र सतम्-वर्गस्य भाषाऽस्ति – संस्कृतम्, आवेस्ता, फारसी, हिन्दी, स्लाविक्, वाल्टिक्, लिथुयानियन् इति।

14) रामायणाश्रितं रचनाद्वयं किमस्ति –

१) मालविकाग्निमित्रम्, रत्नाबली।

२) उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम्।

३) प्रतिमानाटकम्, वेणीसंहारम्।

४) मालविकाग्निमित्रम्, स्वप्नवासवदत्तम्।

उत्तरम् – २) उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम्।

आदिकविवाल्मीकिविरचितं रामायणाश्रितं बहुधाः रचनाः समुपलभ्यन्ते। तानि भवन्ति – भवभूतिप्रणीतम् उत्तररामचरितम् महावीरचरितम् च। कालिदासस्य रघुवंशम्, भर्तृहरेः भट्टिकाव्यम्, कुमारदासस्य जानकीहरणम् इत्यादयः।

15) प्रवीणः इति पदं कयोः उदाहरणं वर्तते –

१) अर्थसंकोचस्य २) अर्थपरिवर्तनस्य ३) अर्थविस्तारस्य ४) अर्थहानेः।

अधोलिखितेषु समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं ३)

उत्तरम् - 2) २) एवं ३)

सर्वाः भाषाः परिवर्तनशीलाः भवन्ति। परिवर्तनमिदं यथा ध्वनिषु भवति, तथैव अर्थेष्वपि भवति। अर्थपरिवर्तनस्य तिस्र दिशः स्वीकुर्वन्ति भाषावैज्ञानिकाः – अर्थविस्तारः, अर्थसंकोचः, अर्थदेशश्च। अत्र 'प्रवीणः' इति पदम् अर्थविस्तारस्य उदाहरणं भवति। सम्प्रति प्रवीणस्य अर्थः – कुशलः, दक्षः, निपुणः, चतुरः चेति।

16) अधस्तयुग्मानां समीचीनां तालिकां चिनुत –

a) हर्षः १) मुद्राराक्षसम्

b) भवभूतिः २) कर्णभारम्

c) विशाखदत्तः ३) उत्तररामचरितम्

d) भासः ४) रत्नाबली

एषु समीचीनामुत्तरं चिनुत –

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	३)	२)	४)	१)
2)	४)	३)	१)	२)
3)	२)	१)	३)	४)
4)	१)	४)	२)	३)

उत्तरम् - 2) ४) ३) १) २)

हर्षः	रत्नाबली (नाटिका), प्रियदर्शिका (नाटिका), नागानन्दम् (नाटकम्)
भवभूतिः	मालतीमाधवम् (प्रकरणम्), महावीरचरितम् (नाटकम्), उत्तररामचरितम् (नाटकम्)
विशाखदत्तः	मुद्राराक्षसम् (नाटकम्)
भासः	प्रतिमानाटकम्, अभिषेकनाटकम्, कर्णभारम्, दूतवाक्यम्, दूतघटोत्कचम्, मध्यमव्यायोगम्, उरुभङ्गम्, पञ्चरात्रम्, बालचरितम्, प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्, स्वप्नवासवदत्तम्, अविमारकम्, चारुदत्तम्

17) मनुस्मृतिकारेण नारा इति शब्देन किं गृहीतम् –

१) आपः

२) मनुष्यः

३) पशुः

४) पक्षी ।

उत्तरम् – १) आपः

मनुसंहितायाः सृष्टिप्रकरणानुसारं प्रथमे जलस्य उत्पत्तिः अभवत् । अत्र 'नारा' इति शब्देन जलं (आपः) बोध्यते । तथाहि उच्यते – 'आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः' ।

18) 'राम' शब्दस्य पञ्चमैकवचनस्य विषये समुचितं कथनं नास्ति –

१) रामात् इति रूपं भवति
२) रामाद् इति रूपं भवति
३) अवसाने खरः चरो भवति
४) अवसाने झलां चरो वा स्युः ।

उत्तरम् – ३) अवसाने खरः चरो भवति

'राम'शब्दस्य पञ्चम्या एकवचने द्विविधं रूपं प्राप्यते विकल्पेन । यथा – रामात् / रामाद् । अस्मिन् विषये सूत्रं भवति – 'वाऽवसाने' । अस्यार्थो भवति – अवसाने झलां चरो वा स्युः ।

19) संस्कृतालोचनापरम्परायां बाल्मीकिरामायणं कीदृशं काव्यं मन्यते –

१) अरससिद्धकाव्यम्
२) सिद्धरसकाव्यम्
३) असिद्धरसकाव्यम्
४) सिद्धासिद्धरसकाव्यम् ।

उत्तरम्- २) सिद्धरसकाव्यम्

वाल्मीकेः 'रामायणम्' आदिकाव्यरूपेण समादृतम् । अस्य महाकाव्यस्य प्रधानो रसो भवति करुणः । काव्यिकानां मतानुसारं सर्वेषां रसानां निष्पत्तिः करुणरसे भवति । तस्मात् 'रामायणम्' सिद्धरसकाव्यम् ।

teachinns.com Text with Technology

20) ऋग्वेदसंहितायाः वैशिष्ट्यमस्ति –

१) यज्ञवर्णनम्
२) देवस्तुतिः
३) स्मार्तकार्यम्
४) वास्तुनिर्देशः ।

उत्तरम् - २) देवस्तुतिः

वेदचतुष्टयेषु सर्वापेक्षा प्राचीनवेदः ऋग्वेदः । 'ऋग्वेदः' एव ऋक्संहिताशब्देन अभिधीयते । 'ऋच्यते स्तूयते यया सा ऋक्' इति ऋक्-शब्दस्य व्युत्पत्तिः । ऋक्संहितायां वैदिकदेवतानां स्तूतियुक्तानां मन्त्रानां संकलितोऽभवत् । ऋग्वेदस्य मूलविषयो ज्ञानं देवस्तुतिः वाऽस्ति ।

21) पुरुरवा-उर्वशीसंवादसूक्ते कियन्तो मन्त्राः सन्ति –

१) एकादश

२) पञ्चदश

३) सप्तदश

४) अष्टादश

उत्तरम् - ४) अष्टादश

ऋग्वेदस्य दशममण्डलस्य पञ्चनवतिः (९५) सूक्तमस्ति पुरुरवा-उर्वशीसंवादसूक्तम् । अस्य सूक्तस्य ऋषिः पुरुरवा, देवता पुरुरवा-उर्वशी, छन्दः त्रिष्टुप् । अस्मिन् सूक्ते अष्टादश (१८) मन्त्राः विद्यन्ते ।

22) इन्द्रियार्थयोस्तु यः सन्निकर्षः साक्षात्कारिप्रमाहेतुः स कतिविधः ?

१) सप्तविधः

२) चतुर्विधः

३) षड्-विधः

४) पञ्चविधः

उत्तरम् - ३) षड्-विधः

तर्कसंग्रहानुसारं सन्निकर्षः प्रधानतः द्विविधः – लौकिकसन्निकर्षः अलौकिक-सन्निकर्षश्च। तत्र प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः लौकिकसन्निकर्षः । लौकिकसन्निकर्षः षड्-विधः – संयोगसन्निकर्षः, संयुक्तसमवायसन्निकर्षः, संयुक्तसमवेतसमवायसन्निकर्षः, समवायसन्निकर्षः, समवेतसमवायसन्निकर्षः, विशेषण-विशेष्यभावश्चेति ।

23) भर्तृहरेः कृती इमे –

१) दीपिका २) प्रदीपः ३) द्योतनम् ४) वाक्यपदीयम् ।

अधोलिखितेषु समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ३)

3) १) एवं ४)

4) २) एवं ४)

उत्तरम् - 3) १) एवं ४)

पाणिनीय-सम्प्रदायेषु अन्यतमो वैयाकरणो भवति भर्तृहरिः । सः काश्मीरीयासीत् । भर्तृहरेः समयकालः आसीत् ४०० ख्रीष्टाब्दतः ४५० ख्रीष्टाब्दपर्यन्तम् । तस्य रचनासम्भारोऽस्ति महाभाष्यदीपिका, वाक्यपदीयम्(काण्डत्रयम्), वाक्यपदीयवृत्तिः(प्रथम-द्वितीयकाण्डयोः), शतकत्रयम्, भागवृत्तिः, जैमिनीयमीमांसावृत्तिः, भट्टिकाव्यञ्च ।

24) अधस्तनयुग्मानां समीचीनतालिकां चिनुत –

a) श्रीहर्षः १) हर्षचरितम्

b) दण्डी २) मुद्राराक्षसम्

c) बाणभट्टः ३) नैषधीयचरितम्

d) विशाखदत्तः ४) दशकुमारचरितम्

समुचितां तालिकां चिनुत –

	a)	**b)**	**c)**	**d)**
1)	२)	३)	४)	१)
2)	३)	४)	१)	२)
3)	४)	१)	२)	३)
4)	१)	२)	३)	४)

उत्तरम् - 2) ३) ४) १) २)

श्रीहर्षः	नैषधचरितम्(महाकाव्यम्)
दण्डी	दशकुमारचरितम्(गद्यकाव्यम्), अवन्तीसुन्दरीकथा(कथा-गद्यकाव्यम्), छन्दोविचिति(छन्दकाव्यम्) च ।
बाणभट्टः	हर्षचरितम् (आख्यायिका), कादम्बरी (कथा), चण्डीशतकम् (गीतिकाव्यम्) च ।
विशाखदत्तः	मुद्राराक्षसम् (राजनैतिकनाटकम्)

teachinns.com Text with Technology

25) नाट्याशास्त्रानुसारं रसानां वर्णाः सन्ति –

१) श्रृङ्गारः श्यामः हास्यः कपोतः

२) हास्यः सितः शृङ्गारः श्यामः

३) हास्यः सितः शृङ्गारः कपोतः

४) करुणः कपोतः शृङगारः श्यामः ।

समीचीनमुत्तरं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं ४)

उत्तरम् - 2) २) एवं ३)

नाट्यशास्त्रानुसारं अष्टविधरसानाम् अष्टविधः वर्णाः सन्ति । यथा -

रसः	वर्णः
शङगारः	श्यामः
हास्यः	सितः
करुणः	कपोतः
रौद्रः	रक्तः
वीरः	गौरः
भयानकः	कृष्णः
वीभत्सः	नीलः
अदभतः	पीतः

techinns.com Text With Technology

26) पदे न वर्णा विद्यन्ते वर्णेष्ववयवा न च ।

वाक्यात् पदानामत्यन्तं प्रविवेको न कश्चन ॥

- अस्याः कारिकायाः सम्बन्धः केन सिद्धान्तेन सह भवितुमर्हति –

१) ध्वनिवादः

२) स्फोटवादः

३) व्यञ्जनावादः

४) लक्षणावादः

उत्तरम् - २) स्फोटवादः

भर्तृहरेः वाक्यपदीयस्य ब्रह्मकाण्डे इयं कारिका आलोचिता । स्फोटवादालोचनावसरे ग्रन्थकारेण वर्णस्य सत्यत्वं प्रतिपादितम् ।

27) भवभूतिकृतं रचनाद्वयं किमस्ति –

१) महावीरचरितम्, प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

२) उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम्

३) अभिज्ञानशकुन्तलम्, मुद्राराक्षसम्

४) मृच्छकटिकम्, महावीरचरितम्

उत्तरम् – २) उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम् ।

भवभूतिः	मालतीमाधवम् (प्रकरणम्), महावीरचरितम् (नाटकम्), उत्तररामचरितम् (नाटकम्)

28) दर्शं नु विश्वदर्शनं दर्शं रथमधि क्षमि ।
एताजुषत मे गिरः ॥
उपर्युक्तमन्त्रे गिरः पदस्य अर्थौ स्तः –

१) पर्वतः २) गिरिः ३) वाणी ४) स्तुतिः

अत्र समीचीनमुत्तरं चिनुत –

1) २) एवं ३)

2) १) एवं २)

3) ३) एवं

४) 4) २) एवं ४)

उत्तरम् - 3) ३) एवं ४)

अस्मिन् मन्त्रे 'गिरः' पदस्य अर्थौ भवति वाणी तथा च स्तुतिः ।

teachinns.com Text with Technology

29) अधोलिखितस्य केन सह कस्य सम्बन्धः –

a) भट्टोजिदीक्षितः — १) काशिका

b) नरेन्द्राचार्यः — २) शब्दकौस्तुभः

c) वामनः — ३) लघुमञ्जूषा

d) नागेशः — ४) सारस्वतव्याकरणम्

समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) a) – ४), b) – ३), c) – १), d) – २)

2) a) – १), b) – ४), c) – ३), d) – २)

3) a) – ३), b) – २), c) – १), d) – ४)

4) a) – २), b) – ४), c) – १), d) – ३)

उत्तरम् - 4) a) – २), b) – ४), c) – १), d) – ३) ।

भट्टोजिदीक्षितः	शब्दकौस्तुभः, वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, प्रौढमनोरमा, वैयाकरणभूषणकारिका ।
नरेन्द्राचार्यः	सारस्वतव्याकरणम् (सूत्रसप्तशती)
वामनः	काशिका (काशिकावृत्ति)
नागेशः	लघुमञ्जूषा, गुरुमर्मप्रकाशटीका, प्रदीपोद्योतटीका, प्रकाशटीका, परमलघुमञ्जूषा, परमार्थसारविवरणम्, प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः, बृहन्मञ्जूषा, बृहच्छब्देन्दुशेखरः, लघुशब्देन्दुशेखरः, वृत्तिसंग्रहः, वेदान्तसूत्रवृत्तिः, सांख्यसूत्रवृत्तिः, योगसत्रवत्तिः प्रभतयः ।

teachinns.com Text with Technology

30) तैत्तिरीयब्राह्मणस्य प्रथमे काण्डे के द्वे वर्णिते –

१) उपहोमः २) अग्निहोत्रम् ३) अग्न्याधानम् ४) गवामयनम्

अधोलिखितेषु समुचितमुत्तरं चिनुत –

1) २) एवं ३)

2) १) एवं ४)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं २)

उत्तरम् - 3) ३) एवं ४) ।

कृष्णयजुर्वेदस्य गुरुत्वपूर्णं ब्राह्मणं तैत्तिरीयब्राह्मणम् । तैत्तिरीयब्राह्मणे त्रीणि काण्डानि सन्ति । तत्र प्रथमकाण्डस्य विषयवस्तु अस्ति अग्न्याधानः – गवामयणः – वाजपेयः – राजसूययज्ञः – सोमयागः – नक्षत्रेष्टि यागानां वर्णना परिलक्ष्यन्ते । द्वितीयकाण्डस्य विषयवस्तु – अग्निहोत्रम्, सौत्रायणी प्रभृतीनां विवरणं विद्यते । तृतीयकाण्डस्य विषयवस्तु – अश्वमेधयागस्य वर्णना ।

31) अनुकरणसिद्धान्तस्य समर्थकः मुख्यतया अस्ति –

१) अरस्तू

२) लाँन्जानस

३) क्रोचे

४) प्लेटो

उत्तरम् – १) अरस्तू ।

अनुकरणसिद्धान्तस्य समर्थकः मुख्यतया अस्ति – अरस्तू । पाश्चात्यकाव्यशास्त्रेषु अन्यतमविद्वान्रूपेण अरस्तूः विराजितः । अरिस्टटलस्य (अरस्तूः) काव्यविषयकमूलतत्त्वं भवति अनुकरणसिद्धान्तः । तेनोक्तम् शिल्पकार्यादपरं शिल्पकार्यं भिन्नं भवति त्रिविधकारणत्वात् ।

32) पूर्ववर्तिन आचार्यस्य प्राथम्येन कालक्रमानुसारमुचितमुत्तरं निर्दिशत –

१) क्षेमेन्द्रः २) अभिनवगुप्तः ३) भरतः ४) रुय्यकः

एषु क्रमं चिनुत –

1) ४) ३) २) १)

2) ३) २) १) ४)

3) १) ४) २) ३)

4) २) ४) ३) १)

उत्तरम् – 2) ३) २) १) ४)

पूर्ववर्तिन आचार्यस्य प्राथम्येन कालक्रमानुसारं आचार्यभरतमुनिः, अभिनवगुप्तः, क्षेमेन्द्रः, रुय्यकः च ।

33) महाकविकालिदासस्य प्रसिद्धौ कस्यालंकारस्योदाहरणरूपेण उपयोगः क्रियते –

१) उपमालंकारस्य

२) उत्प्रेक्षालंकारस्य

३) समासोक्त्यलंकारस्य

४) अतिशयोक्त्यलंकारस्य

उत्तरम् – १) उपमालंकारस्य ।

संस्कृतसाहित्यस्य अन्यतमः श्रेष्ठप्रतिभाधरः कविः आसीत् कालिदासः । अलंकारेषु तस्य प्रियः अलंकारः अस्ति उपमालंकारः । अतः तस्य रचनायाम् उपमालंकारस्य प्रभावः परिदृश्यते । तथाहि उक्तम् – "उपमा कालिदासस्य" ।

34) सोऽर्थस्तद्व्यक्तिसामर्थ्ययोगी – अत्र सः पदस्य क आशयः –

१) शब्दः

२) व्यंग्यः

३) लक्ष्यः

४) वाच्यः ।

उत्तरम् – २) व्यंग्यः ।

सोऽर्थस्तद्व्यक्तिसामर्थ्ययोगी – इत्यत्र 'सः' इत्यनेन व्यंग्यार्थस्य बोधो जायते । सः भवति काव्ये गूढः अर्थः । कुत्रापि व्यंग्यं ध्वनिरूपेण, कुत्रापि उत्तमकाव्यरूपेण परिचितम् ।

35) भोजप्रबन्धानुसारं शिलालेख-लिपिवाचनं कथ्यते –

१) लिपिपरीक्षा

२) शिलापरीक्षा

३) जतुपरीक्षा

४) पाण्डुपरीक्षा

उत्तरम् – ३) जतुपरीक्षा ।

भोजप्रबन्धानुसारं शिलालेख-लिपिवाचनं जतुपरीक्षा ।

36) ननु तन्तुसम्बन्धः इव तुर्यादिसम्बन्धोऽपि पटस्य विद्यते, तन्तुष्वेव पटः समवेतो जायते, न तुर्यादिषु ? सत्यम्, द्विविधः सम्बन्धः संयोगः समवायश्चेति । तत्रायुतसिद्धयोः सम्बन्धः समवायः, अन्वयोस्तु संयोग एव ।

अत्र उचितमुत्तरं चिनुत –

१) तन्तुः पटस्य समवायिकारणम्, अयुतसिद्धत्वात् ।

२) न तन्तुः पटस्य समवायिकारणम्, अयुतसिद्धत्वात् ।

३) तन्तुः पटस्य असमवायिकारणम्, अयुतसिद्धत्वात् ।

४) तुर्यादि पटस्य समवायिकारणम्, अयुतसिद्धत्वात् ।

उत्तरम् – १) तन्तुः पटस्य समवायिकारणम्, अयुतसिद्धत्वात् ।

तर्कभाषानुसारं समवायिकारणं भवति – 'तत्र यत्समवेतं कार्यमुत्पद्यते तत्समवायिकारणम्' । यतस्तन्तुष्वेव पटः समवेतो जायते न तुर्यादिषु । सम्बन्धः द्विविधः – संयोगः समवायश्चेति । अयुतसिद्धः सम्बन्धः अस्ति – ययोः द्वयोर्मध्ये एकमविनश्यद् अपराश्रितमेवाव तिष्ठते तावयुतसिद्धौ । अतः अत्र तन्तु पटस्य समवायिकारणम्, अयुतसिद्धत्वात् ।

37) ससायणभाष्यग्वेदसंहितां सम्पाद्य तस्याः प्रकाशनकार्यं प्रथमं केन वैदेशिकेन कृतमस्ति –

१) मैक्समूलरेण

२) वेबरेण

३) जैकोवीमहोदयेन

४) विन्टरनित्जमहोदयेन ।

उत्तरम् – १) मैक्समूलरेण ।

ऋग्वेदसंहितायाः उपरि आचार्यसायणस्य भाष्यकार्यस्य प्रथमं प्रकाशनं कृतमस्ति मैक्समूलरमहोदयेन । सः इतिहासः भाषासाहित्यञ्च अवलम्ब्य वेदस्य कालनिर्णयं कृतवान् । रोमकलिप्या तेन ऋग्वेदस्य अनुवादकार्यं कृतम् ।

38) अलोऽन्त्यात् पूर्ववर्णस्य का संज्ञा भवति –

१) निष्ठा

२) उपधा

३) गति

४) संहिता ।

उत्तरम् - २) उपधा ।

अलोऽन्त्यात् पूर्ववर्णस्य उपधासंज्ञा भवति । उदाहरणं खलु 'मनस्' इत्यस्य 'अस्' इत्यस्य अ-कारस्य उपधासंज्ञा भवति । सूत्रं भवति – 'अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा' ।

39) 'यदङ्ग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि ।
तवेत्तत् सत्यमङ्गिरः ॥'
अत्र अङ्ग इति कस्मिन्नर्थे प्रयुक्तोऽयं शब्दः ? सायणदिशा निर्दिश्यताम् –
१) अभिमुखीकरणार्थे
२) शरीरार्थे
३) अवयवार्थे
४) विषयार्थे ।
उत्तरम् - १) अभिमुखीकरणार्थे ।
'यदङ्ग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि ।
तवेत्तत् सत्यमङ्गिरः ॥' – मन्त्रोऽयम् ऋग्वेदस्य प्रथममण्डलान्तर्गतस्य अग्निसूक्तस्य षष्ठसंख्यकः मन्त्रः । अग्नेः वैशिष्ट्यं प्रस्तौति मन्त्रेऽस्मिन् भगवान् भेदः यदङ्गेति । अङ्ग इत्यभिमुखीकरणार्थो निपातः ।

40) 'इह पुष्यमित्रं याजयामः' इत्ययं वाक्यांशः कस्य आचार्यस्य कालनिर्धारणाय विद्वद्भिः उपयुज्यते –
१) पतञ्जलेः
२) कात्यायनस्य
३) पाणिनेः
४) भर्तृहरेः ।
उत्तरम् – १) पतञ्जलेः ।
महाभाष्यकारस्य पतञ्जलेः कालविषये अनेकाः आलोचनाः विद्यन्ते । तथापि केषाञ्चित् पण्डितानां मतमनुसृत्य पतञ्जलेः कालः ख्रीष्टपूर्वः द्वितीयशतकम् । अस्मिन् विषये अनेकाः युक्तयः विराजन्ते –

i. कथितोऽस्ति यत् सः राजापुष्यमित्रस्य घनिष्ठः आसीत् – 'इह पुष्यमित्रं याजयामः' । उदाहरणेनानेन तस्य कालोऽनुमीयते ।
ii. अनुरूपभावेन 'अरुणद्यवनः साकेतम्', 'अरुणद्यवनोमध्यमिकाम्' च इत्यनेनापि तस्य कालोऽनुमीयते ।

teachinns.com Text with Technology

41) स्थूलोऽहम्, कृशोऽहम् इत्यत्र शाङ्करभाष्यानुसारम् भवति –

१) विकारः

२) अपवादः

३) अध्यासः

४) परिणामः ।

उत्तरम् - ३) अध्यासः ।

स्थूलोऽहम्, कृशोऽहम् इत्यत्र शाङ्करभाष्यानुसारम् भवति अध्यासः । अध्यासस्य लक्षणं भवति – 'स्मृतिरूपः परत्र पूर्वदृष्टावभासः ।' अध्यासो नाम अतस्मिंस्तद्बुद्धिः इति । आत्मन्यध्यासति तथा देहधर्मान् स्थूलोऽहम्, कृशोऽहम्, गौरोऽहम्, तिष्ठामि, गच्छामि ।

42) वैदिकसाहित्ये अधोलिखितानां सुनिश्चितक्रमो लेख्यः –

१) ब्राह्मणम् २) उपनिषद् ३) शुक्लयजुर्वेदः ४) सूत्रसाहित्यम् ।

अधोलिखितेषु उचितक्रमं चिनुत –

1) २) १) ४) ३)

2) ३) १) २) ४)

3) १) २) ३) ४)

4) ४) १) २) ३)

उत्तरम् – 2) ३) १) २) ४)

वैदिकसाहित्ये सुनिश्चितकालक्रमोऽस्ति - शुक्लयजुर्वेदः, ब्राह्मणम्, उपनिषद्, सूत्रसाहित्यम् ।

Text with Technology

43) "आत्मा बुद्ध्या समेत्यर्थान् मनो युङ्क्ते विवक्षया ।
मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥"

उपर्युक्तेन श्लोकेन उपदिश्यते –

१) वर्णोत्पत्तिप्रक्रिया

२) वर्णानां स्थानम्

३) वर्णानां प्रयत्नः

४) वर्णानाम् उच्चारणकालः ।

उत्तरम् – १) वर्णोत्पत्तिप्रक्रिया ।

"आत्मा बुद्ध्या समेत्यर्थान् मनो युङ्क्ते विवक्षया ।
मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥" इति पङ्क्त्या वर्णोत्पत्तिप्रक्रिया उपदिश्यते ।

44) "क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः" – इति कथनमस्ति –

१) सांख्यदर्शने

२) योगदर्शने

३) मीमांसादर्शने

४) वैशेषिकदर्शने ।

उत्तरम् - २) योगदर्शने ।

"क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः" – इति कथनमस्ति योगदर्शने । अत्र क्लेशाः अविद्यादयः प्रपञ्च, कर्माणि कुशलाकुशलानि (धर्माधर्मौ), यथा फलम् विपाकः, फलानुकुलाः संस्कार-आशयाः एभिः दोषैः मुक्तपुरुषः एव ईश्वरः ।

45) (A) स किंसखा साधु न शास्ति यो नृपम् । इयं पंक्तिः भारवेः किरातार्जुनीयादुद्धृतोऽस्ति ।

(R) वनेचरः युधिष्ठिरं प्रति दुर्योधनस्य सत्यं वृत्तान्तमवबोधयितुं वदति ।

अधोलिखितेषु उचितं कारणं लिखित –

१) (A) कथनं मित्रस्य साधुशीलतां प्रमाणीकरोति ।

(R) कथनं वनेचरस्य स्वामिनः वञ्चनां निषेधयति ।

२) (A) कथने नृपस्य स्वरूपं वर्णितमस्ति ।

(R) कथने दुर्योधनं प्रति वनेचरस्य सहृदयता ज्ञायते ।

३) (A) कथने सह पदेन वनेचरः, नृपं पदेन सुयोधनं कथितमस्ति ।

(R) कथनेन सुयोधनं प्रति सेवाभावोऽस्ति ।

४) (A) कथने सखा वनेचर अस्ति ।

(R) वनेचरः युधिष्ठिरं स्वयं वृत्तान्तं न कथयति ।

उत्तरम् – १) (A) कथनं मित्रस्य साधुशीलतां प्रमाणीकरोति ।

(R) कथनं वनेचरस्य स्वामिनः वञ्चनां निषेधयति ।

'स किंसखा साधु न शास्ति यो नृपम्' – इति वनेचरवचनेन युधिष्ठिरं प्रति दुर्योधनस्य राज्यशासनवृत्तान्तम् प्रतिपादितम् । अनेन कथनेन वनेचरस्य साधुशीलतां प्रकाशयति अपि च तस्य स्वामिनं प्रति वञ्चनां निषेधयति ।

46) वेदान्तसारानुसारं तत्त्वमसि इत्यत्र अखण्डार्थबोधकसम्बन्धः कतिविधः –

१) चतुर्विधः

२) त्रिविधः

३) द्विविधः

४) पञ्चविधः

उत्तरम् - २) त्रिविधः ।

वेदान्तसारानुसारं 'तत्त्वमसि' इत्यत्र अखण्डार्थबोधकसम्बन्धः त्रिविधः । यथा – पदयोः सामानाधिकरण्यम्, पदार्थयोः विशेषणविशेष्यभावः, प्रत्यगात्मपदार्थयोर्लक्ष्यलक्षणभावश्चेति । तदुक्तं –

"सामानाधिकरण्यं च विशेषणविशेष्यता ।
लक्षलक्षणसम्बन्धः पदार्थप्रत्यगात्मनाम् ॥"

47) पैलः इति पदं विद्यते –

१) गणविशेषस्यादिमः शब्दः २) पैले भवाः ३) पीलया गोत्रापत्यम् ४) पैलस्य इयम्

अधोलिखितेषु समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) ३) एवं ४)

3) १) एवं ३)

4) २) एवं ४)

उत्तरम् - 3) १) एवं ३)

पैलः इति पदं विद्यते – क. गणविशेषस्यादिमः शब्दः । ख. पीलया गोत्रापत्यम् ।

48) महाभारताश्रितं भासविरचितं ग्रन्थद्वयं किमस्ति –

१) अभिज्ञानशकुन्तलम् २) उरुभङ्गम् ३) स्वप्नवासवदत्तम् ४) दूतघटोत्कचम्

अधस्तनेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं ४)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) २) एवं ४)

उत्तरम् - 4) २) एवं ४)

भासः	कर्णभारम्, दूतवाक्यम्, दूतघटोत्कचम्, मध्यमव्यायोगम्, उरुभङ्गम्, पञ्चरात्रम्, बालचरितम्

49) ऋग्वेदस्य वरुणसूक्ते (१.२५) कियन्ते मन्त्राः सन्ति –

१) दश

२) द्वादश

३) एकविंशतिः

४) द्वाविंशतिः

उत्तरम् - ३) एकविंशतिः

ऋग्वेदस्य प्रथममण्डलस्य पञ्चविंशतिसंख्यकं (१.२५) सूक्तमस्ति वरुणसूक्तम् । वरुणसूक्तविषये १२ सूक्तानि प्रसिद्धानि । अस्य सूक्तस्य मन्त्रसंख्या एकविंशतिः ।

50) अधोऽङ्कितेषु केन सह कस्य सम्बन्धः –

a) माध्यमिकाः १) बाह्यार्थशून्यम्

b) योगाचाराः २) बाह्यार्थप्रत्यक्षम्

c) सौत्रान्त्रिकाः ३) सर्वं शून्यम्

d) वैभाषिकाः ४) बाह्यार्थानुमेयम्

समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) a) – ३), b) – १), c) – ४), d) – २)

2) a) – १), b) – २), c) – ३), d) – ४)

3) a) – ४), b) – ३), c) – २), d) – १)

4) a) – ३), b) – २), c) – ४), d) – १)

उत्तरम् – 1) a) – ३), b) – १), c) – ४), d) – २)

माध्यमिकाः	सर्वं शून्यम्
योगाचाराः	बाह्यार्थशून्यम्
सौत्रान्त्रिकाः	बाह्यार्थानुमेयम्
वैभाषिकाः	बाह्यार्थप्रत्यक्षम्

teachinns.com Text with Technology

51) याज्ञवल्क्यस्मृतौ व्यवहाराध्यायस्य विशेषोऽस्ति –

१) ऋणादानप्रकरणम् २) दानप्रकरणम् ३) गृहस्थधर्मप्रकरणम् ४) साक्षिप्रकरणम्

अधस्तनेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) १) एवं ४)

3) २) एवं ४)

4) ३) एवं २)

उत्तरम् - 2) १) एवं ४)

याज्ञवल्क्यस्मृतौ व्यवहाराध्यायस्य विशेषोऽस्ति – ऋणादानप्रकरणम्, साक्षिप्रकरणम् च । अपि च साधारणव्यवहारमातृकाप्रकरणम्, असाधारणमातृकाप्रकरणम्, विचारे प्रमाणम्, वृद्धेः परिमापः, उपनिधिप्रकरणम्, दायभागप्रकरणम्, स्त्रीधनम्, सीमाविवादप्रकरणम्, वेतनादानप्रकरणम्, वाक्पारुष्यम्, दण्डपारुष्यम् प्रभृतयः ।

52) वैशेषिकदर्शनानुसारं सप्तपदार्थेषु न गण्येते –

१) पुरुषः २) विशेषः ३) गुणः ४) अहंकारः

समुचितं विकल्पमात्रं चिनुत –

1) १) एवं ३)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं ४)

उत्तरम् - 4) १) एवं ४)

वैशेषिकदर्शनानुसारं पदार्थाः सप्त – द्रव्यम्, गुणः, कर्म, सामान्यम्, विशेषः, समवायः, अभावश्च ।

53) रामायणस्य बालकाण्डस्य सर्गानुसारम् उपाख्यानानां समुचितः क्रमोऽस्ति –

१) शुनःशेपाख्यानम् – ऋष्यशृङ्गाख्यानम् – क्रोञ्चबधाख्यानम् – अहल्याद्वाराख्यानम्

२) क्रोञ्चबधाख्यानम् – ऋष्यशृङ्गाख्यानम् – अहल्याद्वाराख्यानम् – शुनःशेपाख्यानम्

३) क्रोञ्चबधाख्यानम् – शुनःशेपाख्यानम् - अहल्याद्वाराख्यानम् - ऋष्यशृङ्गाख्यानम्

४) ऋष्यशृङ्गाख्यानम् – शुनःशेपाख्यानम् –अहल्याद्वाराख्यानम् - क्रोञ्चबधाख्यानम्

उत्तरम् – २) क्रोञ्चबधाख्यानम् – ऋष्यशृङ्गाख्यानम् – अहल्याद्वाराख्यानम् – शुनःशेपाख्यानम्

रामायणस्य बालकाण्डस्य सर्गानुसारम् उपाख्यानानां समुचितः क्रमोऽस्ति - क्रोञ्चबधाख्यानम् – ऋष्यशृङ्गाख्यानम् – अहल्याद्वाराख्यानम् – शुनःशेपाख्यानम् ।

54) आर्हतदर्शनानुसारं सप्तभङ्गीनयः कुत्र न स्वीकृतोऽस्ति –

१) स्यादस्ति च नास्ति

२) स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः

३) स्यादस्ति च वक्तव्यः

४) स्यान्नास्ति चावक्तव्यः

उत्तरम् - ३) स्यादस्ति च वक्तव्यः ।

जैनदर्शनस्य गुरुत्वपूर्णतत्त्वं भवति सप्तभङ्गिनयः - स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्ति च नास्ति च, स्याद्वक्तव्यः, स्यादस्ति चावक्तव्यः, स्यान्नास्ति चावक्तव्यः, स्यादस्ति च नास्ति चावक्तव्यः ।

55) पाणिनीयशिक्षानुसारं लृकारस्य भेदाः सम्भवन्ति –

१) ह्रस्वदीर्घौ

२) दीर्घप्लुतौ

३) ह्रस्वप्लुतौ

४) ह्रस्वदीर्घप्लुताः

उत्तरम् - ३) ह्रस्वप्लुतौ ।

पाणिनीयशिक्षानुसारं लृकारस्य भेदाः - ह्रस्वप्लुतौ । तथाहि उच्यते –

'अनुस्वारो विसर्गश्च क ≻पौ चापि पराश्रितौ ।
दुःस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो लृकारः प्लुत एव च ॥'

56) कथनद्वयमधोलिखितम् – एकम् (A) इति अतिकथनम् अपरञ्च (R) इति कारणम्

अतिकथनम् (A): वाल्मीकेः रामः सीतावियोगे कारुण्य-आनृशंस्य-शोके चतुर्मुखी-सन्ताप्तो भवति ।

कारणम् (R): सर्वेऽपि पुरुषा भार्या-वियोगे सन्तप्ताः भवन्ति ।

उपर्युक्तानुसारं समीचीनं विकल्पं चिनुत –

१) (A) तथा (R) उभौ अपि सत्यम् । (R) इति समुचितम् (A) कारणमस्ति इत्यस्य ।

२) (A) तथा (R) उभौ अपि सत्यं किन्तु (R) इति समुचितम् (A) कारणं नास्ति इत्यस्य ।

३) (A) इति सत्यम् (R) इति असत्यम्

४) (A) तथा (R) उभौ अपि असत्यम्

उत्तरम् – २) (A) तथा (R) उभौ अपि सत्यं किन्तु (R) इति समुचितम् (A) कारणं नास्ति इत्यस्य ।

वाल्मीकेः रामः सीतावियोगे कारुण्य-आनृशंस्य-शोके चतुर्मुखी-सन्ताप्तो भवति । यतः सर्वेऽपि पुरुषा भार्या-वियोगे सन्तप्ताः भवन्ति । किन्तु रामस्य शोकस्य कारणं सर्वेषां पुरुषाणां वियोगव्यथा न भवति ।

57) सिद्धान्तकौमुदीमाश्रित्य प्रकरणानां समीचीनं क्रमं चिनुत –

१) कारकम्, परस्मैपदपरक्रिया, कृदन्तः, तद्धितम्

२) कारकम्, तद्धितम्, परस्मैपदपरक्रिया, कृदन्तः

३) परस्मैपदपरक्रिया, कृदन्तः, तद्धितम्, कारकम्

४) परस्मैपदपरक्रिया, कारकम्, तद्धितम्, कृदन्तः

उत्तरम् – २) कारकम्, तद्धितम्, परस्मैपदपरक्रिया, कृदन्तः ।

सिद्धान्तकौमुद्यमाश्रित्य प्रकराणां समीचीनं भवन्ति – कारकम्, तद्धितम्, परस्मैपदपरक्रिया, कृदन्तश्चेति । भट्टोजिदीक्षितेन विरचितः सिद्धान्तकौमुदी वैयाकरणसिद्धान्तानां प्रकाशिका सुखवोधिका चास्ति । पूर्वोत्तर-भागद्वयोः विभक्ता इयं सिद्धान्तकौमुदी संज्ञा, सन्धिः, सुवन्त, स्त्रीप्रत्ययः, कारकम्, समासः, तद्धितम्, आत्मनेपद-परस्मैपदप्रक्रिया, कृदन्तादिप्रकरणयुता अध्यायनाध्यपनपरम्परायां मूर्धाभिषिक्ताऽस्ति ।

58) याज्ञवल्क्यस्मृतेः व्यवहाराध्याये प्रकरणानां समुचितम् क्रमोऽस्ति –

१) ऋणादान-उपनिधि-साक्षि-लेख्य-दिव्य-सीमाविवाद-दायविभागप्रकरणम्

२) दिव्य-लेख्य-साक्षि-उपनिधि-ऋणादान-सीमाविवाद- दायविभागप्रकरणम्

३) ऋणादान-उपनिधि-साक्षि-लेख्य-दिव्य-दायविभाग-सीमाविवादप्रकरणम्

४) साक्षि-लेख्य-दिव्य-उपनिधि-ऋणादान-सीमाविवाद-दायविभागप्रकरणम्

उत्तरम् – ३) ऋणादान-उपनिधि-साक्षि-लेख्य-दिव्य-दायविभाग-सीमाविवादप्रकरणम् ।

याज्ञवल्क्यस्मृतेः व्यवहाराध्याये पञ्चविंशतिः प्रकराणि विद्यन्ते । क्रमानुसारेण तानि भवन्ति – साधारणव्यवहारमातृकाप्रकरणम्, असाधारणव्यवहारमातृकाप्रकरणम्, ऋणादान, उपनिधि, साक्षि, लेख्य, दिव्य, दायभाग, सीमाविवाद, स्वामिपालविवाद, अस्वामिविक्रयप्रकरणम्, दत्तप्रदानिक, क्रीतानुशय, संविदव्यतिक्रम, अभ्युपेत्याशुश्रूषा, वेतनादान, दूतसमाह्वय, वाक्पारुष्य, दण्डपारुष्य, साहसप्रकरणम्, विक्रीयसम्प्रदान, सम्भूयसमुत्थान, स्तेय, स्त्रीसंग्रह, प्रकीर्णप्रकरणञ्चेति।

59) निरुक्तकारेण केन क्रमेण पदजातानि वर्णितानि –

१) आख्यातम् २) उपसर्गाः ३) निपाताः ४) नाम

अत्र कः क्रमः? स्पष्टयत –

1) ४) १) २) ३)

2) १) ३) २) ४)

3) २) १) ३) ४)

4) ३) २) ४) १)

उत्तरम् – 1) ४) १) २) ३)

निरुक्तकारस्य यास्काचार्यस्य मतानुसारेण चत्वारि पदानि सन्ति ।तथाहि उच्यते – "चत्वारि पदजातानि" । तानि भवन्ति – नामानि, आख्यातम्, उपसर्गाः, निपाताश्च ।

60) गो + अग्रम् इत्यत्र न सम्भवति –

१) प्रकृतिभावः

२) पररूपम्

३) अवङादेशः

४) संहिताया अभावः

उत्तरम् - ४) संहिताया अभावः

'गो + अग्रम्' - इत्यत्र संहितायाः अभावः न सम्भवति । अच् सन्ध्यान्तर्गतः 'सर्वत्र विभाषा गोः' इति सूत्रेण 'गो + अग्रम् = गो अग्रम्/ गोऽग्रम् इति सिद्धम् भवति । अस्मिन् प्रसङ्गे वरदराजः उक्तवान् –'लोके वेदे चैङन्तस्य गोरति वा प्रकृतिभावः पदान्ते' ।

61) हरी + एतौ इत्यत्र भवतः –

१) यण्-सन्धिः २) पररूपम् ३) प्रगृह्यसंज्ञा ४) प्रकृतिभावः

अधोलिखितेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं ४)

उत्तरम् - 3) ३) एवं ४) ।

'हरी एतौ' इत्यत्र भवतः प्रगृह्यसंज्ञा प्रकृतिभावश्च । प्रगृह्यसंज्ञाविषये सूत्रमस्ति यत् – 'ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम्' इति । अस्मिन् विषये वरदराजेन उक्तम् – 'ईदूदेन्तं द्विवचनं प्रगृह्यं स्यात्' । यथा – हरी + एतौ = हरी एतौ, विष्णु + इमौ = विष्णु इमौ ।

62) कल्पसाहित्ये गण्यते –

१) गौतमधर्मसूत्रम् २) वाजसनेयिप्रातिशाख्यम् ३) मानवशुल्वसूत्रम् ४) निघण्टुः

अधोलिखितेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) ३) एवं ४)

3) १) एवं ३)

4) २) एवं ४)

उत्तरम् – 3) १) एवं ३) ।

यस्मिन् ग्रन्थे यागयज्ञः कल्पितः तथा च समर्थितः तदेव कल्पशास्त्रम् नाम्नाभिधीयते । कल्पशास्त्रं चतुर्विधम् – श्रौतसूत्रम्, धर्मसूत्रम्, गृह्यसूत्रम्, शूल्वसूत्रञ्चेति । यजुर्वेदस्य शूल्वसूत्राणि – कृष्णयजुर्वेदस्य वौधायनः, आपस्तम्वः, वाधूलः, हिरण्यकेशी, काठकः, मानकः, वराहः प्रभृतयः । शुक्लयजुर्वेदस्य कात्यायनशूल्वसूत्रम् ।

63) अधोङ्कितेषु योगसूत्रानुसारं योगाङ्गेषु गण्यते –

१) स्वाध्यायः २) निरुक्तम् ३) प्रत्यक्षम् ४) समाधिः

समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं ४)

2) १) एवं २)

3) १) एवं ३)

4) २) एवं ४)

उत्तरम् – 1) १) एवं ४)

योगसूत्रानुसारं अष्टयोगाङ्गानां नामानि भवन्ति – यमः, नियमः, आसनम्, प्राणायाम्, प्रत्याहारः, धारणा, ध्यानम्, समाधयश्च। यमाः भवन्ति – अहिंसा, सत्यम्, अस्तेयम्, ब्रह्मचर्यम्, अपरिग्रहशेति। तत्र नियमाः सन्ति – शौचः, सन्तोषः, तपः, स्वध्यायः, ईश्वरप्रणिधानम् च।

64) पाणिनीयशिक्षानुसारं शम्भुमते मताः वर्णाः सन्ति –

१) ६१ २) ६२ ३) ६३ ४) ६४

अधलिखितेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं ४)

उत्तरम् - 3) ३) एवं ४)।

पाणिनीयशिक्षानुसारं शम्भुमते मताः वर्णाः सन्ति त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा। तथा हि उच्यते – "त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा वर्णाः शम्भुमते मताः। प्राकृते संस्कृते चापि स्वयं प्रोक्ताः स्वयम्भूवा॥"

65) ब्रह्म भूमौ शय्या जटाऽजिनधारणमग्निहोत्राभिषेको देवतापित्रतिथिपूजा वन्यश्चाहार इति कौटिलीयमते कस्य धर्मोऽस्ति –

१) ब्रह्मचारिणः

२) गृहस्थस्य

३) वानप्रस्थस्य

४) परिव्राजकस्य

उत्तरम् - ३) वानप्रस्थस्य।

आचार्यः कौटिल्यः ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्य-शूद्र-ब्रह्मचारिण-गार्हस्थ-वानप्रस्थ-परिव्राजक प्रभृतीनां स्वधर्मानाम् उल्लेखप्रसङ्गे वानप्रस्थस्य स्वधर्मविषये उक्तम् – "ब्रह्मचर्यं भूमौशय्या जटाऽजिनधारणमग्नि होत्राभिषेकौ देवतापित्रातिथिपूजा वन्यश्चाहारः।"

66) आधिदैविकदुःखेषु गण्येते –

१) झञ्झावातः २) अश्वघातः ३) पशावाघातः ४) भूकम्पः

अत्र समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं ३)

2) १) एवं ४)

3) ३) एवं ४)

4) २) एवं ३)

उत्तरम् - 2) १) एवं ४) ।

सांख्यदर्शानुसारं दुःखं त्रिविधम् – 'आध्यात्मिकम्-आधिभौतिकम्-आधिदैविकञ्चेति । तत्र दैवमधिकृत्यं दुःखं भवति आधिदैवकं दुःखम्। तानि एव दुःखानि भवन्ति – जलजम्, आकाशम्, प्राकृतिकं चेति ।

67) नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
दैवीं सरस्वतीं चैव ततो जटमुदीरयेत् ॥

उपर्युक्तश्लोकेन सम्बन्धोऽस्ति –

१) वाल्मीकिरामायणस्य

२) महाभारतस्य

३) जयपुराणस्य

४) भारतविजयस्य

उत्तरम् - २) महाभारतस्य ।

महाभारतस्य नामकरणविषये इदं उक्तं भवति । सर्वे भारतीया विद्वांसो मन्यते यत् महाभारतं प्राग् जयनाम्ना प्रसिद्धमस्ति । अतः महाभारतस्य जयशब्दव्यवहार्यता- माह – "नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
दैवीं सरस्वतीं चैव ततो जटमुदीरयेत् ॥"

teachinns.com with Technology

68) अधोलिखितानां ग्रन्थानां रचनाकालदृष्ट्या समुचितं क्रमं चिनुत –

१) काशिका, वाक्यपदीयम्, सारस्वतव्याकरणम्, प्रदीपः

२) वाक्यपदीयम्, काशिका, सारस्वतव्याकरणम्, प्रदीपः

३) वाक्यपदीयम्, काशिका, प्रदीपः, सारस्वतव्याकरणम्

४) वाक्यपदीयम्, प्रदीपः, काशिका, सारस्वतव्याकरणम्

उत्तरम् – ३) वाक्यपदीयम्, काशिका, प्रदीपः, सारस्वतव्याकरणम् ।

पाणिनीय-सम्प्रदायेषु अन्यतमो वैयाकरणो भवति भर्तृहरिः । सः काश्मीरीयासीत् । भर्तृहरेः समयकालः आसीत् ४०० ख्रीष्टाब्दतः ४५० ख्रीष्टाब्दपर्यन्तम् । तस्य रचनासम्भारोऽस्ति महाभाष्यदीपिका, वाक्यपदीयम्(काण्डत्रयम्), वाक्यपदीयवृत्तिः(प्रथम-द्वितीयकाण्डयोः), शतकत्रयम्, भागवृत्तिः, जैमिनीयमीमांसावृत्तिः, भट्टिकाव्यञ्च ।

कैयट	प्रदीपटीका
नरेन्द्राचार्यः	सारस्वतव्याकरणम् (सूत्रसप्तशती)
वामनः	काशिका (काशिकावृत्ति)

69) अधोलिखितेषु केन सह कस्य सम्बन्धः –

a) आख्यातम् १) अदः

b) नाम २) भवति

c) निपातः ३) परि

d) उपसर्गः ४) नु

समुचितां तालिकां चिनुत –

1) a) – ३), b) – २), c) – १), d) – ४)

2) a) – १), b) – ३), c) – २), d) – ४)

3) a) – ४), b) – ३), c) – १), d) – २)

4) a) – २), b) – १), c) – ४), d) – ३)

उत्तरम् – 4) a) – २), b) – १), c) – ४), d) – ३)

निरुक्तानुसारं चत्वारि पदानि सन्ति - नामानि आख्याताम् उपसर्गाः निपाताश्च । तत्र नामविषये उदाहरणं खलु व्रज्या, पक्तिः, रामः प्रभृतयः । 'अदः' इति सर्वनामशब्दः नामपदेन बोध्यते । आख्यातस्य उदाहरणं खलु – भवति । आख्यातस्य चत्वारः अर्थाः सन्ति – भावः कालः कारकं संख्या च । उपसर्गस्य उदाहरणं भवति – आ, प्र, परा, अभि, अति, सु, निः, दुः, अव, अनु, अपि, उप, परि, अधि प्रभृतयः । निपाताः उपमार्थे, कर्मोपसंग्रहार्थे, पादपूरणार्थे प्रयुज्यन्ते । उपमार्थे निपाताः भवन्ति – इव, चित्, न, नु इति ।

teachinns.com Text with Technology

70) 'यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेताम्' अस्मिन् मन्त्रांशे 'शुष्मात्' पदस्य अर्थो निर्धार्यताम् –

१) बलात् २) पूजनात् ३) पराक्रमात् ४) शस्त्रात्

अत्रोचितमुत्तरं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) ३) एवं ४)

3) १) एवं ४)

4) १) एवं ३)

उत्तरम् - 4) १) एवं ३)

'यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेताम्' अस्मिन् मन्त्रांशे 'शुष्मात्' पदस्य अर्थः इन्द्रदेवस्य बलात् पराक्रमात् वा स्वीक्रियते ।

71) दीप्त्या च धैर्येण च यो रराज बालो रविर्भूमिमिवावतीर्णः ।
तथातिदीप्तोऽपि निरीक्ष्यमाणि जहार चक्षूंषि यथा शशाङ्कः ॥
श्लोकेऽस्मिन् किं छन्दः कश्चात्र अलंकारः –

१) मालिनीवृत्तम्, परिकरालङ्कारः

२) आर्यावृत्तम्, उत्प्रेक्षालङ्कारः

३) उपजातिवृत्तम्, उपमालङ्कारः

४) वंशस्थवृत्तम्, रूपकालङ्कारः

उत्तरम् - ३) उपजातिवृत्तम्, उपमालङ्कारः ।

उपजातिवृत्तस्य लक्षणं - 'अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीया वुपजातयस्ताः ।'

उपमालक्षणं – 'साधर्म्यमुपमा भेदे ।'

72) जैनमतानुसारं सप्ततत्त्वानां समुचितः क्रमोऽस्ति –

१) आस्रवः, संवरः, बन्धः, निर्जरा, जीवः, अजीवः, मोक्षः

२) बन्धः, आस्रवः, संवरः, निर्जरा, जीवः, अजीवः, मोक्षः

३) जीवः, अजीवः, आस्रवः, बन्धः, संवरः, निर्जरा, मोक्षः

४) बन्धः, जीवः, अजीवः, आस्रवः, संवरः, निर्जरा, मोक्षः

उत्तरम् – ३) जीवः, अजीवः, आस्रवः, बन्धः, संवरः, निर्जरा, मोक्षः

जैनमते सप्ततत्त्वानि - जीवः, अजीवः, आस्रवः, बन्धः, संवरः, निर्जरा, मोक्षः च ।

73) अधोलिखितेषु केन सह कस्य सम्बन्धः –

a) द्यूतक्रीडा १) भीष्मपर्व

b) गीता-उपदेशः २) महाप्रस्थानिकपर्व

c) अभिमन्यु-बधः ३) सभापर्व

d) पाण्डवानां हिमालययात्रा ४) द्रोणपर्व

समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) a) – १), b) – ४), c) – ३), d) – २)

2) a) – ३), b) – १), c) – २), d) – ४)

3) a) – ४), b) – २), c) – ३), d) – १)

4) a) – ३), b) – १), c) – ४), d) – २)

उत्तरम् - 4) a) – ३), b) – १), c) – ४), d) – २)

द्यूतक्रीडा, राजसूययज्ञः, शिशुपालबधम्, भीमस्य प्रतिज्ञा प्रभृतयः	सभापर्व
गीता-उपदेशः, युद्धस्य प्रारम्भः, भीष्मस्य सेनापतित्ववरणम्, भीष्मस्य प्रतिज्ञा प्रभृतयः	भीष्मपर्व
अभिमन्यु-बधम्, द्रोणस्य सेनापतित्ववरणम्, जयद्रथबधम्, घटोत्कचबधम्, द्रोणबधम् प्रभृतयः	द्रोणपर्व
पाण्डवाणां हिमालययात्रा	महाप्रस्थानिकपर्व

teachinns.com Text with Technology

74) ऐतरेयब्राह्मणग्रन्थानुसारेण शुनःशेपस्य पितुर्नाम किमासीत् –

१) कुक्षीवान्

२) ऐतरेयः

३) अजीगर्तः

४) महीदासः

उत्तरम् - ३) अजीगर्तः ।

ऋग्वेदस्य ऐतरेयब्राह्मणे अजीगर्तस्य त्रयः पुत्राः आसन् – शुनःपुच्छः, शुनःशेपः, शुनःलाङ्गुलः च ।

75) नाट्यशास्त्रे विश्वकर्मणा प्रेक्षागृहस्य त्रैविध्ये वर्णितम् –

१) विकृष्टम् २) त्र्यस्रम् ३) चतुरस्रम् ४) अष्टास्रम्

उपर्युक्तेषु समीचीनमुत्तरं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) १) एवं ४)

3) २) एवं ४)

4) ३) एवं ४)

उत्तरम् – 1) १) एवं २)

भरतप्रणीते नाट्यशास्त्रे द्वितीये अध्याये प्रेक्षागृहस्य वर्णना प्राप्यते । तत्र विश्वकर्मणा निर्मितस्य प्रेक्षागृहस्य द्वैविध्यं वर्णितम् – विकृष्टम् त्र्यस्रम् च । इमानि प्रेक्षागृहानि अथवा नाट्यशालाः त्रिविधाः सन्ति – १. विकृष्टम् २. चतुरस्रम् ३. त्र्यस्रम् ।

76) कौटिलीयमते प्रव्रज्यप्रत्यवसितः प्रज्ञाशौचयुक्तः गूढपुरुषोऽस्ति –

१) कापटिकः

२) गृहपतिकः

३) वैदेहकः

४) उदास्थितः

उत्तरम् - ४) उदास्थितः

कौटिलस्य अर्थशास्त्रे पञ्च गूढपुरुषाः विद्यन्ते । कापटिकः, उदास्थितः, गृहपतिः, वैदेहकः, तापसव्यञ्जनश्च । एतेषु प्रव्रज्याप्रत्यवसितः प्रज्ञाशौचयुक्त उदास्थितः ।

77) मृगाक्षी-शब्दे विद्यमानः मृग इति शब्दः उदाहरणं विद्यते –

१) अर्थादेशस्य

२) अर्थविस्तारस्य

३) अर्थसङ्कोचस्य

४) अर्थागमस्य

उत्तरम् - ३) अर्थसङ्कोचस्य

अर्थविकाशस्य अर्थपरिवर्तनस्य वा तिस्रः दिशः स्वीकुर्वन्ति भाषावैज्ञानिकाः । १. अर्थविस्तारः २. अर्थसंकोचः ३. अर्थादेशश्च । अत्र मृग अर्थसंकोचस्य उदाहरणम् ।

78) कथनद्वयम् अधोलिखितम् – तत्र एकम् (A) अतिकथनम् अपरञ्च (R) तस्य कारणम् इति ।

अतिकथनम् (A) एकनववर्षीयस्य प्रणवस्य प्रपौत्रः ओङ्कारः । ओङ्कारस्य युवापत्यसंज्ञा भवति ।
कारणम् (R) जीवति तु वंश्ये युवा इति विधानात् ।
उपर्युक्तम् अतिकथन - कारणमाश्रित्य समुचितं विकल्पं चिनुत –

१) (A) तथा (R) उभं सत्यमस्ति । (A) इत्यस्य (R) उचितं कारणमस्ति ।
२) (A) तथा (R) उभावपि असमीचीनम्
३) (A) तथा (R) उभावपि समीचीनम्, परं (A) इत्यस्य (R) इति समुचितं कारणं नास्ति ।
४) (A) इति असमीचीनं परं (R) इति समीचीनम्

उत्तरम् – १) (A) तथा (R) उभं सत्यमस्ति । (A) इत्यस्य (R) उचितं कारणमस्ति ।
एकनववर्षीयस्य प्रणवस्य प्रपौत्रः ओङ्कारः, ओङ्कारस्य युवापत्यसंज्ञा भवति । कारणम् जीवति तु वंश्ये युवा इति विधानात् । वाक्यद्वयं सत्यम् ।

79) "छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते ।
ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥"

अत्र श्लोके केषां वर्णनं प्राप्यते –

१) आरण्यकानाम्
२) उपनिषदाम्
३) वेदाङ्गानाम्
४) वेदानाम्

उत्तरम् - ३) वेदाङ्गानाम्

वेदाङ्गं विना वेदस्य परिपूर्णता न सम्भवति । वेदस्य षट् अङ्गानि प्राप्यन्ते । अस्मिन् विषये पाणिनीयशिक्षायामुच्यते –

"छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते
ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ।
शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम्
तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥"

teachinns.com Text with Technology

80) अधस्तनेषु वेदान्तानुसारं षट्कसम्पत्तिषु गण्येते –

१) श्रवणम् २) मननम् ३) श्रद्धा ४) समाधानम्

समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं ४)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) ३) एवं १)

उत्तरम् - 3) ३) एवं ४)

वेदान्तसारे षट्सम्पत्तिविषये आलोचना परिलक्ष्यते । शमदमादयः तु शम-दम-उपरति-तितिक्षा-समाधान-श्रद्धाः ।

81) सांख्यदर्शनानुसारं पञ्चविंशतितत्त्वेषु गणना नास्ति –

१) रसस्य

२) पुद्गलस्य

३) श्रोत्रस्य

४) जलस्य

उत्तरम् - २) पुद्गलस्य ।

सांख्यदर्शने पञ्चविंशतितत्त्वं स्वीकृतम् । तानि भवन्ति पुरुषः प्रकृतिः महद् अहंकारः एकादशेन्द्रियाणि, पञ्चतन्मात्राणि, पञ्चमहाभूतानि ।

teachims.com Text with Technology

82) यथा हिरण्यं शुचिधातुमध्ये मेरुर्गिरीणां सरसां समुद्रः ।
तारा सचन्द्रस्तपसां च सूर्यः पुत्रस्तथा ते द्विपदेषु वर्यः ॥
.....श्लोकेऽस्मिन् कस्य पुत्रस्य वर्णनमस्ति –

१) दशरथस्य

२) दुष्यन्तस्य

३) दुर्योधनस्य

४) शुद्धोदनस्य

उत्तरम् - ४) शुद्धोदनस्य ।

अश्वघोषस्य अमरकृतिः 'बुद्धचरितम्' इति महाकाव्यम् । अस्मिन् महाकाव्ये बुद्धदेवस्य चरित्रगाथा वर्णिता । तस्य पितुः नाम शुद्धोदनः । अत्र शुद्धोदनस्य पुत्रस्य अर्थात् बुद्धस्य वर्णनमस्ति ।

83) बौद्धदर्शनानुसारं चतुर्णाम् आर्यसत्यानाम् उचितः क्रमोऽस्ति –

१) दुःखम्, समुदायः, निरोधः, मार्गः

२) मार्गः, दुःखम्, निरोधः, समुदायः

३) समुदायः, दुःखम्, मार्गः, निरोधः

४) निरोधः, मार्गः, दुःखम्, समुदायः

उत्तरम् – १) दुःखम्, समुदायः, निरोधः, मार्गः

बौद्धदर्शनस्य गुरुत्वपूर्णं तत्त्वमस्ति आर्यसत्यम् । चत्वारि आर्यसत्यानि भवन्ति – दुःखम्, दुःखस्य समुदायः, दुःखस्य निरोधः, दुःखस्य मार्गः ।

84) यत्समवायिकारणप्रत्यासन्नमवधृतसामर्थ्यं तदसमवायिकारणम् यथा – तन्तुसंयोगः पटस्यासमवायिकारणम् । तन्तुसंयोगस्य गुणस्य पटसमवायिकारणेषु तन्तुषु गुणिषु समवेतत्वेन समवायिकारणे प्रत्यासन्नत्वात् । अनन्यथासिद्धनियतपूर्वभावित्वेन पटं प्रति कारणत्वाच्च । इति सिद्धान्तानुसारेण तन्तुसंयोगः पटस्य कीदृशं कारणं भवति –

१) असमवायिकारणम्

२) समवायिकारणम्

३) संयोगकारणम्

४) निमित्तकारणम्

उत्तरम् – १) असमवायिकारणम् ।

अत्र केशवमिश्रस्य तर्कभाषातः प्रश्नं प्रदत्तम् । कारणं त्रिविधम् – समवायिकारणम्, असमवायिकारणम्, निमित्तकारणञ्चेति । अत्र असमवायिकारणस्य उदाहरणं प्रदत्तम् । तन्तुसंयोगः पटस्य असमवायिकारणम् ।

85) अधस्तनेषु केन सह कस्य सम्बन्धः –

a) शिक्षा १) पादव्यवस्था

b) कल्पः २) शब्दानुशासनम्

c) व्याकरणम् ३) यज्ञविधानविमर्शः

d) छन्दः ४) वर्णस्वमात्रादिविमर्शः

समुचितं विकल्पं चिनुत –

1) a) – १), b) – २), c) – ३), d) – ४)

2) a) – ४), b) – ३), c) – २), d) – १)

3) a) – २), b) – १), c) – ४), d) – ३)

4) a) – ३), b) – १), c) – ४), d) – २)

उत्तरम् – 2) a) – ४), b) – ३), c) – २), d) – १)

शिक्षा	वर्णस्वमात्रादिविमर्शः
कल्पः	यज्ञविधानविमर्शः
व्याकरणम	शब्दानशासनम
छन्दः	पादव्यवस्था

86) मनुस्मृत्यनुसारं समुचितमस्ति –

१) आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः २) आचार्यो मूर्तिः प्रजापतेः

३) आचार्यो मूर्तिरात्मनः ४) आचार्यः पृथिव्या मूर्तिः

उत्तरम् – १) आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः

मनुस्मृत्यनुसारम् आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः । आचार्यविषये उक्तम् –

"उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद् द्विजः ।
सकल्पं सरहस्यञ्च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥"

87) महाभारताश्रितं भासविरचितं नाटकमस्ति –

१) दूतवाक्यम् २) प्रतिमानाटकम् ३) मध्यमव्ययोगम् ४) बालभारतम्

अधस्तनेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ४)

3) १) एवं ३)

4) २) एवं ३)

उत्तरम् - 3) १) एवं ३)

भासः	कर्णभारम्, दूतवाक्यम्, दूतघटोत्कचम्, मध्यमव्यायोगम्, उरुभङ्गम्, पञ्चरात्रम्, बालचरितम्

88) गगनारविन्दं सुरभि, अरविन्दत्वात् सरोजारविन्दवत् इत्यत्र तर्कभाषानुसारं कतमो हेत्वाभासः –

१) स्वरूपासिद्धः

२) विरुद्धः

३) आश्रयासिद्धः

४) व्याप्यत्वासिद्धः

उत्तरम् - ३) आश्रयासिद्धः

गगनारविन्दं सुरभि, अरविन्दत्वात् – अत्र आश्रयासिद्धहेत्वाभासस्य उदाहरणम् । अत्र आश्रयस्य अस्तित्वं नास्ति । अयं हेत्वाभासः असिद्धेः विभागः ।

89) निम्नाङ्कितेषु समुचितं सम्बन्धो वर्तते –

१) हर्षस्य वाँशखेडा-ताम्र-अभिलेखः

२) पुलकेशिन द्वितीयस्य मन्दसौर-अभिलेखः

३) यशोधर्मणः इलाहावाद-अभिलेखः

४) रुद्रदाम्नः गिरनार-अभिलेखः

अधस्तनेषु समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं २)

2) २) एवं ३)

3) ३) एवं ४)

4) १) एवं ४)

उत्तरम् - 4) १) एवं ४)

हर्षस्य वाँशखेडा-ताम्र-अभिलेखः आसीत्, पुलकेशिनः द्वितीयस्य ऐहोलशिलालेखः, रुद्रदाम्नः गिरनारः शिलालेखः आसीत् ।

90) काव्यं ग्राह्यमलंकारात् इत्युक्ति अस्ति –

१) दण्डिनः

२) वामनस्य

३) अभिनवगुप्तस्य

४) भोजस्य

उत्तरम् – २) वामनस्य

अलंकारसम्प्रदायस्य महान् आचार्यः आसीत् वामनः । 'काव्यं ग्राह्यमलंकारात्' इति वामनस्य उक्तिः । अत्र 'अलंकारः' इत्यनेन सौन्दर्यं बोध्यते । तथाहि उच्यते – 'सौन्दर्यमलंकारः' ।

91) सर्वप्राचीनरचनायाः प्राथम्येन कालक्रमानुसारमुचितमुत्तरं चिनुत –

१) बुद्धचरितम् २) नैषधचरितम् ३) स्वप्नवासवदत्तम् ४) मुद्राराक्षसम्

एषु क्रमं चिनुत –

1) १) ४) २) ३)

2) ४) ३) १) २)

3) ३) २) १) ४)

4) ३) १) ४) २)

उत्तरम् – 4) ३) १) ४) २)

सर्वप्राचीनरचनायाः प्राथम्येन कालक्रमोऽस्ति –

भासः	स्वप्नवासवदत्तम
अश्वघोषः	बदधचरितम
विशाखदत्तः	मद्राराक्षसम
श्रीहर्षः	नैषधचरितम

92) चत्वारो वेदाः जगति प्रसिद्धाः सन्ति । एते ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्ववेदश्च । एतेषां मन्त्राणामर्थख्यापनाय बहवः आचार्याः प्रयत्नः कृतवन्तः । तत्रग्वेदस्य प्रथमो भाष्यकारः स्कन्दस्वामी आसीत् । विस्तारपूर्वकं यज्ञपद्धतेः प्रथमं भाष्यं आचार्यसायणेन कृतम् । स एव कृष्णयजुर्वेदस्य भाष्यं प्रथमतया विरचितवान् । आनन्दतीर्थः, दयानन्दश्च वेदभाष्यं रचितवन्तो ।

उपर्युक्तेषु ऋग्वेदस्य प्रथमभाष्यकारः कः आसीत् –

१) सायणः

२) स्कन्दस्वामी

३) आनन्दतीर्थः

४) दयानन्दः

उत्तरम् – २) स्कन्दस्वामी

ऋग्वेदस्य सर्वप्राचीनः भाष्यकारः स्कन्दस्वामी । अस्य पितुः नाम भर्तृध्रुवः । अस्य कालः ख्रीष्टियसप्तमशतकम् ।

Text with Technology

93) "न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः कृतं न वा तेन कोपविजिह्यमाननम् ।
गुणानुरागेण शिरोभिरुह्यते नराधिपैर्माल्यमिवास्य शासनम् ॥"
अस्मिन् श्लोके प्रशंसा वर्तते –
१) युधिष्ठिरस्य
२) वनेचरस्य
३) दुर्योधनस्य
४) अर्जुनस्य
उत्तरम् – ३) दुर्योधनस्य
अयं श्लोकः भारवेः किरातार्जुनीयस्य प्रथमे सर्गे प्राप्यते । अनेन श्लोकेन वनेचरेण दुर्योधनस्य प्रशंसा कृता । इति न केवलं प्रशंसा परन्तु सत्यवचनम् ।

94) काव्यप्रकाशे विशेषवपुरपदार्थोऽपि वाक्यार्थः – अत्र क उच्यते –
१) अनन्वितार्थः
२) लक्ष्यार्थः
३) व्यंग्यार्थः
४) तात्पर्यार्थः
उत्तरम् – ४) तात्पर्यार्थः
काव्यप्रकाशस्य द्वितीये उल्लासे अर्थविषये आलोचना दृश्यते – लक्ष्यार्थः, वाच्यार्थः, व्यङ्गार्थः । त्रिविधम् अर्थं विनापि तात्पर्यार्थोऽपि एकोऽर्थः । स भवति अपदार्थ विशेषवपुश्च ।

teachinns.com Text with Technology

95) अनैकान्तो विरुद्धश्चाप्यसिद्धः प्रतिपक्षितः ।
कालात्ययापदिष्टश्च हेत्वाभासाश्च पञ्चधा ॥
इति कस्य दार्शनिकस्य कथनमस्ति –
१) विश्वनाथपञ्चाननस्य
२) अन्नंभट्टस्य
३) सदानन्दस्य
४) केशवमिश्रस्य
उत्तरम् – १) विश्वनाथपञ्चाननस्य
विश्वनाथपञ्चाननस्य 'भाषापरिच्छेदः' ग्रन्थे हेत्वाभासविषये आलोचना दृश्यते । हेत्वाभासाः पञ्चधा – अनैकान्तिकः, विरुद्धः, असिद्धः, सत्प्रतिपक्षः, कालात्ययापदिष्टश्च ।

96) अत्र द्वौ कथनांशौ स्तः –

(A) पशुपादप्रकृतिः प्रभागपादः
(B) पशुः चतुष्पादयुक्ता भवन्ति । तेषामियं प्रकृतिर्भवति । अतः छन्दस्सु चत्वारः पादा भवन्ति । पदयो चत्वारः पादाः छन्दोनिरूपणे गण्यन्ते ।

एतेषु उचितमुत्तरं लिखत –

१) (A) तथा (B) उभये सत्यकथने, (A) (B) अंशस्य उचितमुदाहरणम्
२) (A) कथनं सत्यम् (B) कथनं तथा न निर्दिश्यति (A) स्वरूपम्
३) (A) कथनमसत्यम् (B) कथनं सत्यमस्ति
४) (A) सत्यमस्ति (B) परिभाषां न प्रस्तौति

उत्तरम् – १) (A) तथा (B) उभये सत्यकथने, (A) (B) अंशस्य उचितमुदाहरणम्

(A) पशुपादप्रकृतिः प्रभागपादः
(B) पशुः चतुष्पादयुक्ता भवन्ति । तेषामियं प्रकृतिर्भवति । अतः छन्दस्सु चत्वारः पादा भवन्ति । पदयो चत्वारः पादाः छन्दोनिरूपणे गण्यन्ते ।

वाक्यद्वयं सत्यम् । (A) पशुपादप्रकृतिः प्रभागपादः इति कथनम् (B) अंशस्य उचितमुदाहरणं वर्तते ।

97) ".....अमृतसहोदरापि कटुकविपाका....." शुकनासोपदेशे वचनमिदं वर्तते –

१) सरस्वत्याः
२) कादम्बर्याः
३) लक्ष्म्याः
४) महाश्वेतायाः

उत्तरम् – ३) लक्ष्म्याः

शुकनासोपदेशे तारापीडस्य पुत्रः आसीत् चन्द्रापीडः । चन्द्रापीडः यदा युवराजपदे अभिषिक्तोऽभवत् तदा चन्द्रापीडं लक्ष्म्याः चञ्चलताविषये व्यक्तं वृद्धमन्त्रिणा शुकनासेन इयमुक्तिः कृता ।

98) अधस्तनेषु चित्तभूमिषु न गण्येते –

१) चलम् २) मूढम् ३) विक्षिप्तम् ४) अचलम्

समीचीनं विकल्पं चिनुत –

1) १) एवं ३) 2) १) एवं ४)
3) ३) एवं २) 4) २) एवं ३)

उत्तरम् - 2) १) एवं ४)

पतञ्जलेः योगदर्शनस्य समाधिपादस्य व्यासभाष्ये चित्तभूमिविषये आलोचना दृश्यते । क्षिप्तं मूढं विक्षिप्तम् एकाग्रं निरुद्धमिति चित्तभूमयः ।

99) मनुस्मृतेः टीकाकाराणां केन सह कस्य सम्बन्धः –

a) गोविन्दराजः १) मनुभाष्यम्

b) कुल्लूकभट्टः २) मन्वकायानुसारिणी – मनुटीका

c) सर्वज्ञनारायणः ३) मन्वर्थमुक्तावली

d) मेधातिथिः ४) मन्वर्थविवृतिः

अधस्तनेषु समीचीनां विकल्पं चिनुत –

1) a) – ३), b) – १), c) – २), d) – ४)

2) a) – २), b) – ३), c) – ४), d) – १)

3) a) – ४), b) – २), c) – १), d) – ३)

4) a) – १), b) – ४), c) – ३), d) – २)

उत्तरम् – 2) a) – २), b) – ३), c) – ४), d) – १)

गोविन्दराजः	मन्वकायानुसारिणी – मनुटीका
कल्लकभटटः	मन्वर्थमक्तावली
सर्वज्ञनारायणः	मन्वर्थविवृतिः
मेधातिथिः	मनभाष्यम

teachinns.com Text with Technology

100) याज्ञवल्क्यमते उत्तराक्रिया कुत्र बलवती भवति –

१) सर्वेष्वर्थविवादेषु

२) आधौ प्रतिग्रहे

३) सर्वेषु भूमिविवादेषु

४) दायविभागविवादेषु

उत्तरम् – १) सर्वेष्वर्थविवादेषु

याज्ञवल्क्यसंहितायां पूर्वापरयोः कार्ययोः कस्य बलीयस्त्वम् इत्यत्राह – सर्वेषु अर्थविवादेषु बलवत्तरा उत्तराक्रिया भवति । परन्तु आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वक्रिया बलवत्तरा भवति ।